

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

**BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA İDARİ VE
SOSYO-KÜLTÜREL YAPIYA GENEL BAKIŞ
(VI. VE X. YÜZYIL ARASI)**

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma GÜLLER

Sivas
Ocak 2025

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

**BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA İDARİ VE
SOSYO-KÜLTÜREL YAPIYA GENEL BAKIŞ
(VI. VE X. YÜZYIL ARASI)**

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma GÜLLER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdullah KAYA

Sivas
Ocak 2025

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

....../....../....

Şeyma GÜLLER

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının gerçekleştirilmesinde bana rehberlik eden ve destek olan sayın danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Kaya'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam süresince bana sağladığı yönlendirmeler, teşvik ve eleştiriler, bu tezin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır.

Ayrıca, araştırmalarım sırasında yararlandığım Cumhuriyet Üniversitesi Kütüphanesi'ne teşekkür ederim. Sağladıkları kaynaklar ve olanaklar, çalışmalarımı büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

Son olarak, bu yaşıma kadar olduğu gibi tez sürecim boyunca bana sabır ve anlayış gösteren aileme ayrıca eşime ve kızıma teşekkür ederim. Onların manevi desteği olmasaydı, bu zorlu süreci atlatmak çok daha zor olabilirdi.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı	11
Araştırmanın Önemi	11
Araştırmanın Yöntemi	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
1. BİZANS İMPARATORLUĞU’NDA İDARİ YAPI	13
1.1. Devlet Teşkilatı.....	13
1.1.1. Merkezi Yönetim	13
1.1.1.1 Bizans İmparatorluğu’nda Hükümet.....	17
1.1.1.2. İmparator ve İmparatoriçe	21
1.1.1.3. Taht Odası	23
1.1.1.4. Saray Odası	23
1.1.2. Bizans İmparatorluğu’nda Taşra Yönetimi	24
1.1.2.1. Taşra Yapısı	24
1.1.2.2. Köy Yapısı.....	25
1.3. Ordu Teşkilatı	27
1.3.1. Askeri Yapı.....	27
1.3.1.1. Askerlik Sistemi	31
1.3.2. Donanma.....	33

1.4. Adalet Teşkilatı	34
1.4.1. Hukuk.....	35
1.4.2. Mahkemeler	36
1.5. Kurye Sistemi	38
1.6. Sınır ve İşaret Kuleleri.....	39
1.7. Deniz Haberleşmesi	40
1.8. Diplomatik Haberleşme	42
1.9. Yazılı Belgeler ve Mektuplar	43
1.10. Dini Haberleşme	45
İKİNCİ BÖLÜM	47
2. BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA SOSYO-KÜLTÜREL YAPI	47
2.1. Sosyal Hayat.....	47
2.1.1. Toplumsal Yapı	47
2.1.1.1. Ermeniler.....	49
2.1.1.2. Süryaniler	51
2.1.1.3. Gürcüler	54
2.1.2. Toplumsal Sınıflar.....	56
2.1.2.1. Aristokrasi	56
2.1.2.2. Bürokrasi.....	58
2.2. Dini Hayat	60
2.2.1. Hristiyan Kilisesi	60
2.2.2. Kilise ve Manastırlar.....	62
2.2.3. Kilise ve Şapel	62
2.3. Eğitim Hayatı.....	64
2.3.1. Dini Eğitim	67

2.3.2. Kızların Eğitimi	68
2.4. Ticari ve Ekonomik Hayat.....	69
2.4.1. Tarım ve Köy Ekonomisi	69
2.4.2. Ticaret ve Şehir Ekonomisi.....	71
2.4.3. Zanaat ve Üretim	72
2.4.4. Vergi Sistemi.....	73
2.5. Günlük Hayat	75
2.5.1. İmparatorluk İçerisindeki Evler.....	75
2.5.2. Yemek Kültürü.....	77
2.5.3. Eğlence Kültürü.....	80
2.5.3.1. Saray Törenleri.....	90
2.5.4. Giyim ve Kuşam	92
2.5.4.1. Saray İçerisinde İmparatorun Giyimi	92
2.5.5. Bizans Sağlık Teşkilatı.....	93
2.5.5.1. Tababet	93
2.5.5.2. Hastaneler	94
2.5.6. Sosyal Yapı İçerisinde Kadının Rolü	97
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	101
3.BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA SANAT, MİMARİ VE İLMİ HAYAT . 101	
3.1. İlim ve İlim Adamları	101
3.2.Şiir ve Şairler.....	105
3.3. Edebiyat.....	107
3.4. Musiki.....	108
3.4.1. Müzik ve Aletleri	111
3.5. Sanat	113

3.6. Mimari	115
3.6.1. Saray Mimarisi ve İç Yapı.....	117
3.6.2. Kilise Mimarisi	119
3.6.3. Ev Mimarisi	121
3.6.4. Savunma Tesisleri	122
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	129
ÖZ GEÇMİŞ.....	145

KISALTMALAR

age	:Adı geçen eser
agm	:Adı geçen makale
agt	:Adı geçen tez
AÜ	:Ankara Üniversitesi
AÜCF	:Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
bk.	:Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	:DiyanetİslamAnsiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	:Editör
Haz.	:Hazırlayan
H.	:Hazreti
İA.	:İslam Ansiklopedisi
İÜ	:İstanbul Üniversitesi
KBY	:Kültür Bakanlığı Yay.
Mad.	:Madde
MEB	:Milli Eğitim Basımevi
MÜ	:MarmaraÜniversitesi
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
SAD	:SelçukAraştırmalarıDergisi
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDK	: TürkDilKurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	:Yay.
YKY	: Yapı Kredi Yay.
YYÜ	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma, Bizans İmparatorluğu'nun VI. ve X. yüzyıllar arasındaki idari ve sosyo-kültürel yapısını incelemeyi amaçlamaktadır. Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun doğu bölümünün devamı olarak kurulmuş ve Hristiyanlık, imparatorluğun merkezi bir unsurunu oluşturmuştur. VI. yüzyılda, imparatorluk, Justinianus döneminde (527-565) genişlemiş ve İtalya'yı yeniden ele geçirmiş, ancak bu genişleme zamanla sınırlanmıştır. Bu dönemde, imparatorluk idari olarak thema sistemine geçiş yapmıştır. Thema sistemi, imparatorluğun askeri ve idari yönetimini entegre eden bir yapı olarak önem kazanmıştır. X. yüzyılın başlarından itibaren Bizans, dış tehditlerle karşı karşıya kalmış ve iç dinamikleri değişmiştir. Bu dönemde, imparatorluk, Anadolu'da Türkmen göçleri ve doğu sınırlarında Araplarla sürekli mücadele içinde olmuştur. Sosyo-kültürel olarak, Bizans toplumu dini merkezde tutmuş ve Hristiyanlık, imparatorluk vatandaşlarının günlük yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Kilise, eğitim, sanat ve kültürün merkezi olmuş; ikonalar ve mozaikler gibi sanat formları Bizans sanatının zirvesini temsil etmiştir. Ayrıca, Bizans aristokrasisi ve yönetici sınıfı, imparatorluk yönetiminde belirleyici olmuş ve saray entrikaları sıkça yaşanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun idari yapısı, imparatorluk genelinde merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasına rağmen, yerel idari birimler olan themaların güçlenmesiyle çeşitlenmiştir. Bu dönemde, imparatorluk, devletin gücünü koruma ve genişletme çabası içinde olmuş, ancak içsel ve dışsal baskılarla karşılaşmıştır. Bu çalışma, Bizans İmparatorluğu'nun VI. ve X. yüzyıllar arasındaki idari ve sosyo-kültürel yapısını anlamak için hem seküler hem de dini tarih kaynaklarından yararlanarak genel bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Sosyal Yaşam, Şehir Yönetimi, İdari Yaşam.

ABSTRACT

This study is about the VI century of the Byzantine Empire. It aims to examine the administrative and socio-cultural structure between the 10th and 10th centuries. The Byzantine Empire was founded as a continuation of the eastern part of the Roman Empire, and Christianity formed a central element of the empire. VI. In the century, the empire expanded during the reign of Justinian (527-565) and recaptured Italy, but this expansion was limited in time. During this period, the empire administratively transitioned to the theme system. Thema system gained importance as a structure that integrated the military and administrative management of the empire. Since the beginning of the 10th century, Byzantium has faced external threats and its internal dynamics have changed. During this period, the empire was in constant struggle with Turkmen migrations in Anatolia and Arabs on its eastern borders. Socio-culturally, Byzantine society kept religion at the center, and Christianity played an important role in the daily life of the empire's citizens. The church became the center of education, art and culture; Art forms such as icons and mosaics represented the pinnacle of Byzantine art. In addition, the Byzantine aristocracy and ruling class were decisive in the administration of the empire, and palace intrigues occurred frequently. Although the administrative structure of the Byzantine Empire had a centralized structure throughout the empire, it diversified with the strengthening of themes, which are local administrative units. During this period, the empire tried to maintain and expand the power of the state, but faced internal and external pressures. This study is about the VI century of the Byzantine Empire. It aims to provide an in-depth analysis by making use of both secular and religious historical sources to understand the administrative and socio-cultural structure between the 10th and 10th centuries.

KeyWords: Byzantine Empire, Social Life, City Management, Administrative Life

GİRİŞ

Bizans İmparatorluğu'nun Tarihine Genel Bir Bakış

Bizans İmparatorluğu, VI. ve X. yüzyıllar arasında hem siyasi hem de toplumsal yapısında önemli değişiklikler yaşamıştır. Bu dönem, Roma İmparatorluğu'nun mirasını sürdüren Bizans'ın, zamanla kendi kimliğini oluşturduğu ve yeni idari reformlarla daha bağımsız bir imparatorluk haline geldiği bir dönemdir¹.

VI. yüzyıl Bizans'ın en parlak dönemi olarak kabul edilir ve bu dönem İmparator Justinianus (527-565) tarafından yapılan reformlarla şekillenir. Justinianus, Roma İmparatorluğu'nun ihtişamını yeniden canlandırmak amacıyla hukuki, askeri ve idari reformlar gerçekleştirdi. En önemli reformlarından biri, Roma hukukunun kodifikasyonu olan Corpus Juris Civilis'dir². Bu hukuk derlemesi, imparatorluğun idari yapısının temelini oluşturmuş ve Batı Roma topraklarını yeniden fethederek Bizans'ın Batı dünyasındaki etkisini artırmayı amaçlamıştır. Ancak bu çabalar, Bizans'ın karşı karşıya kaldığı dış tehditler nedeniyle sınırlı bir başarı elde edebilmiştir. Ekonomik sorunlar ve dış savaşlar, Justinianus'un reformlarının kalıcılığını zayıflatmıştır.³

VII. yüzyıl, Bizans'ın dış tehditlere maruz kaldığı ve bu sebeple idari yapısında köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İslam ordularının fetihleri ve Sasani İmparatorluğu ile süregelen savaşlar, Bizans'ın Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'deki topraklarını kaybetmesine yol açmıştır. Bu toprak kayıpları ve güvenlik sorunları, Bizans'ın merkezi otoriteyi güçlendirme ihtiyacını doğurmuş ve thema sistemi geliştirilmiştir.⁴ Thema sistemi, sivil ve askeri yönetimi birleştirerek yerel yöneticilere askeri güç sağladı ve yerel savunma için hızlı

---

¹ Ahmet Bayraktar, "Bizans İmparatorluğu'nda Hukuki Reformlar ve Corpus Juris Civilis", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2015, s. 45.

² Bayraktar, *agm.*, s. 45.

³ Emine Sümerkan, "Bizans İmparatorluğu'nda Thema Sistemi ve İdari Yapı", *AÜDTCFDergisi*, Ankara 2018, s. 87.

⁴ Sümerkan, *agm.*, s. 87.

müdahaleyi mümkün kıldı. Bu sistem, Bizans'ın varlığını sürdürmesi açısından kritik bir rol oynamıştır.⁵

VIII. yüzyıl, Bizans İmparatorluğu'nun iç karışıklıklar ve dini tartışmalarla mücadele ettiği bir dönemdir. İmparator III. Leo'nun (717-741) başlattığı ikonoklazm hareketi, dini imgelerin kullanımını yasaklayarak kilisenin gücünü azaltmaya yönelikti. Bu politika, Bizans toplumunu derinden etkiledi ve imparatorluk ile kilise arasındaki ilişkilere yönelik önemli değişiklikler getirdi. İkonoklazm, Bizans'ın iç siyaseti kadar sosyo-kültürel yapısını da etkileyen bir süreçtir ve kilise üzerindeki imparatorluk kontrolünü artırmayı hedeflemiştir.⁶

IX. yüzyılda, Bizans, Makedonya Hanedanı döneminde (867-1056) toparlanma sürecine girdi. Özellikle I. Basileios'un (867-886) reformlarıyla thema sistemi yeniden güçlendirilmiş, merkezi otorite artırılmış ve yerel askeri güçler imparatorluk otoritesine daha sıkı bağlanmıştır. Bu reformlar, Bizans'ın uzun vadeli istikrarını sağlarken, imparatorluğun topraklarını koruma altına almış ve dış tehditlere karşı daha etkili bir savunma mekanizması kurmuştur.⁷

Bizans'ın sosyo-kültürel yapısı, özellikle Hristiyanlık'ın artan etkisiyle yeniden şekillenmiştir. VI. yüzyıldan itibaren, Roma'nın pagan mirasından kopan Bizans, Hristiyanlığı toplumsal ve bireysel kimliğin merkezi unsuru haline getirmiştir. Kilise, toplumsal değerlerin korunmasında ve imparatorluk düzeninin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca, Bizans toplumunda aile, toplumsal yapının temel taşı olarak kabul edilmiştir ve sosyal sınıflar arasında aristokrasi, kilise ve imparatorluk bürokrasisi önemli roller üstlenmiştir.⁸

Bizans'ın sanat ve edebiyat alanındaki gelişmeleri, kilisenin büyük desteğiyle özellikle dini imgeler ve ikonalar etrafında şekillenmiştir. Dini içerikli edebi eserler

---

⁵Ramazan Şeşen , *İbn Fadlan, Seyahatnamesi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, s. 18-19; Mehmet Özdemir, “İkonoklazm ve Bizans İmparatorluğu'nda Dini Reformlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İzmir 2019, s. 34.

⁶ Hüseyin Yılmaz, “Makedonya Hanedanı Dönemi Bizans Reformları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2020, s. 56.

⁷ Bilal Erdoğan, “Bizans İmparatorluğu'nda Aile Yapısı ve Toplumsal Düzen”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2016, s. 77.

⁸ Ali Demir, “Bizans Toplumunda Sosyal Sınıflar ve Kilisenin Rolü”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sakarya 2017, s. 112.

ve sanatsal üretimler, toplumsal kimliğin ve dini inançların pekiştirilmesinde kritik rol oynamıştır⁹.

Genel olarak, VI. ve X. yüzyıllar arasındaki Bizans İmparatorluğu, idari, askeri ve sosyo-kültürel yapılarında derin dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Roma mirası ile Hristiyanlık etkisi arasında denge kuran Bizans, imparatorluk yapısını daha bağımsız ve merkezileşmiş bir hale getirmiş, dış tehditlere karşı daha güçlü bir yapı oluşturmuştur¹⁰.

Kuruluşundan itibaren farklı hanedanlar tarafından yönetilen Bizans İmparatorluğu'nda X. yüzyıla kadar olan hanedanlar şu şekildedir¹¹.

Constantinus Hanedanı, Roma İmparatorluğu'nda 306'dan 363'e kadar hüküm süren, özellikle Hristiyanlığın yayılmasında ve Roma'nın dönüşümünde büyük rol oynayan bir hanedandır. Bu hanedanın temelini atan kişi, I. Constantinus'tur. Hanedanın yükselişi ve düşüşü, Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlıkla olan ilişkisini ve Batı ile Doğu Roma'nın temel ayrımını şekillendirmiştir. I. Constantinus, Roma İmparatorluğu'nun tek imparatoru olana kadar iç savaşlarla mücadele etmiştir. 312 yılında Milvian Köprüsü Savaşı'nda, Hristiyan sembollerini kullanarak zafer kazanmasıyla Hristiyanlık, Roma'da resmi olarak kabul görmeye başlamıştır. 313 yılında yayınladığı Milano Fermanı ile Hristiyanlara özgürlük tanıdı. Bu dönemde, Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma'dan Byzantion'a (daha sonra Konstantinopolis) taşınmıştır. Böylece Batı Roma ve Doğu Roma arasında belirgin bir ayrışma başlamıştır¹². I. Constantinus'un ölümünden sonra, imparatorluk üç oğlu arasında bölüştürülmüştür: Constantius II, Constans ve Constantinus II. Ancak kısa süre içinde kardeşler arasında çatışmalar başlamış ve Constantius II, 350 yılında tek başına imparator olmuştur. Onun döneminde imparatorluk, dış tehditlere karşı yoğun bir şekilde mücadele etmiş, aynı zamanda dini çatışmalar artmıştır. Constantius II, Hristiyanlığın Aryanizmi lehine bir politika izlemiştir. Julianus, Constantius II'nin ölümünden sonra imparator olmuştur. Paganizme geri dönmeyi amaçlayan Julianus,

---

⁹Orhan Çetin, "Bizans İmparatorluğu'nda Sanat ve Edebiyat" *Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2018, s. 91.

¹⁰Şeşen, *age*, s. 18-19.

¹¹Çetin, *agm.*, s. 91.

¹²Yılmaz, *agm.*, s. 56.

Hristiyanlığı destekleyen politikaların çoğunu tersine çevirmeye çalışmıştır. Bu nedenle “Apostata” (Sapkın) lakabıyla anılmıştır. Ancak kısa süren hükümdarlığı sırasında başarısız olmuş ve 363 yılında Perslere karşı yaptığı bir sefere sırasında ölmüştür¹³. Julianus’un ölümüyle Constantinus Hanedanı sona ermiştir. Constantinus Hanedanı, Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlığa geçişi ve başkentin Byzantion’a taşınmasıyla, hem Roma’nın dini kimliğini hem de politik yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Hanedan, Hristiyanlık ile devlet arasındaki ilişkileri kurumsallaştırmış ve Doğu ile Batı arasında süregelen bölünmeyi başlatmıştır. Bu dönemde Roma’nın siyasi yapısındaki değişiklikler, gelecekte Doğu Roma¹⁴ İmparatorluğu’nun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır¹⁵.

Valens Hanedanı, Roma İmparatorluğu’nun 364-379 yılları arasındaki yönetiminde önemli bir rol oynayan bir dönemdir. Bu hanedan, I. Valentinianus ve kardeşi Valens ile başlamış, Roma İmparatorluğu’nun Doğu ve Batı olarak ikiye bölündüğü süreçte etkili olmuştur. Bu hanedanın iktidarı, Gotlar ve diğer barbar kavimlerin baskısıyla karşı karşıya kalmış ve nihayetinde Gotlar’ın zaferiyle sonuçlanan Adrianopolis Savaşı (378) ile sona ermiştir. Valentinianus, Batı Roma İmparatoru olarak göreve başlarken, kardeşi Valens’i Bizans İmparatoru olarak atamıştır¹⁶. Valens, hükümdarlığı süresince Gotlar ve Perslerle mücadele etmiş ve Arianizm’i desteklemiştir. Valens’in Gotlar ile yaptığı Adrianopolis Savaşı’nda aldığı ağır yenilgi, Bizans’ın askeri gücünü büyük ölçüde zayıflatmış ve Roma İmparatorluğu’nun kuzey sınırlarının savunmasız kalmasına neden olmuştur. Bu savaş, Roma tarihinde barbar istilalarının önünü açan en önemli olaylardan biri olarak kabul edilir. Valens Hanedanı’nın dönemi, hem askeri hem de dini açıdan çalkantılı bir süreç olmuştur. Valens’in Arianizm’i desteklemesi, Hristiyanlar arasında derin bölünmelere yol açmıştır. Öte yandan, bu hanedanın düşüşü Roma İmparatorluğu’nun zayıflayan merkezi otoritesinin bir göstergesi olarak tarih sahnesinde yer almıştır¹⁷.

---

¹³ Erdoğan, *agm.*, s. 77.

¹⁴ Doğu Roma’nın yerine artık “Bizans” ismi kullanılacaktır.

¹⁵ Traore Taoufic Kassa, *İmparator I. Konstantin ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2020, s. 28.

¹⁶ Kassa, *agt.*, s. 28.

¹⁷ Oğuz Tekin, *Hellen ve Roma Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2018, s. 146.

Theodosian Hanedanı (379-457), Roma İmparatorluğu'nun son büyük hanedanlarından biridir. Hanedanın kurucusu I. Theodosius, 379 yılında Bizans İmparatoru olarak tahta çıkmış ve 395 yılına kadar hem Doğu hem de Batı Roma İmparatorluklarının birleşik hükümdarı olmuştur. Theodosius'un hükümdarlığı, Roma İmparatorluğu'nun resmi dininin Hristiyanlık olarak kabul edilmesi ve pagan tapınaklarının kapatılması gibi önemli gelişmelere sahne olmuştur¹⁸. I. Theodosius, Gotlar ile barış anlaşması yaparak Gotların Roma topraklarına yerleşmesini sağlamış ve böylece Gotlar Roma ordusunun önemli bir parçası haline gelmiştir. Bunun yanı sıra Theodosius, Arianizm ve diğer Hristiyan mezhepleriyle mücadele ederek, İznik Konsili'nde kabul edilen Ortodoks Hristiyanlığı güçlendirmiştir. 392 yılında Batı Roma İmparatoru olan II. Valentinianus'un ölümünden sonra, Theodosius tüm Roma İmparatorluğu'nun tek hükümdarı olmuş ve 395 yılına kadar hem Doğu hem de Batı Roma İmparatorluklarını yönetmiştir¹⁹.

Leo Hanedanı (457-518), Bizans İmparatorluğu'nun ilk büyük hanedanlarından biridir. Hanedan, adını kurucusu I. Leo'dan almıştır. 457 yılında Bizans tahtına çıkan I. Leo, güçlü bir askerî lider olarak tanınmış ve uzun süre imparatorluğun istikrarını sağlamıştır. Hanedan, hem siyasi hem de dini alanlarda büyük değişimlere yol açan bir dönem boyunca hüküm sürmüştür. I. Leo, 457 yılında Aspar adlı güçlü bir Germen komutanın desteğiyle tahta çıktı. Aspar'ın etkisi altında kalmadan bağımsız hareket etmek isteyen Leo, bu duruma karşı Bizans ordusunda yerli unsurların etkisini artırdı. Özellikle, Isaurialı askerleri ve komutanları destekleyerek kendi otoritesini güçlendirdi. I. Leo, ayrıca Bizans ordusunu ve yönetim yapısını yeniden düzenleyerek imparatorluğun iç ve dış tehditlere karşı direncini artırdı. I. Leo'nun ölümünden sonra, taht torunu II. Leo'ya geçti; ancak II. Leo'nun küçük yaşta olması nedeniyle yönetimi babası Zeno devraldı. Zeno'nun (474-491) dönemi, hem iç isyanlar hem de dış tehditlerle doluydu. Bu dönemdeki en önemli olaylardan biri, Ostrogot lideri Theoderic'in İtalya'ya yerleşmesi ve Batı Roma İmparatorluğu'nun fiilen sona ermesiydi. Zeno, aynı zamanda Monofizit krizini çözmek için Henotikon adını verdiği bir bildiri yayımladı, ancak bu çözüm

---

¹⁸ Kassa, *agt.*, s. 28.

¹⁹ Tekin, *age.*, s. 147.

tartışmalara neden oldu ve dini bölünmeleri tam anlamıyla sonlandıramadı²⁰. Zeno'nun ölümünden sonra, tahta I. Anastasios geçti. Anastasios, Bizans'ın mali durumunu güçlendiren ve merkezi otoriteyi sağlamlaştıran önemli idari reformlar yaptı. Özellikle vergi sistemi, Anastasios döneminde yeniden yapılandırıldı ve devlet hazinesi büyük ölçüde iyileştirildi. Anastasios'un en önemli başarılarından biri, imparatorluğun sınırlarını başarıyla savunması ve isyanlara karşı etkili önlemler almasıydı. Ayrıca, Anastasios döneminde Monofizitlerle olan çatışmalar sürdü, ancak dinî meselelerde denge sağlama konusunda başarılı olamadı. Anastasios'un 518'de çocuksuz olarak ölmesiyle birlikte, hanedan sona erdi. Anastasios'un ölümü sonrasında Bizans tahtına, ordu tarafından desteklenen I. Justinus çıktı ve böylece Justinianus Hanedanı'nın temelleri atıldı. Leo Hanedanı, Bizans İmparatorluğu'nun hem askeri hem de idari alanda yeniden güçlenmesini sağlayan önemli reformlara imza atmıştır. Bu dönem, Bizans'ın özellikle doğu sınırlarında güvenliğini artırdığı, merkezi otoriteyi güçlendirdiği ve mali istikrarı sağladığı bir süreç olarak tarihe geçmiştir²¹.

Justinianus Hanedanı (518-602), Bizans İmparatorluğu'nu önemli bir zirveye taşıyan bir dönem olarak kabul edilir. Bu hanedan, adını imparatorluğun en tanınmış liderlerinden biri olan I. Justinianus'tan alır. Justinianus'un yönetimi altında Bizans, hem iç hem de dış politikada büyük başarılar elde etmiş, hukuk, din, sanat ve mimaride kalıcı izler bırakmıştır²². Justinianus Hanedanı, aslında I. Justinus'un tahta çıkmasıyla başlar. Justinus, sıradan bir köylüden Bizans İmparatoru olmaya yükselmiş ve 518 yılında Bizans tahtına çıkmıştır. Eski bir asker olan Justinus, güçlü ordu bağlantıları sayesinde iktidarı elde etti. Justinus döneminde, özellikle dini meselelerde Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ilişkiler düzeltildi. Justinus'un yeğeni I. Justinianus, Bizans tarihinin en etkili imparatorlarından biri olarak bilinir. 527 yılında tahta çıkan Justinianus, hem askeri hem de hukuki alanlarda kapsamlı reformlar gerçekleştirdi²³. Onun döneminde Bizans, eski Batı Roma İmparatorluğu topraklarının önemli bir kısmını yeniden almıştır. Justinianus'un en büyük

---

²⁰ Kassa, *agt.*, s. 28.

²¹ Tekin, *age.*, s. 178.

²² Mustafa Daş, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Selenge Yay., İstanbul 2021, s. 11-28.

²³ Kassa, *agt.*, s. 28.

miraslarından biri, Roma hukukunu derleyip sistematize eden *Corpus Juris Civilis* (Medeni Hukuk Külliyyatı) olmuştur. Bu eser, sonraki yüzyıllarda Avrupa hukuk sisteminin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Justinianus, ünlü generalleri Belisarius ve Narses komutasında Batı'daki kaybedilmiş Roma topraklarını geri almayı başardı²⁴. Kuzey Afrika'da Vandallar, İtalya'da Ostrogotlar ve İspanya'da Vizigotlara karşı başarılı seferler düzenlenmiştir. Justinianus döneminde *Nika Ayaklanması* olarak bilinen büyük bir isyan patlak verdi. Ayaklanma sırasında, imparatorluk başkenti Konstantinopolis büyük bir yıkıma uğradı, ancak Justinianus ve eşi Theodora'nın kararlı tutumları sayesinde isyan bastırıldı. Justinianus'un bir diğer önemli başarısı, Aya Sofya'nın (Hagia Sophia) yeniden ve daha büyük olarak inşasıdır. Bu yapı, Bizans mimarisinin en büyük başarılarından biri olarak kabul edilir ve Orta Çağ boyunca Hristiyan dünyasının en büyük kilisesi olmuştur. 602 yılında Mauricius'un devrilmesi ve öldürülmesi, Justinianus Hanedanı'nın sonunu getirdi. Mauricius'un ölümünden sonra Bizans, büyük bir iç karışıklık ve dış tehditler dönemiyle karşı karşıya kaldı. Bu kriz, imparatorluğun ilerleyen yıllarda İslam fetihleriyle daha da zayıflamasına zemin hazırladı. Ancak Justinianus Hanedanı, özellikle Justinianus'un mirasıyla, Bizans İmparatorluğu'nun altın çağını temsil eder ve bu dönem, Bizans'ın hukuki, dini ve kültürel gelişiminin zirvesi olarak kabul edilir²⁵.

Herakleios Hanedanı (610-711), Bizans İmparatorluğu'nun büyük değişim ve zorluklarla karşı karşıya kaldığı bir dönemi ifade eder. Bu hanedanlık, adını hanedanın kurucusu olan İmparator Herakleios'tan alır ve Bizans tarihinin önemli olaylarını, özellikle de İslam fetihlerinin başlangıcını ve Bizans-Sasani savaşlarını içerir. Bu süreçte Bizans İmparatorluğu, hem toprak kayıpları hem de iç reformlarla dönüşüme uğramıştır²⁶.

Isaurian Hanedanı (717-802), Bizans İmparatorluğu'nda ikonoklazm (ikon karşıtlığı) hareketinin başlatıldığı ve askeri reformların yapıldığı bir dönemi kapsar. Hanedanın kurucusu III. Leon (717-741), Arapların Konstantinopolis kuşatmasını başarıyla savunmuş ve 726'da ikonaların yasaklanmasıyla büyük dini çatışmalara yol

---

²⁴Çetin, *agm.*, s. 91.

²⁵Daş, *age.*, s. 11-28.

²⁶Tekin, *age.*, s.59.

açmıştır. V. Konstantinos (741-775), bu politikayı daha da sertleştirerek sürdürmüştür. İmparatoriçe İrene (797-802), ikonaların yeniden kabul edilmesini sağlayarak ikonoklazmı sona erdirmiş, ancak 802'de bir darbeye tahttan indirilmiştir. Hanedan, Bizans'ın hem dini hem de askeri yapısında köklü değişimlere imza atmıştır.²⁷

Nikeforos Hanedanı (802-813), Bizans İmparatorluğu'nda kısa süreli bir yönetimi ifade eder. Hanedanın kurucusu I. Nikeforos (802-811), İmparatoriçe İrene'yi devirdikten sonra tahta çıkmıştır. Mali reformlarla devletin ekonomik durumunu iyileştirmeye çalışmış, ancak Bulgarlarla yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğramış ve 811'de savaşta öldürülmüştür. Yerine oğlu Staurakios geçmiş, ancak ağır yaralar nedeniyle sadece birkaç ay hüküm sürebilmiştir. Hanedan, Bizans tarihinde iç karışıklıklar ve askeri zayıflıklarla anılan bir dönem olarak kalmıştır.²⁸

Amorian Hanedanı (820-867), Bizans İmparatorluğu'nun IX. yüzyıldaki yönetim dönemini kapsar. Hanedanın kurucusu I. Mihail (820-829), İmparatoriçe Eirene'nin tahttan indirilmesiyle iktidara gelmiştir. Bu dönem, Bizans'ın askeri ve ekonomik sorunlarla boğuştuğu, aynı zamanda ikonoklast tartışmalarının sona erdiği bir dönemdir. Hanedan, askeri reformlar ve içki reformları ile dikkat çekmiştir. Ancak, 867'de IV. Mihail'in tahttan indirilmesiyle hanedan sona ermiş ve yerini Makedon Hanedanı almıştır. Bu dönemde Bizans, dış tehditlere karşı savunma stratejileri geliştirirken, iç istikrarı yeniden sağlamaya çalışmıştır.²⁹

Makedonyalı Hanedan (867-1056), Bizans İmparatorluğu'nun en uzun süre hüküm süren ve en etkili dönemlerinden birini temsil eder. Hanedanın kurucusu I. Basileios (867-886), hükümetin reformlarını başlatarak imparatorluğun askeri ve idari yapısını güçlendirmiştir. Bu dönem, Bizans'ın askeri zaferleri, kültürel ve entelektüel gelişmeleri ile dikkat çeker. Özellikle, Bizans'ın Bulgaristan üzerindeki egemenliği pekiştirilmiş, ikonoklast tartışmalarına son verilmiş ve hukuk reformları yapılmıştır. Hanedan, 1056'da VI. Konstantinos'un ölümünden sonra sona ermiş ve

---

²⁷ Çetin, agm., s. 91.

²⁸ Daş, age., s.11-28.

²⁹ Tekin, age., s.15-16.

yerine Komnenos Hanedanı geçmiştir. Makedonyalı Hanedan, Bizans'ın ortaçağdaki güçlü ve parlak dönemlerinden birini temsil eder.³⁰

Bizans İmparatorluğu'nda idari ve sosyo-kültürel yapının VI. ve X. yüzyıllar arasındaki gelişimini incelemek, dönemin siyasi, toplumsal ve dini yapısını anlamak bu çalışmanın temel amacıdır. İdari reformların, toplumda sınıf yapılarının, ekonomik sistemlerin ve kültürel etkileşimlerin nasıl şekillendiğini ve Bizans'ın hem iç hem de dış tehditlere karşı nasıl bir strateji izlediğini detaylandırmak hedeflenmektedir. Ayrıca, Bizans İmparatorluğu'nun doğu ve batı medeniyetleriyle olan ilişkilerini ve bu etkileşimlerin imparatorluğun idari ve sosyo-kültürel yapısına etkilerini anlamak çalışmanın amacını oluşturur. VI. ve X. yüzyıllar arasındaki reformlar ve bu reformların Bizans toplumu üzerindeki uzun vadeli etkileri özellikle incelenerek, dönemin önemli tarihi olaylarının günümüz siyasi ve sosyo-kültürel yapılarıyla ilişkileri değerlendirilmiştir.³¹

VI. ve X. yüzyıllar arasındaki dönem, Bizans'ın siyasi ve askeri olarak en kritik evrelerinden biri olup, aynı zamanda imparatorluğun idari yapısında derin reformların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem, Bizans İmparatorluğu'nun modern dünya üzerindeki etkilerini de içeren bir dizi önemli değişikliği içerir. İdari sistemlerin, tema yönetiminin, askeri yapının ve dini reformların incelenmesi, Bizans'ın tarihteki yerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Çalışmanın önemi, Bizans'ın tarih boyunca hem batı dünyasına hem de doğu medeniyetlerine yaptığı etkiyi anlamakla birlikte, bu dönemin idari ve sosyo-kültürel yapılarının günümüz devlet yönetimleri, hukuk sistemleri ve kültürel etkileşimler üzerindeki izlerini de araştırmaktır.³²

X. yüzyıldan sonra Bizans İmparatorluğu, bir dizi iç ve dış etkenin birleşimi sonucu kademeli olarak çöküş sürecine girdi. Bu dönem, imparatorluğun askeri, ekonomik ve siyasi gücünün büyük ölçüde zayıfladığı bir süreç olarak tarihe

---

³⁰ Daniel Woolf Kingston, *Tarihin Küresel Tarihi*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul 2014, s. 174; Umut Var, *IX Yüzyıl Doğu Roma İmparatorluğu- Papalık İlişkileri Bağlamında Patrik Photios Tartışması*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 25-27.

³¹ Kingston, *age.*, s.174; Var, *agt.*, s.25-27.

³² Var, *agt.*, s.25-27.

geçti.³³ X. yüzyıldan sonra Bizans yönetiminde, özellikle de feodal sistemin güç kazanmasıyla birlikte merkezi yönetim zayıflamaya başladı. Özellikle büyük toprak sahiplerinin artan gücü, imparatorluğun mali yapısını ve askeri sistemini zorladı. Devletin kontrolündeki topraklar azaldı ve bunun sonucu olarak vergi gelirleri de düştü. Yüksek rütbeli askeri ve sivil görevlilerin yozlaşması, yetkinliğin düşmesine ve yerel direnişlerin artmasına yol açtı.³⁴

X.yüzyılda Anadolu'daki Türk akınları ve 1071'deki Malazgirt Savaşı'nın kaybı, Bizans'ın en önemli toprak kayıplarından birine neden oldu. Anadolu'nun kaybı, Bizans'ın tarım ve ticaret açısından zengin topraklarını yitirmesi demekti. Bu toprak kaybı, Bizans ekonomisini çökme noktasına getirdi.³⁵ Bizans İmparatorluğu, Haçlı Seferleri sırasında Batı Avrupa'dan yardım istedi; ancak bu yardım beklenenden farklı bir etki yarattı.³⁶ 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Bizans'ın başkenti olan Konstantinopolis, Haçlılar tarafından ele geçirildi ve yağmalandı. Bu olay Bizans'ın gücüne büyük bir darbe vurdu, imparatorluk üçe bölündü ve 1261'e kadar başkenti geri alamadı. Bu dönem, Bizans'ın gücünü ve prestijini önemli ölçüde azalttı. X. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da yükselen Osmanlı Beyliği, hızla genişleyerek Bizans topraklarını tehdit etmeye başladı. Osmanlıların askeri üstünlüğü, Bizans'ın sınırlarını giderek daralttı. Bizans İmparatorluğu'nun son kalıntısı olan Konstantinopolis, Osmanlı padişahı II. Mehmed tarafından 1453'te fethedildi ve böylece Bizans İmparatorluğu sona erdi. Bu çöküş süreci, Bizans'ın askeri üstünlüğünü, ekonomik yapısını ve siyasi birlikteliğini kaybetmesiyle hızlandı. İç karışıklıklar, ekonomik zorluklar ve Osmanlı'nın yükselişi, imparatorluğun sona ermesine yol açan temel nedenler oldu.³⁷

³³ Gumilev Lev Nikoalaviç, *Etnogenez – Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2016, s.79-104.

³⁴ Nikoalaviç, *age.*, s.43.

³⁵ Casim Avcı, *İslam – Bizans İlişkileri (610-847)*, TTK, Ankara 2015, s.44.

³⁶ Kaegi Walter, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yay., İstanbul 2000, s.115-118.

³⁷ Tekin, *age.*, s. 276-277.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Bizans İmparatorluğu'nun VI. ve X. yüzyıllar arasındaki idari ve sosyo-kültürel yapısını inceleyerek, bu dönemde meydana gelen değişimlerin imparatorluk üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bizans'ın Roma mirası üzerine inşa edilen ancak zamanla bağımsız bir kimlik kazanan yönetim ve toplumsal yapısındaki dönüşümleri anlamak, hem Bizans İmparatorluğu'nun devam eden varlığını nasıl koruduğunu hem de imparatorluğun siyasi, askeri ve kültürel gelişimini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, Bizans İmparatorluğu'nun idari reformları, kilise ile olan ilişkileri, toplumsal sınıflar ve Bizans sanatının bu dönemde nasıl bir değişim geçirdiğini analiz etmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın Önemi

Bizans İmparatorluğu'nun bu dönemindeki idari ve sosyo-kültürel yapısını incelemek, Orta Çağ Avrupası ve Doğu Akdeniz'in tarihini anlamak için kritiktir. Roma mirası ile Hristiyanlık etkisi arasında denge kuran Bizans, Avrupa ve Yakın Doğu'nun siyasi ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, VI. ve X. yüzyıllar arasında yaşanan değişimlerin incelenmesi, Bizans İmparatorluğu'nun iç yapısını anlamanın yanı sıra, Orta Çağ Avrupa tarihi, Hristiyanlık ve İslam'ın yayılışının dünya tarihindeki etkilerini değerlendirmek açısından da önem taşır. Ayrıca, Bizans'ın idari yapısındaki dönüşümler ve toplumsal yapısındaki değişiklikler, modern devlet yönetimi ve sosyal yapılar üzerinde de etkili olmuştur. Bu çalışma, Bizans'ın bu dönemdeki gelişim sürecinin gelecekteki tarihsel süreçlere olan etkisini de gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılacaktır. Doküman analizi, yazılı, görsel ve işitsel materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesini ve bu materyaller aracılığıyla araştırma sorularına yanıt bulmayı amaçlayan bir nitel araştırma yöntemidir. Çalışmamızda, Bizans İmparatorluğu'nun VI. ve X. yüzyıllar arasındaki idari ve sosyo-kültürel yapısının analizinde, tarihsel kaynaklar ve literatür incelenecektir.

Doküman analizi yöntemi kapsamında, Bizans tarihi ile ilgili hem birincil hem de ikincil kaynaklar sistematik bir şekilde değerlendirilecektir. Birincil kaynaklar, döneme ait hukuk metinleri, resmi belgeler, kronikler ve sanatsal eserler gibi doğrudan dönemi yansıtan materyalleri içerecektir. İkincil kaynaklar ise, dönemin tarihsel olaylarını analiz eden akademik çalışmalar, kitaplar ve makaleler olacaktır.

Veri toplama: Bizans İmparatorluğu'nun VI. ve X. yüzyıllar arasındaki idari ve sosyo-kültürel yapısına dair çeşitli yazılı belgeler ve eserler toplanacaktır. Bu aşamada, akademik makaleler, kitaplar, hukuk metinleri ve sanat eserleri gibi kaynaklar bir araya getirilecektir.

Veri analizi: Toplanan dokümanlar içerik analizine tabi tutulacaktır. İdari reformlar, thema sistemi, ikonoklazm hareketi, kilise ile devlet arasındaki ilişkiler ve Bizans toplumunun sosyo-kültürel yapısı gibi temalar etrafında veriler analiz edilecektir.

Elde edilen bulgular, Bizans İmparatorluğu'nun VI. ve X. yüzyıllar arasındaki idari yapısındaki dönüşümleri ve sosyo-kültürel yapısındaki değişiklikleri yorumlanacaktır.

Bu nitel analiz süreci, Bizans İmparatorluğu'nun o dönemdeki dönüşümünü anlamamıza ve tarihsel olayları geniş bir perspektifle ele almamıza imkân sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA İDARİ YAPI

1.1. Devlet Teşkilatı

1.1.1. Merkezi Yönetim

Bizans İmparatorluğu, hem siyasi hem de idari yapısıyla döneminin en sofistike devletlerinden biri olarak kabul edilir. İmparatorluk, özellikle idari organizasyonu ve devletin çeşitli alanlarını yönetme biçimiyle dikkat çeker³⁸. İmparator, devletin başı olarak mutlak otoriteye sahip olsa da, karar alma süreçlerinde birçok danışman ve bürokratin tavsiyelerine başvururdu. Bu danışmanlar ve bakanlar, kendi uzmanlık alanlarında imparatora yol gösteren önemli figürlerdi. İmparator, bu danışmanlardan oluşan bir kurulu ya da meclisi toplayarak devletin yönetimiyle ilgili en doğru kararları almaya çalışırdı. Her bir danışman ya da bakan, kendi alanında yetkinleşmiş birer uzman olarak öne çıkardı. Bu bürokratik yapı, devletin istikrarını koruma ve uzun süre ayakta kalmasında önemli bir rol oynamıştır.³⁹

Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde yer alan danışmanlar ve bakanlar, genellikle devletin çeşitli işlevsel alanlarında sorumlu olup, imparatorun karar alma süreçlerine katkıda bulunurdu. Özellikle dış politika, iç güvenlik, maliye ve hukuk gibi kritik alanlarda imparator, bu uzman danışmanların bilgi ve tecrübelerinden faydalanırdı⁴⁰. İmparatorun tek başına mutlak bir otoriteye sahip olması, bu danışmanların etkinliğini azaltmazdı; zira imparator, devletin geniş kapsamlı sorunlarıyla başa çıkarken onların uzmanlığına ihtiyaç duyardı.⁴¹

---

³⁸Uğur Tanyeli, 'Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemleri Yerleşme ve Barınma Düzeni', İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul, 1987, s.407.

³⁹ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev.Selim Sezer, İnkılap Yay., İstanbul 2018, s.26.

⁴⁰İsmail Tokalak, *Bizans-Osmanlı Sentezi*, Güler Boy Yay.,İstanbul, 2006, s. 30.

⁴¹ Diehl, *age.*, s.27.

Bizans İmparatorluğu'nda “*magister officiorum*”⁴² olarak bilinen dışişleri bakanı, dış ilişkiler ve diplomasi konularında önemli bir rol oynardı. Bu pozisyon, imparatorluk sınırları dışındaki devletlerle ilişkileri düzenleme, yabancı elçilerin kabulü ve diplomatik müzakereleri yürütme sorumluluklarını üstlenirdi⁴³. Magister officiorum aynı zamanda imparatorluğun askeri ve sivil bürokrasisinde de önemli bir yer tutar, dış tehditler karşısında alınacak önlemleri belirlerdi. İmparator, bu bakanın verdiği tavsiyelere dayanarak barış antlaşmaları yapar, savaş ilan eder ya da ticaret anlaşmaları gibi konularda karar verirdi. Magister officiorum, aynı zamanda devletin iç düzenini sağlamak amacıyla bazı sivil görevlilerin denetlenmesinden de sorumlu olabilirdi. Özellikle başkentteki kamu güvenliği ve düzenin korunması gibi iç meselelerde de imparatora rapor verirdi. Bu bakan, Bizans'ın en yüksek rütbeli bürokratlarından biri olarak kabul edilirdi ve dış politikada başarısızlıklar yaşandığında genellikle ilk suçlanan kişilerden biri olurdu.⁴⁴

Hukuk danışmanları, Bizans İmparatorluğu'nda “*quaestor*”⁴⁵ olarak bilinirlerdi ve devletin hukuki meselelerinde imparatora danışmanlık yaparlardı. Quaestor'lar, yasaların uygulanması, yeni yasaların hazırlanması ve yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi gibi konularda önemli görevler üstlenirdi⁴⁶. İmparatorluk, Roma hukuk mirasını devam ettiren bir devlet olduğu için, hukuki düzenlemelerin önemi çok büyüktü. Quaestor'lar, imparatora yasal çerçevede tavsiyelerde bulunur, onun aldığı kararların hukuki dayanağını hazırlarlardı. Bu görevliler, imparatorluk mahkemelerinde adaletin doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla çalışırlardı.⁴⁷ Bizans hukuk sistemi, Roma hukukunun bir devamı niteliğindeydi ve hukuk danışmanları bu sistemi geliştirmek ve korumak için büyük bir çaba gösterirlerdi. İmparator Justinyen döneminde hazırlanan Corpus Juris Civilis gibi büyük hukuk projeleri, quaestor'ların imparatora sunduğu desteklerin somut bir

⁴²Latince "Makamların efendisi" demektir, Geç Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'nun erken yüzyıllarında en kıdemli idari yöneticilerden biridir. Bizans'ta bu görev daha sonra ortadan kalktığı 12. yüzyıla kadar kıdemli onursal bir unvana dönüşmüştür.

⁴³Osman Turan, *Türkler Anadolu'da*, Hareket Yay., İstanbul 1973, s. 47.

⁴⁴Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2019, s.390.

⁴⁵Quaestor, Roma'da devlet hazinesinden, cezaî işlerden ve finansal işleri denetlemekten sorumlu, seçilmiş devlet memurlarıdır. Başlangıç itibarıyla vatandaş olmayan pleblerin isteklerini karşılamak amacı güdülerek ihdas edilmiş bir kurumdur.

⁴⁶İsmail Tokalak, *Bizans-Osmanlı Sentezi*, Asi Yay., İstanbul 2017, s.30.

⁴⁷Ömer Faruk Harman, ‘*Konsil*’, *DİA*, DİB Yay., Ankara, 2002, C.26, s.176.

göstergesidir. Bu hukuk derlemeleri, sadece Bizans için değil, aynı zamanda gelecekteki Avrupa hukuk sistemleri için de büyük bir öneme sahip olmuştur. Quaestor'lar, yasaların uygulanması konusunda geniş bir yetkiye sahip olup, aynı zamanda adaletin sağlanmasında kilit rol oynayan bürokratlardı.⁴⁸

Maliye, Bizans İmparatorluğu'nda devletin işleyişinde en kritik alanlardan biriydi ve bu alanda görev yapan en önemli bürokratlardan biri “*logothetai*”⁴⁹ olarak bilinen mali danışmanlardı. Logothetai, devlet gelirlerini ve harcamalarını düzenler, mali politikaların belirlenmesinde imparatora danışmanlık yapardı. Bu görevliler, devlet hazinesini yönetir, vergi toplama süreçlerini denetler ve imparatorluk ekonomisinin sürdürülebilir olmasını sağlamakla yükümlüydü.⁵⁰ Bizans İmparatorluğu'nun uzun ömürlü olmasının en önemli nedenlerinden biri, mali sistemin sağlam temellere dayanmasıydı. Bu sistem, logothetai gibi mali uzmanların katkıları sayesinde istikrarını koruyabilmiştir. Mali konular, sadece devletin ekonomik durumunu değil, aynı zamanda askeri harcamalar ve dış politika gibi alanları da etkilediği için son derece kritik bir öneme sahipti. Logothetai, vergi politikaları ve harcama stratejileri konusunda imparatora yol gösterirken, aynı zamanda halkın ekonomik yükümlülüklerini hafifletmek için çeşitli reformlar önerirdi. Vergi sistemi, Bizans'ta hem sosyal hem de ekonomik düzenin korunmasında büyük rol oynardı ve mali danışmanlar bu sistemin düzgün işleminde kilit aktörlerdi.⁵¹

Bizans İmparatorluğu'nda içişleri ve güvenlik konularında görevli olan bir diğer önemli danışman ise “*domestikos*”⁵² olarak bilinen görevliydi. Domestikos, imparatorluğun iç düzeni ve askeri güvenliğinden sorumluydu. Özellikle başkent Konstantinopolis'te düzenin sağlanması, halkın güvenliğinin korunması ve iç isyanların bastırılması gibi konular domestikos'un görev alanına girerdi. Bu görevli,

---

⁴⁸ Ostrogorsky, *age.*, s.392.

⁴⁹ Bizans bürokrasisinde bir ünvandır. Orta ve geç Bizans İmparatorluğu dönemlerinde modern bakanlık makamına eşdeğer üst düzey idari bir ünvan haline gelmiştir.

⁵⁰ Timoty E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Mert, YKY, İstanbul 2008, s.14.

⁵¹ G.L. Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev. Mete Tunçay, AÜ Basımevi, Ankara, 1980, s.34.

⁵² Geç Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu dönemi sivil, askeri ve kilise ile ilgili ünvan.

imparatora iç güvenlik tehditleri hakkında raporlar sunar, gerektiğinde askeri kuvvetlerin harekete geçirilmesini önerirdi.⁵³

Domestikos, imparatorluğun askeri yapısında da önemli bir yere sahipti ve genellikle üst düzey askeri komutanlar arasından seçilirdi. İmparator, domestikos'un önerileri doğrultusunda iç tehditlere karşı nasıl bir politika izleyeceğine karar verirdi. Ayrıca, imparatorluk topraklarında çıkan isyanları bastırmak ve halkın güvenliğini kazanmak gibi görevlerde de domestikos'un büyük sorumlulukları bulunurdu.⁵⁴

Bizans İmparatorluğu'nda bilimsel ve entelektüel konular, devlet yönetimi için büyük bir önem taşırdı. Bu alanda görev yapan danışmanlar “hypatos”⁵⁵ olarak bilinir ve imparatora eğitim, bilim ve kültürel gelişmeler konusunda tavsiyelerde bulunurdu.⁵⁶ Hypatos, özellikle Bizans'ın entelektüel birikimini koruma ve geliştirme misyonunu üstlenirdi. Bu görevli, imparatorun eğitim politikalarını belirlerken ona yardımcı olur, aynı zamanda bilimsel araştırmaların teşvik edilmesini sağlardı. Bizans, entelektüel mirasıyla öne çıkan bir imparatorluktu ve hypatos gibi danışmanlar, bu mirasın korunmasında büyük rol oynardı. Ayrıca, hypatos imparatorluğun diplomatik ilişkilerinde de kültürel ve bilimsel işbirlikleri konusunda öneriler sunabilirdi. Özellikle Doğu ile Batı arasında bilimsel ve kültürel alışverişin yoğun olduğu dönemlerde hypatos'un etkisi büyüktü.⁵⁷

Bizans İmparatorluğu'nun danışmanları ve bakanları, devletin işleyişinde kritik bir role sahipti. İmparatorun mutlak otoritesine rağmen, bu danışmanlar onun yönetiminde önemli bir etkiye sahip olmuş, çeşitli alanlarda uzmanlaşarak devletin her alanında düzeni ve istikrarı sağlamışlardır. Magister officiorum, quaestor, logothetai, domestikos ve hypatos gibi bürokratlar, imparatorluğun uzun ömürlü olmasının ve idari başarısının arkasındaki en önemli aktörlerdir. Bizans'ın idari

---

⁵³ Murat Keçiş, “Bizans Döneminde İstanbul'un Kent Yönetimi”, *Büyük İstanbul Tarihi*, (Ed.Coşkun Yılmaz), C.3, İstanbul 2015, s.21.

⁵⁴ George Ostrogorsky, “Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu”, Çev. Törebey Günaydın, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmaniye 2020, s.58.

⁵⁵ En yüce olan, makamı yansıtır.

⁵⁶ Ostrogorsky, “Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu”, s. 58.

⁵⁷ Mauricius Strategikon, *Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, haz. George T.Dennis, Çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2011, s.34.

yapısı, bu danışmanların bilgi ve tecrübelerine dayalı bir sistem geliştirmiş ve bu sayede imparatorluğun uzun yıllar boyunca ayakta kalmasını sağlamıştır.⁵⁸

1.1.1.1 Bizans İmparatorluğu'nda Hükümet

VI. ve X. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu'nda hükümet yapısı oldukça değişkenlik göstermiştir. Ancak genel olarak, Bizans İmparatorluğu'nun hükümeti, imparatorun mutlak yetkisi altında merkeziyetçi bir yapıya sahip olmuştur. VII. yüzyılda, Bizans İmparatorluğu'nun hükümet yapısı, imparatorun merkezi otoritesine dayanmıştır. İmparator, hem devletin hem de kilisenin başıdır ve geniş yetkilere sahiptir. İmparatorun, imparatorluk idaresini kontrol etmek amacıyla bakanlar kurulu gibi kurumlar oluşturduğu da görülmüştür. Ayrıca, Bizans İmparatorluğu'nda aristokrat aileler de önemli bir rol oynamakla birlikte imparatorun etrafında bir danışma meclisi şeklinde toplanmışlardır.⁵⁹ VIII. yüzyılda ise Bizans İmparatorluğu'nun hükümet yapısı, imparatorun gücünün zayıflamasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Bu dönemde, saray içindeki entrikalar ve aristokrat aileler arasındaki rekabetler artmıştır. İmparatorun yetkisi bu dönemde sınırlanmış ve yetki genellikle güçlü aristokrat ailelerin etkisi altında olmuştur. Bu dönemde, Bizans İmparatorluğu'nda taht kavgaları ve darbeler sıkça göze çarpmıştır.⁶⁰

X. yüzyıla gelindiğinde ise Bizans İmparatorluğu'nda genellikle imparatorluk sarayında bulunan güçlü ve etkili aristokrat ailelerin etkisi iyiden iyiye artmıştır. İmparatorun danışmanları ve saray bürokrasisi, genellikle bu ailelerden seçilmiş ve imparatorun kararlarını doğrudan etkilemişlerdir.⁶¹ Bizans İmparatorluğu'nun yönetim yapısı oldukça karmaşık ve çok katmanlı olarak gözüke de imparatorun kişisel yetkisi ve etkisi, döneme ve imparatorun kişiliğine bağlı olarak değişiklik göstermiştir.⁶²

Bizans İmparatorluğu bu dönemde mutlak monarşiye yakın bir şekilde yönetilmiştir. İmparator, devlette en üstte yer almakta ve tanrının yeryüzündeki

⁵⁸ Necdet Sakaoğlu, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul'da Yönetim*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s. 23-45.

⁵⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 27.

⁶⁰ Sakaoğlu, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul'da Yönetim*, s. 98.

⁶¹ Feridun Dirimtekin, *'Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer, I Malazgirt Meydan Savaşı', Malazgirt Armağanı*, TTK Basımevi, Ankara, 1972, s. 231.

⁶² Feridun Emecen, *Bizans Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 120.

temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca imparator hem siyasi hem de dini otoriteye sahip olmakla birlikte imparatorluğun yasalarını ve politikalarını da belirlemektedir.⁶³ Y asama, yürütme ve yargı imparatorun elinde bulunmaktadır. Bunların dışında ordunun komutası da yine imparatora aittir. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olmasına paralel olarak devletin dini lideri de kendisidir ve kiliselerin işleyişinde önemli etkilere sahiptir. İmparatorun etrafında, saray yetkilileri olarak bilinen bir dizi danışman bulunurdu. Bunlar arasında başbakan (*praepositus sacri cubiculi*⁶⁴), saray sekreterleri (*praitores*⁶⁵), vezirler (*magistri officiorum*⁶⁶), maliye yetkilileri (*comes rerum privatarum*⁶⁷) ve imparatorun kişisel muhafızları (*scholae*⁶⁸) bulunurdu. Saray yetkilileri, imparatora danışmanlık yapar, idari görevleri yürütür ve devletin günlük işleyişini sağlardı.⁶⁹

İmparatorun etrafında birçok danışman yer almaktadır ve bu danışmanlar saray yetkilileri olarak bilinmektedirler. Bu saray yetkilileri arasında başbakan, saray sekreterleri, vezirler, maliye yetkilileri ve imparatorun kişisel muhafızları bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nda “*praepositus sacri cubiculi*” olarak bilinen başbakan, sarayın en yüksek rütbeli yetkililerinden biri olmakla birlikte imparatora yakın bir danışman olarak görev yapmaktadır. Başbakan, sarayın günlük işleyişinden ve organizasyonundan sorumludur.⁷⁰ Sarayın iç işlerinin düzenlenmesi, resmi karşılamaların ve törenlerin planlanması ile saray personelinin yönetimi başbakanın sorumlulukları arasında yer almaktadır. İmparatora danışmanlık yapmakta ve ona çeşitli konularda tavsiyelerde bulunmaktadır. İmparator da başbakanın fikirlerine değer vermekte, özellikle siyasi olaylarda, diplomatik ilişkilerde ve imparatorluğun iç meselelerinde başbakanın görüşleri önem taşımaktadır.⁷¹ İmparatorun adına resmi yazışmalar ve belgeler yine başbakan tarafından hazırlanmakta, imzalanıp gerekli yerlere gönderilmektedir. Ayrıca, imparatorluk kanunlarının uygulanması ve idari kararların yürütülmesi de başbakanın sorumlulukları arasındadır. Sarayın güvenliğini

⁶³ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Alfa Yay., Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2017, s. 67-74.

⁶⁴ Başbakan.

⁶⁵ Saray Sekreterleri.

⁶⁶ Vezirler.

⁶⁷ Maliye Yetkilileri.

⁶⁸ İmparatorun Kişisel Muhafızları.

⁶⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 125-126

⁷⁰ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 125-126.

⁷¹ Ostrogorsky, “Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu”, s. 51.

sağlamak da başbakanın görevleri arasında yer almaktadır. Sarayın korunması için gerek iç gerekse dış tehditlerin izlenmesi ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınması başbakanın sorumlulukları arasında bulunmaktadır.⁷² Tüm bunlara ek olarak yabancı elçilerle ilişkilerin yürütülmesinden de başbakan sorumludur. Elçilerin kabul edilmesi, onların taleplerinin değerlendirilmesi ve imparatorun dış ilişkiler politikasının uygulanmasında bu dönemlerde başbakan önemli görevler üstlenmiştir. Bizans İmparatorluğu'nda saray sekreterleri, sarayın yönetiminde ve günlük işleyişinde önemli rol oynayan yetkililerdir. Saray sekreterlerinin öncelikli görevi, imparatorun adına gelen ve giden resmi yazışmaları yönetmektir. Bu yazışmalar genellikle diğer devletlerle diplomatik ilişkiler, idari konular veya imparatorluk içindeki resmi işlerle ilgili olmaktadır.⁷³ Saray sekreterleri, imparatorun talimatları doğrultusunda resmî belgeleri hazırlayıp ve düzenlenmektedir. İmparatorluk yasalarının kaydedilmesi, emirlerin ve kararnamelerin yayınlanması ile resmi raporların hazırlanması gibi belgeleri içermektedir. Buna ek olarak hazırlanan belgelerin arşivlenmesi de saray sekreterlerinin görevlerindendir.⁷⁴

Bizans İmparatorluğu'nda vezirler, imparatorun en önemli danışmanlarından biridir ve çeşitli görevler üstlenmektedirler. Vezirlerin ana görevi sarayın günlük işleyişinden sorumlu olmaktır. Sarayın organizasyonunu sağlar, imparatora yapılacak olan resmi ziyaretleri koordine eder ayrıca etkinliklerin düzenlenmelerini yaparak saraydaki diğer görevlilerle iş birliği içerisinde görevlerini sürdürmektedirler.⁷⁵ Vezirler, imparatorluk yasalarının uygulanmasını sağlamakla birlikte yasal düzenlemelerin saraydan yayılmasını gerekli mercilere yayılmasını da kontrol etmektedirler. Buna ek olarak hukuki konularla ilgili imparatora danışmanlık yapmakta ve hukuki belgelerin hazırlanmasında da sorumluluk üstlenmektedirler. İmparatorun askeri işlerle ilgili danışmanları arasında vezirler de yer almakta, buna ek olarak ordunun organizasyonunu ve yönetimini imparator ile koordine etmektedirler. Askeri konularda imparatora tavsiyeler vererek ordunun hareketini izlemekle yükümlülerdir. İmparatorun dış ilişki politikalarını belirlemede yine

---

⁷² Sakaoğlu, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 98.

⁷³ Sakaoğlu, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 98.

⁷⁴ Ali Akyıldız, *Orta Çağ'da Bizans İmparatorluğu ve Devlet Yapısı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 150.

⁷⁵ Ostrogorsky, "Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu", s. 51.

vezirlerin çok önemli görevleri bulunmaktadır. Diplomatik ilişkilerin yürütülmesi ve dış elçilerle iletişim kurulması gibi konularda imparatora danışmanlık yapmaktadırlar. Vezirler ayrıca sarayın korunmasını sağlayarak imparatorun güvenliğinden de sorumludurlar. Bunun için gerekli güvenlik önlemlerini alır ve tehlikeleri izleme sorumlulukları bulunmaktadır.⁷⁶

Bizans İmparatorluğu'nda maliye yetkilileri, imparatorluğun mali işlerinden sorumlu yetkililerdir. Maliye yetkililerinin esas görevi imparatorluğun gelirlerini yönetmektir. Bu gelirler genellikle vergiler, tarım ürünleri, ticaret gelirleri ve diğer kaynaklardan elde edilen gelirlerdir. Maliye yetkilileri, bu gelirlerin toplanmasını, hesaplanmasını, kaydedilmesini sağlarlar ve devlet hazinesinin güncel durumunu izleyerek raporlamakla görevlidirler. İmparatorluğun harcamalarını denetleyerek ve kontrol sağlamaktadırlar. Askeri giderler, idari masraflar, altyapı projeleri ve diğer hizmetler için devlet harcamalarının yapıldığı görülmektedir.⁷⁷ Maliye yetkilileri, bu harcamaların bütçeyle uyumlu olmasını sağlamaktadırlar. Bu bağlamda gerektiğinde harcamaları sınırlandırmaktadırlar. İmparatorluğa ait miras ve mülklerin yönetiminden de yine maliye yetkilileri sorumlu tutulmaktadırlar. Bu görev tanımı devlete ait arazilerin işletilmesi, kira gelirlerinin toplanması, mal varlıklarının korunması ve satış işlemlerinin yönetilmesini içermektedir. Vergi politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasıyla ilgili önemli bir rol oynamaktadırlar. Vergi oranlarının belirlenmesi, vergi muafiyetlerinin ve indirimlerinin düzenlenmesi ve vergi tahsilatı için gerekli prosedürlerin oluşturulması gibi konularda maliye yetkilileri etkin olmaktadır. Tüm bunlara ek olarak devlet hazinesini de yönetmektedirler. Devletin nakit rezervlerini, altın ve gümüş stoklarını, değerli eşyalarını ve diğer varlıklarını korumak, izlemek ve yönetmek anlamına gelir.⁷⁸

İmparatorun kişisel muhafızları, imparatorun ve sarayın fiziksel güvenliğinden sorumlu özel bir birliktir. İmparatorun ve ailesinin korunması, sarayın güvenliği ve iç huzurun sağlanması scholae'nin öncelikli görevleri arasında yer almaktadır.⁷⁹ İmparatorun kişisel muhafızları, imparatorun etrafında bir gösteri ve

⁷⁶ Fikret Işıltan, *Bizans Tarihi*, İÜEF Yay., İstanbul 1975, s. 131-132.

⁷⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.125-126.

⁷⁸ Müvek Kelemen, *Certain? Institutions of the Byzantine Empire's Central Administration*, Budapestensis, Acta Fac. Polit.-Jur. Univ. Sci., C.41, Budapeşte 2004, s. 207.

⁷⁹ Sakaoglu, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 99.

güç sembolü olarak yer almaktadır. Ayrıca imparatorun itibarını ve gücünü artırmak için de önemli bir role sahiptir. Bu sayede imparator halka karşı daha fazla güven vermektedir.⁸⁰ Dış tehditlere karşı da caydırıcı bir güç sağlamaktadır. Sarayın içinde düzeni ve güvenliğini sağlamak için yapılan çalışmalarda da doğrudan görev almaktadırlar. Bunu sağlamak adına devriye gezmekte, girişleri tutmaktadırlar. Ek olarak sarayın içinde herhangi bir olay meydana geldiğinde hızlıca müdahale etmektedirler. İmparatorun ziyaretleri ve seyahatleri sırasında onun yanında yer almaktadırlar. Dolaylı olarak bu sayede imparator halk üzerinde otoritesini artırmaktadır. Scholae üyeleri, sürekli olarak askeri eğitim almakta ve ne zaman olacaksa olsun savaşa hazır bulunmak zorundadırlar. Bu sayede herhangi bir iç ve dış tehdide karşı imparator hızlı ve aynı zamanda da etkili bir hareket göstererek önlem almakta zorluk yaşanmamaktadır.⁸¹

1.1.1.2. İmparator ve İmparatoriçe

Bizans Devleti'nde imparator mutlak yetki ve güce sahip kişi olarak görülmektedir ayrıca ruhani olarak tanrını yeryüzündeki temsilcisi ve en kudretli kişisi olarak da bilinmekte idi. Devletin temsilinden, atamalara kadar birçok konuda mutlak söz sahibi olduğu bilinmektedir. Yasama, maliye, yürütme görevleri de imparatorun sorumlu olduğu alanlar arasındadır. Saray yaşantısında tüm Roma İmparatorları gibi Bizans imparatorları da lüks ve ihtişama önem vermişlerdir. İmparatorlar ve imparatoriçeler sarayda belirli bir düzen içerisinde ve hiyerarşi sürecinde sarayı yönetmişlerdir. Devlet işlerinin yoğunluğu ve düzeninin sağlanması imparatorlar üzerindeki iş yükünü oldukça arttırmaktadır.⁸²

Sabah mesailerini ve giyinmelerini kendileri tarafından yaptıkları, daha sonra kahvaltı salonuna giriş yapmadan önce Hz. İsa heykeli önünde dini ritüellerinde bulundukları ve kahvaltı salonuna geçerek kahvaltı yaptıkları ifade edilmektedir. Daha sonra ise imparator ile görüşmek isteyen elçiler kabul edilmektedir. Saray görevlileri imparator karşısında sıralı bir şekilde ayakta beklemekte ve kendilerine söz verildiğinde konuşmaktadırlar. Öğle yemeklerini Patrik ile yiyen imparator bu

---

⁸⁰ Kelemen, *agm.*, s. 207.

⁸¹ Cüneyt Güneş, *Bizans Kurumları ve Unvanları (IX. Ve XI. Yüzyılları)*, Selenge Yay., İstanbul 2021, s. 112 – 113; ayrıca bk. A. Kazhdan, *Domestikos Ton Scholon*, ODB, V.1, s. 647 - 648.

⁸² A. Kazhdan ve Michael McCormick, “*Bizans Sarayı'nın Sosyal Dünyası*”, Bizans Saray Kültürü 829 – 1204, (ed. Henry Maguire), Çev. Müfit Günay, YKY Yay., İstanbul 2017, s. 279.

yemek esnasında her defasında kıyafetlerini değiştirmekte ve yemek sonrası her gün Patriği kucaklayarak yolcu ettikten sonra tekrar kıyafetlerini değişimi yapmaktaydı.⁸³

Bizans imparatorlarının birçoğunun aileleri ile zaman geçirmekten hoşlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca ok ve cirit atma hobilerinin olduğu da bilinmektedir. Avrupa'dan okumak için birçok eser getirttikleri de görülmüştür. Akşam saatlerinde ise saray halkı ile birlikte güreş ve boks müsabakalarını takip etmekteydiler. Şehrin gerek sosyal gerekse politik olarak önemli mecralarından birisi haline dönüşen hipodromlarda araba yarışları düzenlenmekte ve imparatorların bu gösterilere katılmaları da vatandaşları da memnun etmektedir. Bu hipodromlarda ayrıca oyun, dövüş, sirk gibi aktiviteler yapıldığı da ifade edilmektedir. Ancak belirli bir dönemden sonra bu mekanlar amacından çıkmış isyan ve katliam merkezlerine dönüşmüşlerdir. Bu merkezlerin birinde tarihte Nika ayaklanması olarak bilinen isyanda 30.000 kişinin katliamının gerçekleştiği belirtilmektedir.⁸⁴

Saray hayatında imparatorlardan sonra saray kadınları da imparatorlardan sonra erkek varisi dünyaya getirdiklerinden dolayı çok önemli bir yer arz etmektedirler. Kadınlar sarayda haremelerde yaşamaktadırlar. Genellikle hizmetlerine hadımlar ya da kadınlar görevlendirilmektedir. Saray işlerine çok fazla müdahil olmadıkları görülmüştür. Yönetimde kız evlat ve imparator eşlerine varis gözüyle bakılmamakta fakat o an ki durumun getirdiği zorunluluklar nedeniyle yönetime geçtikleri görülmektedir. Halkla çok fazla ilişkiler içinde olmamakla birlikte zorunlu olmadıkça aralarında bulunmadıkları belirtilmiştir. İmparator öldüğünde varis olan erkek evladı tahta geçemeyecek kadar küçük yaştaysa annesi o büyüyene kadar tahta geçmekte, çocuk büyüyüp tahta geçecek duruma geldiğinde annesi tahttan çekilmektedir.⁸⁵

---

⁸³ Kazhdan ve McCormick, age.,s.279.

⁸⁴Marie France Auzépy, *Konstantinopolis'in Siyasal ve Dinsel Yaşamında Ayasofya'nın Yeri*, (ed.), Annie Pralong, *Bizans – Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Çev.Buket Kitapçı – Bayrı,Kitap Yay., İstanbul, 2011, s. 100.

⁸⁵ Yasemin Aslan, “*Bizans Saray Teşkilatı: Protokol, törenler, memurlar*”, Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2019, s. 28-29.

1.1.1.3. Taht Odası

Konstantinopolis'te Oktagen⁸⁶ olarak bilinen imparatorun resmi dairesi bulunmaktadır. İmparatoriçenin resmi dairesi Pantheon⁸⁷ olarak bilinmektedir. Bu alanlar kutsal olaylar olduğunda kullanılmaktadır.⁸⁸

Khrysotriklinium, Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde özel bir yere sahip olan imparatorluk taht odasıdır. Bu oda, saray hiyerarşisinde en kutsal kabul edilen bölümlerdendir ve imparatorun gücünü simgeleyen özel bir tasarıma sahiptir. Salonun tabanı oldukça geniş ve tavanı bu alana göre yüksek tutulmuş olup, görkemli bir atmosfer yaratılmıştır. Mekanın ortasında yer alan imparator tahtı, altın sırmayla işlenmiş gösterişli kumaşlarla kaplanmıştır. Bu taht, yalnızca imparatorun oturma yeri değil, aynı zamanda kraliyet ailesinin yüceliğini, Tanrı'nın koruyuculuğundaki otoritesini temsil eder. Tahtın hemen üzerinde kavisli bir bölüm bulunur; bu kavis, imparatorun konumunu fiziksel olarak yücelten zarif bir mimari detaydır.⁸⁹

1.1.1.4. Saray Odası

Saray içerisinde çok fazla salon bulunmakta, bu salonların her biri farklı törenler için kullanılmaktadır. Ayrıca resmi odalar ve konferans odaları bulunmaktadır. İmparatorluk yemek için davetler verdiği zaman kabul salonları kullanılmaktadır.⁹⁰ *Onopodion* olarak adlandırılan (Daphne Sarayı'na giriş salonu), en önemli salonlar arasında olmakla beraber, adaylar odası, imparatorluk askerlerinin salonu, Lykhni gibi salonlar da vardır.⁹¹ Saray içerisinde tüm yapılara ulaşabilen saraya ilişkin "Khalke" bulunmaktadır.⁹²

---

⁸⁶ Sekiz Köşeli Yapı

⁸⁷ Panteon, ilk olarak Antik Roma'nın tüm tanrıları için tapınak olarak inşa edilmiş bir yapıdır.

⁸⁸ Zilhace Ataş, "Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı", Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 26.

⁸⁹ Michael Featherstone, *Bizans'ta Saray ve Geçit Töreni, Bizans Dönemi'nde Anadolu*, (ed. Engin Akyürek ve Koray Durak), Çev. Sever Georgousakis, YKY Yay., İstanbul 2021, s. 63.

⁹⁰ Tribunal yakınında, imparatorun Tribunal'e geldiğinde önce kabul edildiği daire, planlı kubbeli yapılara verilen isimdir; bk. Ataş, "Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı", s.27.

⁹¹ Tamara Talbot Rice, *Everyday Life in Byzantium*, Batsford yay., New York 1967s.57; Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, Özne Yay., İstanbul 1998, s. 41 – 42.

⁹² Mikhail Psellos, *Kronografya*, Çev. Işın Demirkent, TTK Yay., Ankara 2014, s.137 – 138.

1.1.2. Bizans İmparatorluğu'nda Taşra Yönetimi

1.1.2.1. Taşra Yapısı

Bizans İmparatorluğu'nda taşra yönetimi, büyük ölçüde thema (θέμα) sistemi etrafında şekillenmiştir. Thema sistemi, VII. yüzyılda Herakleios (610-641) döneminde, Sasani ve Arap saldırılarına karşı imparatorluğun savunmasını güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. Bu sistem, X. yüzyılda daha da gelişmiş ve imparatorluğun taşra yönetiminde merkezi bir rol oynamıştır. Her thema, askeri ve sivil yöneticilerin bir arada bulunduğu idari birimlerdi. Thema sisteminin temel amacı, hem askeri savunmayı organize etmek hem de sivil yönetimi sağlamaktı.⁹³

Her thema, başında strategos adı verilen bir general tarafından yönetilirdi. Strategos, bölgedeki askeri kuvvetlerin komutanıydı ve bölgenin savunmasından sorumluydu. Strategos'un yetkileri arasında askeri seferler düzenlemek, vergi toplamak ve yerel yöneticilere rehberlik etmek bulunurdu. Bu, taşrada merkezi otoritenin güçlü bir şekilde hissedilmesini sağlardı. Ayrıca, strategos doğrudan imparatora rapor verir ve bu şekilde merkezin taşra üzerindeki kontrolü sürdürülürdü. Askeri yöneticilerin yanı sıra sivil yöneticiler de bulunmaktaydı. Bouleutai adı verilen yerel meclis üyeleri, taşranın sivil işlerinde önemli rol oynardı. Bu meclis üyeleri, yerel halkın temsilcileri olarak görev yapar ve yerel düzeyde adaletin sağlanmasına yardımcı olurlardı. Sivil yöneticilerin bir diğer önemli görevi ise vergi toplama işlemlerini denetlemektir. Vergiler, imparatorluğun ekonomik istikrarını sağlamada kritik bir rol oynardı.⁹⁴

Thema sisteminde, taşra halkı arasından seçilen ve tematik askerler (stratiotai) olarak bilinen askerler, yerel savunma kuvvetlerini oluşturuyordu. Bu askerler, kendilerine tahsis edilen toprakları ekip biçerek geçimlerini sağlar ve savaş zamanında imparatorluk ordusuna katılırlardı. Bu sistem, Bizans ordusunun sürekli ve yerel kaynaklara dayalı bir savunma gücüne sahip olmasını sağladı.⁹⁵

---

⁹³ Cemal Kafadar, *Bizans İmparatorluğu ve Taşra Yönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2004, s.78-79; Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askeri ve İdari Bir Sistem – Thema Sistemi*, TTK, Ankara 2021, s.5-15.

⁹⁴ Kazım Yıldırım, *Ortaçağ'da Bizans: Taşra ve Yönetim*, Alfa Yay., İstanbul 2015, s. 195.

⁹⁵ Feridun Emecen, *Bizans İmparatorluğu'nda Eyalet Sistemi ve Yönetim*, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 118.

Bizans taşra yönetiminde ekonomi ve vergi toplama önemli bir yer tutuyordu. Taşra bölgelerinde, vergi gelirleri çoğunlukla tarımsal üretimden elde edilirdi. Thema sistemi sayesinde, vergi toplama işlemleri daha düzenli ve etkili bir şekilde yürütüldü. Vergiler, hem yerel yönetimlerin hem de merkezi hükümetin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanıldı.⁹⁶

Merkezi hükümet, taşra yönetiminin kontrol ve denetimini sağlamak amacıyla çeşitli mekanizmalar geliştirmişti. Inspectores olarak bilinen denetçiler, thema'ları düzenli olarak ziyaret eder ve yerel yöneticilerin faaliyetlerini denetlerdi. Bu denetim sistemi, yolsuzlukları ve kötü yönetimi önlemeyi amaçlıyordu.⁹⁷

X. yüzyılda Bizans taşrası, sosyal ve ekonomik açıdan da çeşitli özellikler taşımaktaydı. Kırsal kesimde yaşayan halk, büyük ölçüde tarımla uğraşırken, kentlerde zanaatkârlık ve ticaret önemli ekonomik faaliyetlerdi. Taşra bölgelerinde büyük toprak sahipleri (dynatoi) de önemli bir güçtü ve bu toprak sahipleri, yerel ekonomiye ve siyasete etki ederlerdi.⁹⁸

1.1.2.2. Köy Yapısı

Bizans İmparatorluğu'nda köy yapısı oldukça karmaşık ve çeşitli bir yapıya sahipti. Bu yapı, hem ekonomik hem de sosyal olarak Bizans toplumunun temelini oluşturuyordu. Köyler genellikle tarıma dayalı bir ekonomiye sahipti ve köylüler büyük oranda çiftçilikle geçimlerini sağlıyorlardı. Bizans köylerinde toprak mülkiyeti, çoğunlukla devletin ya da kilisenin kontrolü altındaydı ve köylüler bu toprakları kiralarak işlerdi. Köylerdeki sosyal yapının önemli bir parçası olan “paroikoi” adı verilen bağımsız çiftçiler, hem kendi topraklarını işler hem de devletin ya da kilisenin arazilerinde çalışarak vergi öderlerdi.⁹⁹

Köylerin idari yapısı da dikkat çekicidir. Bizans köyleri, genellikle bir “kome” olarak adlandırılan idari bir birim altında organize edilirdi. Köylerin yöneticisi olarak “komarch” adlı bir yetkili atanırdı ve bu kişi köydeki idari ve yargısal işleri yürütürdü. Komarch, aynı zamanda vergilerin toplanmasından ve

⁹⁶ Mehmet Ali Kaya, *Bizans İmparatorluğu ve Eyalet Yönetimi: 6.-10. Yüzyıllar Arası Dönem*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 205-206.

⁹⁷ Alexander Kazhdan, *Bizans Medeniyeti Ansiklopedisi*, TTK Yay, Ankara, 1995, s. 381-382.

⁹⁸ Selçuk Aksu, *Bizans İmparatorluğu'nun Yerel Yönetim Yapısı ve Eyalet Yönetimi*, Tarihçi Kitabevi, Ankara, 2017, s. 250-251.

⁹⁹ Ertan Günay, *Bizans İmparatorluğu ve Köy Ekonomisi*, İÜYay., İstanbul, 2006, s. 45.

köydeki asayişin sağlanmasından da sorumluydu. Bizans köyleri, bazen daha büyük idari birimler olan “thema”lara dahil edilirdi ve bu thema’lar, askeri ve sivil otoriteler tarafından yönetilirdi.¹⁰⁰

Bizans İmparatorluğu'nda köy ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıydı, ancak köylerde çeşitli zanaat ve ticaret faaliyetleri de yürütülüyordu. Köylüler, tarım ürünlerinin yanı sıra zanaat ürünleri de üreterek bu ürünleri yerel pazarlarda satarlardı. Ayrıca, köylüler arasında dayanışma ve işbirliği yaygındı; örneğin, hasat zamanında köylüler birbirlerine yardım ederlerdi. Bu ekonomik yapı, köylülerin kendi ihtiyaçlarını karşılamalarına ve yerel ekonominin devamlılığını sağlamalarına olanak tanıyordu.¹⁰¹

Köylerdeki sosyal yaşam da oldukça zengindi. Köylüler, dini bayramlar ve festivaller gibi çeşitli etkinliklerle bir araya gelir ve sosyal bağlarını güçlendirirlerdi. Kilise, köy yaşamının merkezi bir unsuru olarak köylülerin hem dini hem de sosyal yaşamında önemli bir rol oynardı. Kiliseler, sadece ibadet yerleri değil, aynı zamanda köylülerin bir araya geldiği, haberlerin paylaşıldığı ve sosyal etkinliklerin düzenlendiği merkezlerdi.¹⁰²

Bizans köy yapısının bir diğer önemli yönü, köylülerin devlete ve kiliseye karşı olan yükümlülükleridir. Köylüler, devletin veya kilisenin arazilerini işledikleri için vergi ödemek zorundaydılar. Bu vergiler, genellikle ürünün bir kısmı veya nakit olarak ödenirdi. Ayrıca, köylüler zaman zaman angarya işlerde de çalışmak zorundaydılar. Bu yükümlülükler, köylülerin ekonomik ve sosyal yaşamını büyük ölçüde etkilerdi.¹⁰³

VI. ve X. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu'nda köy yapıları, genel olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri üzerine odaklanmıştır. Bu dönemde köyler, genellikle tarımsal üretiminin merkezi olarak işlev görmüşlerdir.¹⁰⁴ Köyler genellikle taş ve ahşap malzemelerden yapılmış basit evlerden oluşmuştur. Evler, ailelerin

¹⁰⁰ Mehmet Ergin, *Bizans İdari Yapısı ve Köy Yönetimi*, TTK Yay., Ankara 2010, s. 78.

¹⁰¹ Hasan Yılmaz, *Bizans'ta Köy Ekonomisi ve Zanaat*, Ege Üniversitesi Yay, İzmir, 2015, s. 92.

¹⁰² Fatma Öztürk, *Bizans Sosyal Yaşamı ve Kilisenin Rolü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2008, s. 120.

¹⁰³ Ahmet Kaya, *Bizans Köylüsünün Devlete ve Kiliseye Yükümlülükleri*, MÜ Yay, İstanbul, 2012, s. 64.

¹⁰⁴ Öztürk, *Bizans Sosyal Yaşamı ve Kilisenin Rolü*, s. 120.

ihtiyaçlarına göre değişebilmektedir ancak genellikle tek katlı ve basit yapıya sahiptir. Köyler genellikle bir kilise veya manastırın etrafında şekillenmişlerdir. Bu dönemde Hristiyanlık, Bizans toplumunun önemli bir parçası olmuştur ve kiliseler, köy halkının dini ihtiyaçlarını karşılamak için merkezi bir rol oynamıştır. Köyler genellikle tarım arazileriyle çevrilidir. Bu arazilerde, tahıl, sebze ve meyve gibi çeşitli ürünler yetiştirilmiştir. Köyler, çeşitli sosyal ve ticari faaliyetler için buluşma noktaları olarak işlev görmüşlerdir. Pazar yerleri, toplumsal etkileşimi artırırken, ticaretin ve mal değiş tokuşunun yapıldığı yerler olarak görülmüşlerdir. Bazı köyler, saldırılara karşı korunmak için surlar veya diğer savunma yapıları ile çevrilidir. Bu yapılar, köy halkını dış tehditlere karşı korumak için inşa edilmiştir.¹⁰⁵

1.3. Ordu Teşkilatı

1.3.1. Askeri Yapı

Bizans İmparatorluğu'nun bulunduğu orta çağ ve devamındaki süreçte güçlü bir ordunun varlığı tüm devletlerin temel kurumlarından bir tanesi durumunda olmuştur. Ayrıca Bizans İmparatorluğu gibi diplomasiye büyük önem veren ve siyasi ilişkilerini diplomasi sayesinde sürdüren devletler açısından da orduların her zaman güçlü ve hazır olması önemli bir gereksinimdir.¹⁰⁶

Bizans İmparatorluğu'nda gerek devletin yönetim sürecinde gerekse dini perspektif açısından kilisenin yönetilmesi sürecinde ordunun başında imparator yerine ordu komutanlarının görev yapması ve zaferleri imparator adına kazanmaları da ordunun istedikleri düzeyde olduğunu göstermektedir. IX. yüzyıl itibarıyla imparatorun kontrol alanlarına kilise ve ordu süreçlerine dâhil olması görülse de ordunun güçlü ve etkin bir şekilde görevlerini yerine getirdiği görülmektedir.¹⁰⁷

Bizans ordusunun genel yapısını incelediğimizde en önemli süreç olarak karşımıza IV. yüzyıldaki Roma lejyoner ordularının tekrar düzenlenmesi

¹⁰⁵ Esra Keskin, *Küçük Asya'da Kutsal Kent Euchaita ve Bizans Dönemi Taş Eserleri*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2015, s. 12.

¹⁰⁶ Kazhdan, age. , s. 255.

¹⁰⁷ Ernest Honigsmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970, s. 75.

çıkılmaktadır.¹⁰⁸ Milattan önce VIII. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sürdürmüş olduğu bu sistem, Roma askerleriyle profesyonellere dayanmaktadır.¹⁰⁹

Gerek savaş meydanında mücadele verecek gerekse devlet içerisindeki ayaklanmaları bastıracak veya destekleyecek bir gücü olan Roma ordusunun sınır güvenliğiyle birlikte devasa bir coğrafyaya hâkimiyetleri mevcut olmuştur.¹¹⁰

Herhangi bir oluşacak düşman saldırısı karşısında güçlü ve anında hazır pozisyonda bulunan bu ordu, imparatorluk sınırları içeride oluşabilecek sıkıntılara da anında müdahale ederek gereğini yapmıştır. Diocletianus (284-305) ve İmparator I. Constantinus (306-337) İmparatorlukları döneminde yapılan değişiklik ile ordu ikiye ayırarak farklı bir uygulama sürecine gitmişlerdir. Ayrılan ordunun iki kanadına ise *exercitus comitatensis* ve *limitanei* isimleri verilmiştir.¹¹¹

Sınırdaki oluşabilecek problemleri çözen ve savaşlarda birinci kuvvet olarak *limitanei*, *douks*ların komuta ettiği, piyade ve süvari birlikleri bulunmaktadır. Bu askerler verdikleri hizmetler karşılığında arazi verilen ve kendi bütçelerine sahip olan yerleşik köylü milis askerleridir. İkinci grup olarak ifade edilen *Magistri militum* tarafından komuta edilen ve bölükler halinde taksim edilmiş olan *comitanses* ise hareket kabiliyeti yüksek olan ordunun büyük bir bölümünü teşkil eden gruplardır.¹¹²

Bunlarla birlikte sarayın muhafız birlikleri ve imparatorların muhafızları ordu içerisinde bulunan askeri gruplar olarak görülmüştür. Ayrıca imparatoru korumakla görevli süvari birlikleri de ordu içerisindeki diğer birliklerden oluşmuştur. Bu birlikler zaman zaman hareket yerlerini değiştirmekte ve komutanların emriyle de farklı bölgelerde değerlendirilmektedirler. VI. ve VII. yüzyıl itibarıyla Bizans ordusunda bulunan asker sayısının büyük bir düşüş içinde olduğu görülmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun karanlık yüzyılları olarak ifade edilen bu yıllar iç siyasetteki karışıklıklarla birlikte doğudan gelen Pers ve Avar devletleriyle Bizans'ın

---

¹⁰⁸ Honigmann, *age.*, s. 25.

¹⁰⁹ Edward Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, Çev. M.Efe Tuzcu, Epsilon Yay., İstanbul 2012, s. 35.

¹¹⁰ Luttwak, *age.*, s. 35.

¹¹¹ Emecen, *Bizans Askeri Yapısı ve Stratejileri*, s. 91-92.

¹¹² Mehmet Ali Kaya, *Bizans İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Ordunun Yapısı*, İletişim Yay, İstanbul, 2013, s. 161.

mücadele ettiği ve bu savaşlardan yenik ayrılması neticesinde krizlerle geçen yıllar olarak bilinmektedir.¹¹³

Dönemin imparatoru Heraklios daha sonra 632 yılından itibaren yeniden bir yapılanma içerisinde orduyu tekrar toparlayabilmek için mücadeleler vermiştir. Bu dönemi tarihçiler yeniden bir yapılanma süreci olarak değerlendirmektedirler. Ordu içinde özellikle Themaların kurulması ve hayata geçirilmesi imparatorun siyasi bir hamlesi olarak değerlendirirken, bu birliklerin Müslüman devletler karşısında gösterdikleri zafiyet sonrasında doğal bir reaksiyon olarak ifade edilmektedir.¹¹⁴

İmparator Heraklios (610-641) döneminde kurulan Thema'lar Bizans'ın Araplar ve Sasani İmparatorluğu gibi dışarıdan gelen tehditler ile mücadele etmesinde önemli rol almışlardır. Thema'lar stratej tarafından yönetilen askeri ve idari bölgeler olarak görülmüştür. Bölgenin askeri olarak savunulması ile yükümlü olan ve aynı zamanda sivil idareyi de yöneten yüksek rütbeli komutanlara stratej adı verilmiştir. Bu Thema'lar sayesinde hem yeni askeri birlikler yetiştirilmiş hem de tarımsal üretim düzenlenmiştir.¹¹⁵

İlk kurulduğu anda az ve kısıtlı sayıda, aynı zamanda büyük coğrafyaları kapsayan bölgelerde kullanılmışlardır. Armeniakon, Opsikion, Anatolikon ve Thrakesion Themaları ilk kurulan Themalardır. Kurulduğu an itibariyle askeri birlikler olarak ifade edilen bu birliklerin daha sonra idari birlik olarak da görev yaptıkları görülmektedir. Askeri birlik komutanı olarak görev yapan Themaya ait yöneticiler, daha sonrasında idari birlik yöneticisi olarak da ifade edilmişlerdir. Önemli Thema'lardan Anatolikon Thema'sı, Anadolu'nun orta bölümlerinde bulunmuştur ve imparatorluğun doğu sınırlarının savunmasında kilit roller üstlenmiştir. Armeniakon Thema'sı, Doğu Anadolu'da bulunarak Ermeni sınırlarını korumuştur. Opsikion Thema'sı, Kuzeybatı Anadolu'da yer alarak imparatorluğun ordular bakımından merkezi rezerv gücü olarak çok kritik bir rol üstlenmiştir.

---

¹¹³ Nikos Konomis, *Bizans Ordusu ve Askeri Teşkilat*, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2010, s. 205.

¹¹⁴ Antoine Henri Jomini, *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları*, Doruk Yay., İstanbul 2002, s. 75.

¹¹⁵ Aksu, *Bizans İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Sınır Savunması*, s. 138-139.

Thrakesion Thema'sı ise, Batı Anadolu'da yer almıştır ve Ege kıyılarını savunmak ile yükümlü olmuştur.¹¹⁶

Bu sistemle birlikte imparatorluğun idari ve askeri yapısı büyük ölçüde değişmiştir. İmparatorluk bu sistem sayesinde daha küçük ve bununla birlikte doğal olarak daha yönetilebilir bir yapıya bürünmüştür. Yerel askeri güç artmış, sınırların korunması ve olası dış tehditlere karşı etkili bir savunma daha mümkün olmuştur. Bizans tarihini inceleyen araştırmacıların ifadeleri doğrultusunda VI. yüzyılın başlarından itibaren 5000 askerden oluşan birlikler mevcuttur. Bu birlikler Moira, meres ismiyle de ifade edilmişlerdir. IX. yüzyıla gelindiğinde ise Tourma olarak isimleri değiştirilmiş bölüklerin asker sayısı ise 3000 ile 9000 arasında değişmiştir.¹¹⁷

Bir Thema birliğini üç Tourma bölüğü oluşturmaktadır. Bu bölüklerin başında Tourmarkhos ismi verilen subaylar bulunmaktadır. Bu subaylar aynı zamanda görev yaptığı bölgelerde hem mali konular hem de adli konularda yetkili kişilerdir. Themalar ayrıca Vandon ve Droungos ismi verilen bölümlerden de oluşmaktadırlar. Bu bölükler daha küçük bölükler olarak göze çarpmaktadır. Bunlar ise 1000 ve 3000 arasında asker sayısının mevcut olduğu birliklerde, bu bölüklerin ortaya çıkmasında yabancı sancakta göre yapan askerlerin etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemlerdeki asker sayıları da zaman zaman değişime uğramış ve dönem ve bölgesine göre de yapılandırılmıştır. Bu dönemlerde paralı askerlerin mevcut olduğu ifade edilirken birçok rütbe de yabancı askerlere tahsis edilmiştir.¹¹⁸

Themalarda görev yapan Stratiotis adındaki askerler, kendilerine askerî arazi tedarik edilen ve karşılığında orduda hizmet etmek ile görevlendirilen Bizans köylülerinden oluşmaktadır. Bu askerler her zaman için hazır ve ihtiyaç olduğunda çağırabilecek bir konumda olmakla birlikte, paralı askerlerin teşkilata maliyetinin de bu toprak sahibi askerlerin vermiş olduğu vergiler ve onlardan sağlanan gelirlerle karşılanmaktadır. Donanım ve beslenme ihtiyaçları da bu arazi sahipleri tarafından karşılanmaktadır.¹¹⁹

¹¹⁶ Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolusunda askerî ve idarî bir sistem: Thema sistemi (VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar)*, 2021, s. 25.

¹¹⁷ Gamze Çerlik, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yay., İstanbul 2011, s.11.

¹¹⁸ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yay., İstanbul, 2011, s. 30-31.

¹¹⁹ Selçuk Mülayim, *Bizans'ın Savaş Sanatı ve Ordu Teşkilatı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 320-321.

Toprağa bağlı olan bu askerlerin sefer süreçleriyle birlikte, köprü, gemi, su, yol yapımları gibi hizmetler de ise, yardımları karşılığında belirli bir ücret verilmektedir. Bu askerlerin bulunduğu toprakların mülkiyet ve yönetim hakkı ise devletin elinde bulunmaktadır. Çiftçi asker konumunda bulunan bu kişiler sadece üst kullanım hakkına sahip pozisyondadırlar.¹²⁰

X. yüzyıla gelindiğinde ise Thema sisteminde¹²¹ değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Bundaki en önemli etken ise merkezi yönetimlerin güçlenmesidir. Güçlenen merkezi yönetimler Thema komutanlarının yerel yönetimlerdeki etkilerini azaltmış ve sistem eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Tüm bunlara rağmen Thema sisteminin Bizans İmparatorluğu'nun ortaçağ boyunca varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesindeki katkısı çok büyüktür.¹²²

Kleisouralar ise VII. yüzyıldan itibaren idari bir birlik olarak ifade edilmiş, IX. yüzyıl başlarında ise imparatorluğun doğu sınır bölgesinde Themalardan daha küçük birlikler olarak görev almaya başlamışlardır. Daha sonraki süreçlerde Themalara eklenmiş ve varlıkları sona erdirilmiştir. Tagma orduları ise Bizans İmparatorluğu'nda bölgeler tarafından istihdam edilen ve imparatorluğun merkezi ve çevresinde karargâhları olan ordular olarak bilinmektedir. Bu birlikler İmparator tarafından 740 ile 755 yılları arasında profesyonel şekilde kurulmuş birliklerdir. Daha sonraki süreçte ise, bu birliklerin görevleri devam etmiş, 400'e yakın piyade Muhafız alayı ve piyadeden teşkil edilmiştir. Asker sayısı ise, IX. yüzyıla geldiğinde her bir alayda 4000 ile 5000 civarında olduğu ifade edilmektedir.¹²³

1.3.1.1. Askerlik Sistemi

Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasi süreçleri ordu yapılanmasında da önemli parametreleri içinde barındırmaktadır. Yabancı askerler, askere alınan kişiler ve askeri ödemelerle ilgili noktalar her dönem için farklılık göstermiştir. Tüm

¹²⁰ Ahmet Şimşirgil, *Bizans İmparatorluğu'nda Ordu ve Savunma Sistemleri*, Timaş Yay. İstanbul, 2009, s. 195.

¹²¹ Thema sistemi XI. yüzyıldan sonra çözülme süreciyle karşı karşıya kalmış ve idarede yapmış oldukları görevler sivil yönetimler tarafından ellerinden alınmıştır.

¹²² Halil İnalcık, *Bizans Tarihi ve Askeri Yapısı*, Dergah Yay., İstanbul 2007, s. 110-111.

¹²³ Kürşat Demirci, *Bizans İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Ordu Yapısı*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 145-146.

bunlara rağmen imparatorluğun genel yapısı içerisinde Bizans İmparatorluğu'nda bulunan mukimlerden askerler orduya alınması suretiyle bir çalışma yapılmıştır.¹²⁴

Bunlara da Romarioi ismi verilerek Bizans İmparatorluğu'nun gerçek temsilcileri ve askerleri olarak ifade edilmiştir. XI. yüzyıl itibariyle de imparatorluk bünyesinde en fazla çalışanı olan kurum ordu olarak göze çarpmaktadır. VI. yüzyıl sürecinde ordunun asker ihtiyacı gönüllü ve vergiye tabi durumda bulunan arazi sahiplerinin katılımıyla oluşmaktadır. 40 yaşını aşmamış, fiziki olarak bir problemi olmayan ve iyi karakterli kişiler askerlik hizmet için imparatorluk tarafından seçilmektedir.¹²⁵

Askerlik hizmetinden ayrıcalık elde eden bazı kesimler ise, bu ayrıcalıklarının devam edebilmeleri açısından askerliği bir kariyer olarak görmüş ve çocuklarını da askerlik hizmetinde bulunmaları açısından askere yazdırma hakkına sahiptirler. Orduda görev yapan askerler 5 yılda veya yeni bir imparatorun göreve başladığında nakit bir şekilde bağış almaktadırlar. Ayrıca garnizonlar da bulunan askerlerde düzenli bir maaş şeklinde kumanya da alabilmeleri mümkündür. Bu kumanyaların bedeli ise, bölgelere göre altın üzerinden değerlendirilmektedir.¹²⁶

Ödeme süreçleri ise bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Gereken kumanya levazım takımı tarafından yerel pazarlardan tedarik edilerek askerler arasında dağıtılmaktadır. Hareketli olan birimler ise farklı bölgelerde makbuz karşılığı görevlilerden almaktadırlar. Tüm bu işlemleri ise praetorian prefecture ismi verilen görevliler yapmaktadır. Bu sistem VII. ve VIII yüzyıllarda thema birliklerinin kurulmasıyla askerlik, babadan oğula miras yoluyla geçen bir sürece evrilmiş ve toprak sahibi askerlerden oluşmuştur. VII. yüzyılda ayrıca askerler silah erzak ve teçhizat gibi gerekli olan ihtiyaçlarını kendi hanelerinden karşılamışlardır. IX. yüzyıl itibariyle ise, arazilerle birlikte tema ordularına erzak ve teçhizat temin eden çiftçi askerler, tesisat, erzak ve asker süreçlerinde problem yaşamışlardır.¹²⁷

---

¹²⁴ Mehmet Özcan, *Bizans ve Savaş: İmparatorluğun Askeri Stratejileri*, Remzi Kitabevi, Sakarya, 2016, s. 230-231.

¹²⁵ Murat Arslan, *Orta Çağ'da Bizans ve Askeri Gücü*, Alfa Yay, İstanbul 2015, s. 155-156.

¹²⁶ Aksu, *Bizans İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Sınır Savunması*, s. 141.

¹²⁷ Mülayim, *age.*, s. 325.

1.3.2. Donanma

Bizans İmparatorluğu'nun donanması, imparatorluğun askeri ve ticari gücünün temel taşlarından biriydi. Donanma, imparatorluğun geniş topraklarını ve deniz yollarını korumak için hayati bir öneme sahipti. Bizans donanması, özellikle Akdeniz ve Karadeniz'deki deniz ticaret yollarını koruma görevini üstlenmişti. Donanmanın en önemli unsurlarından biri olan dromon gemileri, hızlı ve manevra kabiliyetleri yüksek savaş gemileriydi. Dromonlar, hem saldırı hem de savunma amaçlı kullanılabilen çok yönlü gemilerdi.¹²⁸

Bizans donanmasının organizasyonu, oldukça gelişmiş ve karmaşık bir yapıya sahipti. Donanmanın başında droungarios adı verilen bir amiral bulunurdu. Droungarios, donanmanın tüm operasyonlarından ve stratejik kararlarından sorumluydu. Ayrıca, donanmanın alt birimleri olan bandumlar ve themalar, belirli bölgelerdeki deniz kuvvetlerini kontrol ederdi. Bu yapı, donanmanın hızlı ve etkili bir şekilde organize olmasını ve görev yapmasını sağlardı.¹²⁹

Bizans donanması, savaş taktikleri ve teknolojik yenilikler açısından da dikkat çekiciydi. En önemli yeniliklerden biri, Bizanslılar tarafından geliştirilen “Rum ateşi” idi. Rum ateşi, deniz savaşlarında kullanılan ve su üzerinde yanabilen bir tür kimyasal silahtı. Bu silah, düşman gemilerine büyük zararlar verebilir ve savaşın seyrini değiştirebilirdi. Rum ateşi, Bizans donanmasının düşmanlarına karşı üstünlük sağlamasında önemli bir rol oynadı.¹³⁰

Donanmanın ekonomik ve lojistik destek yapısı da oldukça güçlüydü. Bizans İmparatorluğu, donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için geniş bir ekonomik ve lojistik ağ oluşturmuştu. Gemi inşa tersaneleri, silah ve mühimmat depoları, yiyecek ve su tedarik noktaları, donanmanın sürekli hazır ve etkili olmasını sağlıyordu. Bu altyapı, donanmanın uzun seferler yapabilmesini ve uzak bölgelerde operasyonlar gerçekleştirebilmesini mümkün kılıyordu. Bizans donanmasının sosyal ve kültürel etkileri de büyüktü. Donanma personeli, imparatorluğun çeşitli bölgelerinden gelen

¹²⁸ Günay, *Bizans İmparatorluğu ve Köy Ekonomisi*, s. 52.

¹²⁹ Güneş, *Bizans Kurumları ve Unvanları*, s. 135-136.

¹³⁰ Michael R. Jones, “Bizans İmparatorluğu’nda Kargo Gemileri ve Savaş Kadırgaları”, *Bizans Dönemi’nde Anadolu*, (ed. Engin Akyürek ve Koray Durak), Çev. Yiğit Adam, YKY Yay, İstanbul, 2021, s. 138 – 141; Geniş bilgi için bkz. İslam Ansiklopedisi, Grejuva.

denizcilerden oluşuyordu. Bu durum, donanmanın içinde farklı kültürlerin ve dillerin bir arada bulunmasını sağlıyordu. Ayrıca, denizcilerin imparatorluk içindeki sosyal statüleri de oldukça yüksekti. Donanmada hizmet etmek, hem ekonomik hem de sosyal olarak büyük bir prestij ve fırsatlar sunuyordu.¹³¹

Bizans İmparatorluğu uzun bir kıyı şeridinin bulunduğu ve denizciliğe büyük önem veren bir imparatorluk olarak tarihteki yerini almıştır. VII. yüzyılın başlarına kadar Bizans donanması Akdeniz havzasına sahip en büyük deniz gücü olarak görülmektedir. Deniz savaşlarında bu yüzyıla kadar büyük üstünlük kurmuş bir süreç yaşamışlardır.¹³²

VII. ve VIII. yüzyılın sonlarından sonra tahta geçen imparator donanmayı ihmal etmiş, Bizans imparatorluğunun donanma üstünlüğü Araplar tarafından ele geçirilmiştir. IX. Yüzyıl ile XII. yüzyıl arasında ise tekrar donanmalar içerisindeki güç dengesi Bizans imparatorluğu lehine dönmüştür. VII. yüzyılda Bizans donanmasının en önemli silahlı gücü halinde bulunan deniz filosu kara gücüyle direkt bir ilişkisi olmamasına rağmen, denize kıyısı olan devletlerle yapılan savaşlarda çok büyük bir katkı sağlamaktadır. Kara gücündeki gibi donanma ayrı ayrı birliklere ayrılmış, gerek deniz donanması, gerektiği imparatorluk donanması olarak iki kısma ayrılarak yönetilmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun donanma filoları ağır, hızlı ve güçlü tip gemilerden oluşurken, daha hafif gemi çeşitleri de mevcuttur.¹³³

1.4. Adalet Teşkilatı

VI. ve X. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu'nda adalet sisteminin oldukça karmaşık bir yapıda olduğu görülmüş ve zaman içinde birtakım değişiklikler göstermiştir¹³⁴. Temel olarak, Bizans İmparatorluğu'nda adalet sistemi, imparatorun yetkisi altında merkezi bir yapıya sahiptir ancak, bu dönemde adaletin sağlanması ve yasaların uygulanması, çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. İmparator, adaletin sağlanması ve yasaların uygulanmasında en üst düzeyde yetkiye sahip olmuştur.

¹³¹ Kaya, *Bizans İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Ordunun Yapısı*, s.73.

¹³² Şimşirgil, *age.*, s. 200.

¹³³ John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, Çev. F. Tayanç-T. Tayanç, Kitap Yay., İstanbul 2004, s. 17.

¹³⁴ Kazım Bayraktar, *Bizans İmparatorluğu'nda Adalet ve Hukuk Sistemi*, Kitap Yay., İstanbul 2005, s. 185.

İmparator, genellikle başlıca yasama organı olan Senato'ya (Synodos) yasaları onaylatmıştır. İmparator, yasama organı olarak işlev gören Senato'ya (Magnaure) başkanlık etmektedir. Yasama süreci genellikle imparatorun talimatlarına göre ilerlemekte ve imparatorluk yasaları, Roma Hukuku ve Hristiyanlık öğretileri üzerine dayanmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nda Senato, antik Roma geleneğine dayanan ve imparatorluk yönetiminde önemli bir role sahip olan bir kurumdur. Senato, imparatorun en yakın danışmanlarından oluşmakta ve imparatora yasama ve danışmanlık hizmeti sunmaktadır. Ayrıca, imparatorun hükümeti, adaleti sağlamak ve yasaları uygulamak için çeşitli mahkemeler ve yönetim birimleri oluşturmuştur.¹³⁵

1.4.1. Hukuk

X. yüzyıl Bizans İmparatorluğu'nda hukuk, Roma hukuk geleneğinin devamı niteliğinde olup, Hristiyan etik değerlerle harmanlanmış ve imparatorluk düzenini sağlamaya yönelik kapsamlı bir yapı olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde hukuk sistemi, Justinianus'un VI. yüzyılda derlediği *Corpus Juris Civilis* (Justinianus Hukuk Kodu) temel alınarak geliştirilmiş ve yerel ihtiyaçlara uyum sağlayacak şekilde evrim geçirmiştir. Bizans hukukunun temel kaynaklarından biri olan *Corpus Juris Civilis*, dört ana bölümden oluşur: *Codex Justinianus* (imparatorluk yasalarının derlemesi), *Digesta* (hukuk bilginlerinin görüşleri), *Institutiones* (hukuk eğitimi için temel kitap) ve *Novellae* (Justinianus ve haleflerinin çıkardığı yeni yasalar). Bu metinler, Bizans hukukunun ana çerçevesini belirler ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinde uygulanır. VIII. yüzyılda İmparator III. Leo tarafından derlenen *Ecloga*, Bizans hukukunda önemli bir yere sahiptir. Bu hukuki metin, hem sivil hem de cezai hukuk kurallarını içerir ve daha insancıl ve Hristiyan değerlere uygun bir hukuk sistemi oluşturmayı amaçlar. *Ecloga*, özellikle aile hukuku ve miras hukuku gibi alanlarda detaylı düzenlemeler sunar.¹³⁶

Bizans İmparatorluğu'nda hukuk sistemi, merkezi ve yerel düzeyde çeşitli mahkemelerden oluşur. Merkezi mahkemeler, başkent Konstantinopolis'te bulunur ve imparatorun başkanlık ettiği yüksek mahkemeler en önemli yargı organlarıdır.

¹³⁵ Bayraktar, *Bizans İmparatorluğu'nda Adalet ve Hukuk Sistemi*, s. 185.

¹³⁶ Murat Sarı, *Bizans'ta Hukuk ve Adalet: İmparatorluğun Yargı Sistemi*, İletişim Yay, İstanbul 2010, s. 225.

İmparator, hukukun en yüksek otoritesi olarak kabul edilir ve nihai karar merciidir.¹³⁷ Yerel düzeyde, eyaletlerin başında bulunan *strategos* ve *kommerkiarios* gibi askeri ve sivil yöneticiler, yerel mahkemelere başkanlık eder ve adaletin sağlanmasında önemli rol oynar. Yerel mahkemeler, günlük hukuki sorunların çözümünde etkin bir şekilde çalışır ve halkın hukuki taleplerini karşılar.¹³⁸

Bizans İmparatorluğu'nda yargıçlar (*krites*), adalet sisteminin temel taşlarıdır. Yargıçlar, hukuk eğitimi almış ve yüksek ahlaki değerlere sahip kişiler arasından seçilir. Yargıçların görevi, adil ve tarafsız bir şekilde davaları sonuçlandırmak ve hukukun üstünlüğünü korumaktır. Yargıçlar, hem sivil hem de cezai davalara bakar ve hukuki sorunların çözümünde etkin rol oynar. Nomophylakes adı verilen hukukçular ve danışmanlar, mahkemelere hukuki konularda rehberlik eder ve karmaşık davalarda yargıçlara yardımcı olur. Bu hukukçular, hukukun doğru ve adil bir şekilde uygulanmasını sağlamak için çalışır.¹³⁹

Hukuk, Bizans İmparatorluğu'nda toplumsal düzenin korunması ve adaletin sağlanması açısından hayati öneme sahiptir. Hukukun uygulanması, imparatorluğun sosyal ve siyasi istikrarını sürdürmek için kritik bir rol oynar. Hukuki düzenlemeler, toplumun çeşitli kesimlerinin haklarını korur ve toplumsal huzuru sağlar. Bizans hukuk sistemi, hem devlet hem de kilise otoriteleri tarafından desteklenir ve bu iki otoritenin işbirliği, hukukun etkin bir şekilde uygulanmasını garanti eder. Hukukun üstünlüğü, Bizans toplumu için önemli bir ilke olup, adaletin sağlanmasında temel bir rol oynar.¹⁴⁰

1.4.2. Mahkemeler

X. yüzyıl Bizans İmparatorluğu'nda mahkemeler, imparatorluk yönetiminin ve toplum düzeninin devamlılığı açısından merkezi bir role sahipti. Hukuk sistemi, Roma hukukunun mirasını devralmış ve Bizans'ın kendine özgü ihtiyaçlarına göre uyarlanmış bir yapıda işliyordu. Mahkemeler, adaletin sağlanması ve hukuki anlaşmazlıkların çözümü için çeşitli seviyelerde ve yetkilerde örgütlenmişti. Bizans

---

¹³⁷ Sarı, *age.*, s. 225.

¹³⁸ Ahmet Erken, *Bizans'ta Adalet ve Ceza Hukuku*, Derin Yay., İstanbul 2012, s. 195.

¹³⁹ Serkan Aslan, *Bizans İmparatorluğu'nda Adalet: Yargı Organları ve Hukuki Uygulamalar*, Dost Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 141.

¹⁴⁰ M.Talat Pazar, *Bizans Hukuk Sistemi ve Adalet Teşkilatı*, AÜ Yay, Ankara 2008, s. 215-216.

İmparatorluğu'nun merkezi mahkemeleri, başkent Konstantinopolis'te bulunur ve en yüksek yargı otoriteleri olarak kabul edilirdi. İmparatorun başkanlık ettiği bu mahkemeler, hem sivil hem de cezai davalarda son karar mercii idi. Merkezi mahkemelerin başlıca işlevleri arasında, alt mahkemelerden gelen temyiz davalarına bakmak ve imparatorluğun hukuki bütünlüğünü korumak yer alırdı. Hippodrom Mahkemesi, imparatorluk düzeyindeki en önemli mahkemelerden biriydi. İmparatorun bizzat başkanlık ettiği bu mahkemede, yüksek rütbeli yetkililer ve önemli davalar görülürdü. Ayrıca, Basilika Mahkemesi de merkezi mahkemelerden biriydi ve burada genellikle ticari ve mali davalar ele alınırdı.¹⁴¹

Yerel düzeydeki mahkemeler, imparatorluğun geniş coğrafyasındaki çeşitli eyaletlerde bulunur ve günlük hukuki sorunların çözümünde etkin bir rol oynardı. Yerel mahkemeler, genellikle strateğos (eyalet valisi) veya kommerkiarios (gümrük ve ticaret yetkilisi) gibi sivil ve askeri yöneticilerin başkanlık ettiği organlar olarak işlev görürdü. Yerel mahkemeler, halkın hukuki taleplerini karşılamak için bölgesel düzeyde yetkilendirilmişti. Bu mahkemelerde görülen davalar, yerel ihtiyaçlara ve bölgesel özelliklere göre çeşitlilik gösterirdi. Yerel mahkemeler, özellikle küçük ölçekli ticari anlaşmazlıklar, aile hukuku davaları ve yerel ceza davaları gibi konulara bakardı.¹⁴²

Bizans İmparatorluğu'nda yargıçlar (*krites*), mahkemelerin temel unsurlarıydı ve genellikle hukuk eğitimi almış, yüksek ahlaki değerlere sahip kişiler arasından seçilirdi. Yargıçların görevi, davaları adil ve tarafsız bir şekilde sonuçlandırmak ve hukukun üstünlüğünü korumaktı. Yargıçlar, sivil ve cezai davalara bakar ve hukuki sorunların çözümünde merkezi bir rol oynardı. Nomophylakes adı verilen hukukçular ve danışmanlar, mahkemelerde yargıçlara hukuki konularda rehberlik eder ve karmaşık davalarda destek sağarlardı. Bu hukukçular, hukukun doğru ve adil bir şekilde uygulanmasını garanti altına almak için çalışırlardı.¹⁴³

Bizans mahkemeleri, toplumun adalet beklentilerini karşılamak ve toplumsal düzeni sürdürmek için önemli bir işleve sahipti. Hukuki düzenlemeler, toplumun

---

¹⁴¹ Osman Aydın, *Bizans Hukuku ve Yargı Düzeni*, Tarih Vakfı Yurt Yay, Ankara 2011, s. 165.

¹⁴² İbrahim Kılıç, *Bizans İmparatorluğu'nda Adaletin Sağlanması ve Hukuki Düzenlemeler*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir 2013, s. 251-252.

¹⁴³ Bayraktar, *Bizans İmparatorluğu'nda Adalet ve Hukuk Sistemi*, s. 191.

çeşitli kesimlerinin haklarını korur ve sosyal huzuru sağlardı. Mahkemeler, hem devlet hem de kilise otoriteleri tarafından desteklenir ve bu iki otoritenin işbirliği, hukukun etkin bir şekilde uygulanmasını sağlardı. Mahkemelerin işleyişi, halkın adalete erişimini kolaylaştırmak ve hukuki sorunların hızlı bir şekilde çözülmesini sağlamak üzere düzenlenmişti. Merkezi ve yerel mahkemeler arasındaki hiyerarşi, hukuki anlaşmazlıkların adil ve etkili bir şekilde çözülmesine katkıda bulunurdu.¹⁴⁴

1.5. Kurye Sistemi

Bizans İmparatorluğu, geniş ve karmaşık coğrafi yapısı nedeniyle etkin bir iletişim ağına ihtiyaç duyuyordu. Bu bağlamda, kurye sistemi imparatorluk içinde haberleşmeyi sağlamak ve devletin merkezi otoritesini sürdürmek için hayati bir rol oynadı. Kurye sistemi, hem askeri hem de sivil haberleşmeyi hızlandırarak imparatorluğun yönetsel etkinliğini artırdı¹⁴⁵. Bizans İmparatorluğu'nda kurye sistemi, iyi organize edilmiş ve devlet tarafından sıkı bir şekilde denetlenen bir yapıdaydı. Kurye ağı, imparatorluğun farklı bölgelerini başkent Konstantinopolis ile hızlı ve güvenilir bir şekilde bağlamayı amaçlıyordu. Bu sistem, hem karayolu hem de denizyolu ağlarını kapsıyordu. Katalatoi adı verilen profesyonel kuryeler, devlet tarafından atanır ve eğitilirdi. Bu kuryeler, belirli rotalar boyunca mesajları taşır ve haberleri zamanında iletmekten sorumlu olurdu.¹⁴⁶

Kuryeler, çeşitli iletişim yöntemlerini kullanarak mesajları iletir, bu yöntemler arasında mektuplar, sözlü mesajlar ve sembolik işaretler bulunurdu. İmparatorluk boyunca stratejik noktalara kurulan Cursus Publicus adı verilen kurye istasyonları, kuryelerin dinlenmesi, atlarının değiştirilmesi ve taze güçlerle yollarına devam etmeleri için kullanılırdı. Bu istasyonlar, belirli aralıklarla yerleştirilmiş ve iyi bir lojistik destek sağlayacak şekilde donatılmıştı.¹⁴⁷ Cursus Publicus, Roma İmparatorluğu'ndan miras alınmış ve Bizans döneminde daha da geliştirilmiş bir sistemdi. Bu istasyonlar, kuryelerin hızlı ve kesintisiz bir şekilde yolculuk

---

¹⁴⁴ Aslan, age.,s. 151.

¹⁴⁵ Kazım Şahin, *Bizans İmparatorluğu'nda Haberleşme Sistemleri: Kurye ve Posta Servisi*, TTK Yay, Ankara, 2010, s. 135.

¹⁴⁶ Murat Çelik, *Bizans'ta İletişim ve Kurye Sistemi*, İmge Kitabevi Yay, İstanbul 2012, s. 178.

¹⁴⁷ Süleyman Yıldırım, *Bizans İmparatorluğu'nda İletişim ve Taşımacılık Sistemleri*, Derin Yay, İstanbul, 2015, s. 95.

yapmalarını sağlamak için hayati bir öneme sahipti. İstasyonlar, genellikle yol üzerindeki önemli şehirler ve askeri garnizonlar gibi stratejik noktalarda bulunurdu.¹⁴⁸ Kurye sistemi, askeri komutanlar arasında hızlı ve güvenilir bir iletişim sağlamak için kullanılırdı. Savaş zamanı, cephedeki durumu bildirmek, emirleri iletmek ve stratejik kararlar almak için hayati bir araçtı. İmparatorluğun farklı bölgelerindeki yöneticiler, merkezi hükümet ile iletişim kurmak ve kararları uygulamak için kurye sistemini kullanırdı. Bu, vergi toplama, yasal kararlar ve idari emirlerin iletilmesi gibi sivil işlemler için önemliydi.¹⁴⁹ Kurye sistemi, ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ve diplomatik mesajları iletmek için de kullanılırdı. Bu, imparatorluğun ticari ilişkilerini ve dış politikalarını sürdürmek için kritik öneme sahipti. Kurye sistemi, Bizans İmparatorluğu'nun idari ve askeri etkinliğini artırarak merkezi otoritenin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Etkin bir iletişim ağı, imparatorluğun geniş coğrafyasında hızlı kararlar alınmasını ve uygulanmasını sağlamış, bu da imparatorluğun uzun süre ayakta kalmasına yardımcı olmuştur. Kurye sistemi, devletin her düzeydeki işleyişini destekleyen bir altyapı sunarak, Bizans'ın karmaşık bürokratik yapısını sürdürmesine olanak tanımıştır.¹⁵⁰

1.6. Sınır ve İşaret Kuleleri

Bizans İmparatorluğu, geniş topraklarını koruma ve yönetme görevinde, sınır ve işaret kulelerini stratejik bir şekilde kullanmıştır. Bu kuleler, askeri güvenlik, erken uyarı ve iletişim gibi hayati işlevlere sahipti. Bizans İmparatorluğu'nun sınır güvenliği için inşa edilen kulelere “phylakion” adı verilirdi. Bu kuleler, genellikle sınır bölgelerinde ve önemli geçiş noktalarında bulunurdu¹⁵¹. Phylakionlar, düşman saldırılarına karşı erken uyarı sağlamak ve sınır güvenliğini korumak için kritik öneme sahipti. Sınır kuleleri, askerlerin barınması ve gözlem yapması için uygun yapılar olarak inşa edilirdi. Bu kuleler, genellikle sağlam taşlardan yapılmış olup, birkaç katlı olabilir ve geniş bir alanı gözetleyebilecek şekilde tasarlanmışlardı.

¹⁴⁸ Zeynep Kaya, *Bizans'ta Devlet Haberleşmesi: Kurye ve Posta Teşkilatı*, İÜ Yay., İstanbul 2008, s. 212.

¹⁴⁹ Ömer Faruk Akın, *Bizans İmparatorluğu'nda Kurye Sistemi ve Haberleşme Ağları*, EÜ Yay., İzmir, 2013, s. 158.

¹⁵⁰ Emine Öztürk, *Bizans'ta Haberleşme ve Bilgi Akışı: Kurye ve Posta Sistemleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 2011, s. 188.

¹⁵¹ Akın, *age.*, s. 158.

Askerler, bu kulelerde sürekli nöbet tutar, düşman hareketlerini izler ve merkeze rapor verirdi. Bizans İmparatorluğu'nda işaret kuleleri veya “phryktoria,” haberleşme ve erken uyarı sistemlerinin önemli bir parçasıydı. Bu kuleler, işaret lambaları veya duman sinyalleri kullanarak uzun mesafeli iletişim sağlardı. İşaret kuleleri, genellikle yüksek yerlerde ve birbirini görebilecek mesafelerde inşa edilirdi, böylece bir kuledeki sinyalin diğer kuleye hızlı bir şekilde iletilmesi mümkün olurdu. Phryktoria sistemi, askeri ve sivil haberleşmede kullanılırdı. Örneğin, bir düşman saldırısı durumunda, işaret kuleleri üzerinden yapılan uyarılar, hızlı bir şekilde merkeze iletilir ve savunma önlemleri alınabilirdi. Aynı şekilde, önemli devlet kararları ve emirler de bu sistemle iletililebilirdi. Genellikle taş ve tuğla gibi dayanıklı malzemeler kullanılırdı. Bu, kulelerin uzun ömürlü olmasını ve düşman saldırılarına karşı dayanıklılığını sağlardı. Stratejik olarak seçilen yüksek noktalar ve geçiş yolları üzerine inşa edilirdi.¹⁵² Bu, geniş bir alanın gözetlenmesine ve hızlı iletişimin sağlanmasına olanak tanırırdı. Kuleler, askerlerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde donatılmıştı. Bu donanımlar arasında gözetleme pencereleri, işaret lambaları ve silah depoları bulunurdu. Sınır ve işaret kuleleri, Bizans İmparatorluğu'nun askeri stratejisinin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu kuleler sayesinde imparatorluk, sınırlarını etkin bir şekilde kontrol edebilmiş, düşman saldırılarına karşı hızlı bir savunma sağlayabilmiş ve geniş topraklar üzerindeki iletişimi sürdürebilmiştir. Ayrıca, bu sistemler sayesinde iç karışıklıklar ve isyanlar da hızlı bir şekilde kontrol altına alınabilmiştir.¹⁵³

1.7. Deniz Haberleşmesi

Bizans İmparatorluğu'nun deniz haberleşme sistemi, imparatorluğun geniş topraklarının yönetimi ve güvenliği için hayati öneme sahipti. Deniz yollarının kullanımı, özellikle Akdeniz ve Ege Denizi'nde, hem askeri hem de ticari faaliyetler açısından kritik bir rol oynuyordu. Bu bağlamda, Bizans İmparatorluğu'nun deniz haberleşme yöntemleri çeşitli stratejik, teknik ve organizasyonel unsurları

---

¹⁵² Akın, *age.*, s. 158.

¹⁵³ Wolfgang Müller – Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Çev. Erol Özbek, TVYY, İstanbul 1998, s. 11; Süleyman Yıldırım, *Bizans İmparatorluğu'nda İletişim ve Taşımacılık Sistemleri*, Derin Yay., Ankara, 2015, s. 95-96.

içeriyordu.¹⁵⁴ Deniz haberleşmesinde kullanılan başlıca yapılar deniz fenerleri ve işaret kuleleriydi. Bu yapılar, denizcilerin güvenli bir şekilde seyahat etmelerini sağlamak, kıyılara yakın bölgelerde yön bulmalarına yardımcı olmak ve gemilere kritik bilgiler iletmek için kullanılırdı. Bizans İmparatorluğu'nda deniz fenerleri, denizcilerin güvenli bir şekilde limanlara yanaşmalarını ve açık denizden kıyıya yaklaşmalarını sağlamak için inşa edilirdi. Bu fenerler, yüksek bir platformda bulunan ışık kaynakları veya ateşler kullanarak gece ve kötü hava koşullarında bile görülebilmesini sağlardı.¹⁵⁵ Deniz fenerlerinin yapıları genellikle yüksek kuleler şeklindeydi ve bu kuleler, deniz üzerindeki uzun mesafeleri görebilecek şekilde tasarlanmıştı. Kıyılarda bulunan işaret kuleleri, denizcilerin rotalarını belirlemelerine yardımcı olurdu. Bu kuleler, özellikle tehlikeli bölgelerde ve deniz yollarında belirgin işaretler ve sinyaller sağlardı. Fenerlerin ve işaret kulelerinin konumları, deniz yollarının güvenliği açısından stratejik olarak seçilmişti.¹⁵⁶

Bizans İmparatorluğu'nun deniz yollarında haberleşmeyi sağlamak için deniz posta ve kurye sistemleri de kullanılıyordu. Bu sistemler, imparatorluğun farklı bölgeleri arasında bilgi ve emirlerin hızlı bir şekilde iletilmesini sağlamak amacıyla organize edilmiştir. Deniz posta sistemi, deniz yoluyla gönderilen mektup ve belgelerin taşınmasını içerirdi. Özellikle büyük liman şehirleri arasında düzenli olarak işletilen posta hizmetleri, önemli devlet belgelerinin ve ticari yazışmaların hızlı bir şekilde ulaşmasını sağlardı. Deniz posta, genellikle resmi yazışmalar ve acil durum haberleri için kullanılırdı. Deniz kuryeleri, gemilerle veya kıyılarda bulunan hızlı taşıma araçlarıyla bilgi ve emirlerin iletilmesinde görev alırdı.¹⁵⁷

Kurye sistemleri, özellikle askeri operasyonlarda ve önemli devlet kararlarında kritik bir rol oynardı. Deniz haberleşme sistemleri, Bizans İmparatorluğu'nun askeri stratejisinde önemli bir rol oynamıştır. Deniz yolları üzerindeki haberleşme, düşman hareketlerinin izlenmesi, askeri operasyonların koordine edilmesi ve kıyılardaki güvenliğin sağlanması açısından kritik öneme sahipti.¹⁵⁸ Deniz fenerleri ve işaret kuleleri, düşman saldırıları hakkında erken

---

¹⁵⁴ Akın, *age*, s. 158.

¹⁵⁵ Yıldırım, *age*, s. 95-96.

¹⁵⁶ Öztürk, *Bizans'ta Haberleşme ve Bilgi Akışı: Kurye ve Posta Sistemleri*, s. 188.

¹⁵⁷ Öztürk, *Bizans'ta Haberleşme ve Bilgi Akışı: Kurye ve Posta Sistemleri*, s. 188.

¹⁵⁸ Akın, *age*, s. 158.

uyarılar sağlamak için kullanılırdı. Bu yapılar, düşman gemilerinin yaklaşmasını izlemek ve liman şehirlerine haber vermek için önemliydi.

Deniz haberleşme sistemleri, imparatorluk içindeki ticaret yollarının güvenliğini sağlamanın yanı sıra, diplomatik iletişimlerin de etkin bir şekilde yürütülmesini sağlıyordu. Özellikle liman şehirleri ve ticaret merkezleri arasında düzenli haberleşme, imparatorluğun ekonomik gücünü destekliyordu.¹⁵⁹

1.8. Diplomatik Haberleşme

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun diplomatik haberleşme sistemi, imparatorluğun dış ilişkilerini yönetme ve uluslararası ilişkilerde etkili olma amacıyla geliştirilmiş bir dizi yöntem ve uygulamayı içermektedir. Diplomatik haberleşme, imparatorluğun çeşitli devletlerle ve liderlerle olan ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte kullanılan yöntemler ve yapılar, hem devletler arası iletişimin güvenliğini sağlamak hem de resmi belgelerin ve diplomatik mesajların etkin bir şekilde iletilmesini temin etmek için tasarlanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nda diplomatik haberleşmenin temel unsurlarından biri diplomatik elçiler ve kuryelerdi.¹⁶⁰

Bizans İmparatorluğu, diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerde elçiler gönderirdi. Bu elçiler, imparatorluk adına resmi görüşmeler yapmak, anlaşmalar imzalamak ve karşılıklı anlaşmazlıkları çözmek üzere görevlendirilirdi. Elçilerin görevleri, diplomatik protokollere uygun olarak yürütülür ve genellikle yüksek rütbeli memurlar veya aristokratlar bu rolü üstlenirdi. Diplomatik haberleşmede kurye sistemleri de önemli bir yer tutardı. Bu kuryeler, imparatorluk içerisindeki ve dışındaki devletlere resmi belgeleri, emirleri ve diplomatik mesajları iletmekle sorumlu olurdu.¹⁶¹ Kurye sistemleri, genellikle güvenli ve hızlı ulaşım yöntemleriyle donatılmış olup, imparatorluğun diplomatik yazışmalarının zamanında ve doğru bir şekilde iletilmesini sağlardı. Diplomatik yazışmalar, Bizans İmparatorluğu'nun diğer devletlerle olan ilişkilerinde kullanılan resmi belgeler ve mesajlardır. Bu yazışmalar,

¹⁵⁹ Mustafa Hakkı Ertan, *Bizans Denizcilik Tarihi: Deniz Kuvvetleri ve Haberleşme Sistemleri*, TTK Yay., Ankara 2007, s. 145-148.

¹⁶⁰ Aslan, *Bizans İmparatorluğu'nda Adalet: Yargı Organları ve Hukuki Uygulamalar*, s. 151.

¹⁶¹ Öztürk, *age.*, s. 188.

genellikle formal bir dilde yazılır ve protokol kurallarına uygun olarak düzenlenirdi. Diplomatik yazışmalar, imparatorluk adına resmi belgeler ve mektuplar olarak gönderilirdi. Bu belgeler, anlaşmalar, bildiriler ve diğer diplomatik iletişimlerin yanı sıra, uluslararası ilişkilerdeki önemli gelişmeleri ve kararları içerirdi. Yazışmalar genellikle imparatorluk mühürleriyle onaylanır ve bu da belgelerin resmi ve geçerli olduğunu gösterirdi. Diplomatik protokoller, elçilerin ve diplomatların davranışlarına yönelik kuralları içerirdi. Bu kurallar, resmi ziyaretlerde nasıl davranılacağı, hangi sırayla görüşme yapılacağı ve hangi formalitelerin yerine getirilmesi gerektiği gibi konuları kapsardı.¹⁶²

Protokoller, uluslararası ilişkilerde saygıyı ve düzeni sağlamak için önemliydi. Bizans İmparatorluğu'nun diplomatik haberleşme sistemi, kriz anlarında ve acil durumlarda etkili bir iletişim ağı sağlamak için de kullanılmıştır. Bu, özellikle savaşlar, çatışmalar ve uluslararası gerilimler sırasında kritik bir öneme sahipti. Kriz durumlarında, diplomatik haberleşme ağı, hızlı ve güvenilir iletişim sağlar. Bu tür durumlarda, kuryeler ve elçiler acil mesajları iletmek ve durumun kontrol altına alınmasını sağlamak için hızla hareket ederdi.¹⁶³ Diplomatik yazışmaların zamanında iletilmesi, uluslararası ilişkilerin yönetiminde büyük bir rol oynardı. Diplomatik haberleşme, anlaşmazlıkların çözülmesinde de kullanılırdı. Taraflar arasında müzakereler ve arabuluculuk süreçleri, yazılı belgeler ve elçi raporları aracılığıyla yürütülürdü. Bu, uluslararası ilişkilerde barışçıl çözümler bulunmasını ve işbirliğini teşvik ederdi.¹⁶⁴

1.9. Yazılı Belgeler ve Mektuplar

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda yazılı belgeler ve mektuplar, devlet işleyişinin ve diplomatik iletişimin temel unsurlarıydı. Bu belgeler, resmi işlemleri yürütmek, diplomatik ilişkileri düzenlemek ve yönetsel kararları belgelemek amacıyla kullanılırdı.¹⁶⁵ Yazılı belgeler ve mektuplar, imparatorluk yönetiminin etkinliğini sağlamak ve bürokratik süreçleri düzenlemek için kritik öneme sahipti.

¹⁶² Aslan, *Bizans İmparatorluğu'nda Adalet: Yargı Organları ve Hukuki Uygulamalar*, s. 151.

¹⁶³ Öztürk, age., s. 188.

¹⁶⁴ Gülay Gül, *Bizans Diplomasisi ve Diplomatik Haberleşme Sistemleri*, TTKYay, Ankara, 2008, s. 75.

¹⁶⁵ Çelik, age., s. 178.

Bizans İmparatorluğu'nda yazılı belgeler, genellikle resmi işlemler ve yönetim faaliyetleri için kullanılırdı. Bu belgeler, çeşitli türlerde olabilir ve genellikle formal bir dilde hazırlanırdı. İmparatorun resmi kararlarını ve emirlerini içeren belgelerdi. Bu belgeler, imparatorun hükümet işleyişindeki talimatlarını, yasa değişikliklerini veya özel emirlerini içerirdi. Fermanlar ve emirler, genellikle imparatorluk mührü ile onaylanır ve böylece resmi geçerlilik kazanırdı.¹⁶⁶ Bizans İmparatorluğu'nda yasalar ve düzenlemeler, hukuki çerçeveyi belirlerdi. Bu belgeler, imparatorluk sınırları içindeki toplumsal ve hukuki düzenlemeleri kapsar ve genellikle ayrıntılı bir biçimde yazılırdı. Bu belgeler, kamu yönetimi, vergi sistemleri ve toplumsal normlar hakkında bilgi sunardı. Uluslararası ilişkilerde kullanılan yazılı belgelerdi. Bizans İmparatorluğu'nun diğer devletlerle yaptığı ticaret ve diplomatik anlaşmalar, bu tür belgelerle düzenlenirdi. Anlaşmalar ve protokoller, taraflar arasındaki yükümlülükleri ve hakları belirlerdi.¹⁶⁷

Mektuplar, hem iç iletişimde hem de diplomatik ilişkilerde önemli bir rol oynardı. Bu mektuplar, imparatorluk içindeki ve dışındaki çeşitli yetkililere, elçilere ve devlet başkanlarına gönderilirdi. Bu mektuplar, imparatorluk adına diğer devletlerle yapılan diplomatik yazışmalardı. Diplomatik mektuplar, genellikle resmi bir üslupla yazılır ve belirli bir protokole uygun olarak hazırlanırdı. Bu mektuplar, uluslararası ilişkilerde anlaşmaların sağlanmasına ve müzakerelerin yürütülmesine yardımcı olurdu. İmparatorluk içinde farklı eyaletlerden ve bölgelerden merkez yönetim birimlerine gönderilen raporlar ve iletişimlerdi. Bu mektuplar, yöneticilerin ve yerel yetkililerin günlük faaliyetlerini ve durumu bildirirdi. Kişisel yazışmalar, imparatorluk yetkilileri ve aristokratlar arasında gerçekleşirdi. Bu mektuplar, kişisel ilişkiler, davetler ve özel konularla ilgili olabilirdi. Ayrıca, idari mektuplar, çeşitli devlet işlerini yürütmek ve bilgi alışverişini sağlamak için kullanılırdı.¹⁶⁸

Yazılı belgeler ve mektuplar, genellikle çok resmi bir dilde yazılırdı. Protokollere uygunluk, belgelerin ve mektupların geçerliliği için önemlidir. Bu belgeler, imparatorluk mührü ile onaylanarak resmi geçerlilik kazanırdı. Resmi

---

¹⁶⁶ Çelik, *age.*, s. 178.

¹⁶⁷ Nalan Gül, *Bizans İmparatorluğu'nda Resmi Yazışmalar ve Mektuplaşma*, Boğaziçi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2011, s. 48-49.

¹⁶⁸ Ahmet Doğan, *Bizans İmparatorluğu'nda Diplomatik Belgeler ve Mektuplar*, Ege Üniversitesi Yay, İzmir 2013, s. 91.

belgeler ve mektuplar, imparatorluk mührü ile mühürlenir ve böylece belgenin resmi ve geçerli olduğunu gösterirdi. Mühürler, belgelerin güvenliğini ve geçerliliğini sağlamak için kullanılırdı. Yazılı belgeler ve mektuplar, imparatorluk arşivlerinde saklanırdı. Bu arşivler, belgelerin korunmasını ve gelecekte referans olarak kullanılmasını sağlardı. Arşivleme, imparatorluk yönetiminin etkinliği için kritik bir süreçti¹⁶⁹.

1.10. Dini Haberleşme

Bizans İmparatorluğu'nda dini haberleşme, hem kilise içindeki hem de imparatorluk genelindeki dini ilişkilerin ve yönetimin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu haberleşme, kilise idaresinin etkinliğini ve dini otoritelerin etkisini sağlamak için çeşitli yöntemlerle yürütülmüştür. Bizans İmparatorluğu'nda, özellikle İstanbul'daki Patrik ve diğer piskoposlar, kilise içi ve bölgesel yönetimle ilgili meseleleri düzenlemek amacıyla sık sık mektuplaşmışlardır. Bu mektuplar, dini direktiflerin, kilise yönetmeliklerinin ve inanç meselelerinin iletilmesini sağlardı. Ekümenik ve yerel sinodlar, kilise meselelerine dair kararları ve öğretisel düzenlemeleri içeren belgeler hazırlarlardı. Bu belgeler, çeşitli konsil toplantılarında alınan kararları ve dini öğretileri yansıtmakta önemli bir rol oynamıştır.¹⁷⁰

Bizans döneminde, çeşitli dini meseleler ve anlaşmazlıklar hakkında bilgi alışverişi yapmak amacıyla elçiler görevlendirilirdi. Bu elçiler, genellikle yüksek dereceli kilise yetkilileri olup, önemli dini toplantılar ve müzakereler için seçilirdi. Kilise yetkilileri, çeşitli bölgelerdeki dini meseleleri denetlemek için temsilciler gönderirdi. Bu temsilciler, yerel kiliselerin yönetimini ve dini uygulamalarını denetlemekle sorumlu olurdu. Bizans İmparatorluğu'nda dini öğretinin ve teolojik bilgilerin yayılması için çeşitli yazılı eserler, kitaplar ve traktatlar hazırlanırdı. Bu eserler, dini eğitim ve öğreti için önemli bir kaynak oluştururdu.¹⁷¹

Kilise liderleri, özellikle ayinlerde ve toplantılarda dini öğretileri halkla paylaşmak amacıyla homililer ve vaazlar verirdi. Bu konuşmalar, dini konuların

---

¹⁶⁹ Sibel Yavuz, *Bizans Mektuplaşma Geleneği ve Yazılı Belgeler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2012, s. 71-72.

¹⁷⁰ Gül, *Bizans İmparatorluğu'nda Resmi Yazışmalar ve Mektuplaşma*, s. 48-49.

¹⁷¹ Yavuz, *age.*, s. 71-72.

topluma aktarılması için kullanılırdı. Kilise içerisindeki farklı birimler, örneğin kiliseler ve manastırlar, dini düzenlemeleri ve yönetmelikleri koordine etmek için düzenli olarak iletişim kurardı. Bu iletişim, genellikle yazılı belgeler, mektuplar ve toplantılar yoluyla gerçekleştirilirdi. Manastırlar, dini yaşantı ve yönetim konusunda kendi iç iletişim sistemlerine sahipti. Manastır liderleri ve üyeleri arasında dini ritüeller, ibadetler ve yönetim konularında bilgi alışverişi yapılırdı. Bizans İmparatorluğu döneminde, farklı bölgelerden gelen kilise liderlerinin bir araya geldiği büyük toplantılardır. Bu toplantılarda, kilise doktrinleri, disiplin kuralları ve önemli dini meseleler tartışılırdı. Bölgesel olarak düzenlenen sinodlar, yerel kiliselerin meselelerini ele alır ve bölgesel dini uygulamaları düzenlerdi. Dini haberleşme, genellikle çok resmi bir üslupla yapılırdı. Mektuplar, kararlar ve diğer belgeler, kilise protokollerine uygun olarak hazırlanırdı. Bu, belgelerin resmi ve geçerli kabul edilmesini sağlardı. Dini belgeler ve mektuplar, kilise mührü veya imzası ile onaylanırdı. Bu mühürler, belgenin geçerliliğini ve yetkililiğini teyit ederdi. Dini belgeler, kilise arşivlerinde saklanırdı. Bu arşivler, belgelerin korunmasını ve gelecekteki referanslar için erişilebilir olmasını sağlardı.¹⁷²

---

¹⁷² Mehmet Çelik, *Bizans İmparatorluğu'nda Yazılı İletişim ve Resmi Belgeler*, İÜ Yay., İstanbul, 2014, s. 100-101.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

2.1. Sosyal Hayat

2.1.1. Toplumsal Yapı

VI. ve X. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu'nun sosyo-kültürel yapısı, imparatorluğun politik, dini ve ekonomik dinamikleriyle şekillenmiş ve zaman içinde önemli değişimler geçirmiştir. Bu dönemde Bizans toplumu, Roma mirası üzerine inşa edilmiş, Hristiyanlık inancı etrafında birleşmiş ve Doğu ile Batı arasındaki kültürel etkileşimlerden etkilenmiştir. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, Doğu Akdeniz'deki en güçlü siyasi ve kültürel güçlerden biri olarak önemli bir tarihsel dönem geçirmiştir. Bu yüzyıl, hem imparatorluğun iç yapısının güçlendiği hem de dış tehditlere karşı başarılı bir şekilde savunma yaptığı bir dönemdir. Bizans İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı, bu dönemde önemli bir dönüşüm geçirmiştir ve bu yapı, imparatorluğun idari, ekonomik ve kültürel gücünün temelini oluşturmuştur.¹⁷³

X. yüzyılda Bizans toplumu, katı bir sınıf yapısına sahipti ve bu yapı, büyük ölçüde yerleşik gelenekler, ekonomik koşullar ve dini inançlarla şekillenmişti. Toplum, geniş bir spektrumda soylular, köylüler, din adamları, askerler ve tüccarlar gibi çeşitli sınıflara ayrılmıştır.¹⁷⁴

Bizans toplumu, başta imparator ve ailesi olmak üzere, aristokratik bir yönetici sınıf tarafından yönetilmekteydi¹⁷⁵. Bu dönemde soylular, geniş toprak mülkiyeti sayesinde hem ekonomik hem de politik gücü ellerinde tutuyordu. Toprak sahipliği, toplumsal statünün ve iktidarın temel belirleyicisi olmuştur. Aristokrasi,

---

¹⁷³Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul 2008, s. 69.

¹⁷⁴E. J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, Çev. Cânâ Bilsel, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 1-2.

¹⁷⁵Owens, *age.*, s. 1-2.

özellikle Thema (eyalet) sistemi aracılığıyla imparatorluğun yönetiminde kilit rol oynamıştır.¹⁷⁶

Thema sisteminin gelişimi, toprak sahiplerinin yerel askeri birliklere komuta etmelerini ve bu sayede merkezi otoriteye katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Köylüler, Bizans toplumunun en büyük kesimini oluşturmaktaydı. Çoğu köylü, küçük çaplı tarım faaliyetleriyle geçimini sağlamaktaydı ve birçoğu büyük toprak sahiplerine bağımlı durumdaydı. Bu bağımlılık, Themasisemiyle daha da pekişmişti. Köylüler, yerel toprak sahiplerine veya doğrudan devlete vergi ödemekle yükümlüydü ve bu, onların yaşam koşullarını zorlaştırıyordu. Ancak, köylülerin bazıları bağımsız küçük çiftçiler olarak varlıklarını sürdürebilmişti. Bizans toplumsal yapısında din adamları, özellikle Ortodoks Kilisesi, önemli bir rol oynamaktaydı. Kilise, yalnızca dini hayatı düzenlemekle kalmıyor, aynı zamanda eğitim, sosyal yardım ve hukuki alanlarda da etkili oluyordu. Kilise hiyerarşisi, toplumun üst kesimlerine yakın bir ilişki içindeydi ve bu durum, kilisenin siyasi nüfuzunu artırıyordu. Patrik, imparatorla birlikte, hem dini hem de seküler meselelerde önemli bir otorite figürüydü.¹⁷⁷

X. yüzyıl Bizans'ında tüccarlar ve zanaatkârlar, özellikle şehirlerde ekonomik hayatın önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Konstantinopolis, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki ticaret yollarının kesişiminde yer aldığı için ticaretin merkezi haline gelmişti. Tüccarlar, yerel ve uluslararası ticarete aktif rol oynamış ve Bizans'ın ekonomik gücüne katkıda bulunmuştur. Zanaatkârlar ise şehirlerde üretim ve sanayi faaliyetlerini yürütmekteydi. Loncalar, zanaatkârların haklarını koruyan ve üretim süreçlerini düzenleyen önemli kurumlardı. Bizans İmparatorluğu'nun askeri yapısı, toplumsal yapının önemli bir parçasıydı.¹⁷⁸ Thema sistemine dayanan askeri düzen, yerel askeri birliklerin oluşturulmasını ve bunların yerel toprak sahipleri tarafından yönetilmesini sağlamaktaydı. Bu sistem, askeri sınıfın imparatorluk üzerindeki etkisini artırmış ve Bizans'ın dış tehditlere karşı savunma kapasitesini güçlendirmiştir. Ayrıca, askerler imparatorluk tarafından düzenli olarak maaş alarak, toplumun önemli bir ekonomik sınıfını oluşturmuştur. X. yüzyılda Bizans

---

¹⁷⁶Owens, age., s. 1-2.

¹⁷⁷Erol Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, İlke Yay., İstanbul 2003, s.7-40.

¹⁷⁸Demirkent, "Bizans", DİA, C. VI, s.230.

İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı, çeşitli sınıfların birbirleriyle olan ilişkilerine ve imparatorluğun siyasi, ekonomik ve dini yapısına dayanmaktaydı. Bu yapı, hem Bizans'ın iç istikrarını sağlamış hem de imparatorluğun dış tehditlere karşı direncini artırmıştır. Soyluların ve aristokrasinin güçlü konumu, köylülerin ve kırsal nüfusun toplumsal dinamikleri, kilisenin geniş yetkileri, ticaret ve zanaat faaliyetlerinin gelişimi ve askeri sınıfın etkisi, Bizans İmparatorluğu'nun toplumsal yapısının temel unsurlarını oluşturmaktadır.¹⁷⁹

2.1.1.1. Ermeniler

VI. ve X. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu içerisindeki Ermeniler, imparatorluğun siyasi, askeri ve kültürel hayatında oldukça önemli görevler üstlenerek çok kritik bir rol oynamışlardır. Bu dönem boyunca Ermeniler, hem yerel hem de imparatorluk çapında farklı farklı pozisyonlarda bulunmuş ve Bizans toplumuna önemli katkılarda sağlamışlardır.¹⁸⁰

X. yüzyılda Ermeniler, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırına yakın bölgelerde yoğunlaşmışlardı. Özellikle Doğu Anadolu ve Kafkasya, Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerdi. Bu coğrafi konum, Ermenilerin Bizans'ın sınır güvenliği ve askeri politikalarında kilit rol oynamasına neden olmuştur. Ermeni prenslikleri ve yerel liderleri, Bizans'ın doğu sınırlarını savunmada ve bu bölgedeki siyasi istikrarı sağlamada önemli müttefiklerdi.¹⁸¹

Bizans ve Ermeni Krallığı arasındaki ilişkiler bu dönem içerisinde inişli çıkışlı bir şekilde kendini göstermiştir. Bizans bu dönem içerisinde Ermeni topraklarını kendi kontrolü altına almak istediği için Ermenilerin tepkisini çekmiştir. Hatta Ermeniler zaman zaman Bizans İmparatorluğu'nun yetkisini kabul etmeyip isyanlar çıkarmışlardır. Bu isyanların en yoğun ve şiddetli olanları ise IX. yüzyıl içerisinde yaşanmış olanlardır.¹⁸²

¹⁷⁹Şahin Uçar, *Anadolu İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yay., İstanbul 1990, s. 60-61

¹⁸⁰René Grousset, *Ermenilerin Tarihi, Başlangıcından 1071'e*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras yay., İstanbul 2005, s. 353; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yay, Ankara 2007, s. 3.

¹⁸¹Nihal Taşçı, *Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu Politikası ve Bizans'la Münasebetleri*, Konya, SÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 10 – 12.

¹⁸²Kevork Kalloshyan, *Kilikya Ermeni Krallığının Doğuşu ve Çöküşü*, Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C.1, S. 60, Ankara 2014, s. 223.

Askerî açıdan bakıldığında ise Ermeniler, Bizans ordusu içerisinde önemli bir yer kaplamışlardır. Birçok Ermeni asker ve komutan Bizans ordusu içerisinde çeşitli askeri başarılar elde etmişlerdir. Ermeni askerler imparatorluk içerisinde en çok tematik sistem içerisinde önemli roller üstlenmişlerdir. Ermeni toprakları Bizans'ın doğu sınırında yer aldığı için olası Arap saldırılarına karşı adeta bir tampon görevi üstlenmiştir. Bu kritik dönemlerde Ermeni askerlerinin varlığı Bizans'ın savunmasında ve buna bağlı olarak geliştirdiği stratejilerde oldukça kritik olmuştur.¹⁸³

Bu dönem içerisinde Ermeniler ile Bizanslıları en çok ayırıştıran konulardan biri mezhep farklılıkları olmuştur. Ortaya çıkan bu durum tarihte Miadokyan sorunları olarak yerini almıştır. Bizans İmparatorluğu Ortodoks inancını benimserken, Ermeniler ise Monofizitizmi (tek doğacılık) benimsemişlerdir.¹⁸⁴ Ermeniler, Bizans idari yapısında da etkili olmuşlardır. Ermeni kökenli bazı soylu aileler, Bizans bürokrasisinde ve saray çevresinde önemli mevkilere gelmişlerdir. Özellikle, Bizans sarayında görev alan Ermeni bürokratlar, imparatorluk politikalarının şekillenmesinde ve uygulanmasında aktif rol oynamışlardır. Ermenilerin Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde bu denli etkili olması, onların siyasi bir güç olarak kabul edildiğini göstermektedir.¹⁸⁵

Bizans İmparatorluğu ve Ermeniler arasında yoğun bir kültürel etkileşim söz konusuydu. Ermeni kültürü, Bizans kültürü ile etkileşime girmiş ve bu etkileşim her iki taraf için de zenginleştirici olmuştur. Ancak, mezhepsel açıdan Bizans ve Ermeni toplumları arasında bazı gerilimler yaşanmıştır.¹⁸⁶ Ermeniler, genellikle Monofizit bir Hristiyanlık anlayışına sahipti ve bu, Bizans İmparatorluğu'nun Ortodoks inancıyla zaman zaman çatışmıştır. Bu dini farklılıklar, Bizans-Ermeni ilişkilerini karmaşık hale getirmiş olsa da, bu dönemde iki toplum arasında nispeten barışçıl bir yaşam sürdürülmüştür. Ermenilerin bunların yanı sıra Bizans sanatı ve mimarisine de çok önemli katkıda bulundukları önemli bir gerçektir. Özellikle Bizans sarayları ve

¹⁸³Kemal Görmez, *Şehir ve İnsan*, MEB Yay, İstanbul 1991, s.25.

¹⁸⁴Charanis Peter, *Bizans İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Çev.Engin Öztürk, Urzeni yay., İstanbul, 2021, s.82-83.

¹⁸⁵Klaus Rheidt, "Kent mi, Köy mü? Orta ve Geç Bizans Anadolu'sunda Konut ve Yerleşme",Tarih Vakfı Yay, Ankara, Tarihsiz, s.221.

¹⁸⁶ Engin Öztürk , *Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler*, Urzeni Yay., İstanbul 2020, s. 33.

kiliselerinin süslenmesinde Ermeni sanatçı ve zanaatkarlar önemli görevler almışlardır. Ermeni bilginler ve yazarlar, Bizans İmparatorluğu'nun edebiyat ve bilimine de önemli katkılarda bulunmuşlardır. Yazdıkları pek çok eser ile Bizans literatüründe yerlerini almışlardır¹⁸⁷.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, Ermeni prenslikleri ile çeşitli ittifaklar ve anlaşmalar yapmıştır. Bu prenslikler, Bizans'ın doğu sınırlarını koruma görevini üstlenmiş ve imparatorluğun çıkarlarını savunmuşlardır. Bizans, bu dönemde Ermeni prenslikleri ile yakın ilişkiler kurarak, bölgedeki nüfuzunu artırmayı başarmıştır. Ermeni prenslikleri de Bizans'ın desteğiyle kendi bölgelerinde siyasi ve askeri gücünü artırmışlardır.¹⁸⁸

2.1.1.2. Süryaniler

VI. ve X. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu içerisinde Süryaniler, dini, kültürel ve siyasi açıdan oldukça önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Süryaniler, hem Doğu Hristiyanlığı içindeki etkileri hem de Bizans İmparatorluğu ile olan karmaşık ilişkileriyle bu dönemde dikkate değer bir topluluk olarak göze çarpmışlardır. Süryaniler, özellikle V. yüzyılda Kadıköy Konsili'nden sonra Bizans İmparatorluğu'ndan ayrılan Monofizit Hristiyan inancına sahip topluluk olarak bilinmektedirler. Bizans İmparatorluğu'nun resmi inancı olan Ortodoksluğa karşı çıkarak kendi dini çizgilerini ortaya çıkarmışlardır. Bununla birlikte Süryani Kiliseleri de kendi piskopos ve patrikleri ile bağımsız bir yapıya sahip olmuşlardır. Patrikliklerinin merkezi de VI. yüzyılda Antakya'dan Hama'ya ve sonra da Mardin'e taşınmıştır.¹⁸⁹

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, çeşitli etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir yapıya sahipti. Bu gruplardan biri de Süryanilerdi. Süryaniler, Mezopotamya, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da yoğunlaşan, köklü bir kültürel ve dini mirasa sahip bir halktır. Bizans İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde

¹⁸⁷Mustafa Demir, 'Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı', Türkler, C.6, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.324.

¹⁸⁸Bournoutian George, *A Concise History of the Armenian People*, Mazda pub, California, 2006; Ermeni Tarihi – *Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*, Çev. Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçdağı, Aras yay, İstanbul, 2011, s. 45.

¹⁸⁹Cheikh Nadia Maria El, *Arapların Gözüyle Bizans*, Çev: Mehmet Moralı, Alfa yay İstanbul, 2012, s.55-56.

yaşayan Süryaniler, dini ve kültürel kimliklerini korurken, aynı zamanda Bizans yönetimi altında önemli toplumsal ve ekonomik rollere sahiptiler. X. yüzyılda Süryaniler, Bizans İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde, özellikle Mezopotamya ve Suriye bölgelerinde yoğunlaşmışlardı. Bu bölgeler, Bizans'ın doğudaki komşuları olan İslam devletleri ile sınır oluşturuyordu. Süryaniler, bu stratejik bölgelerde önemli bir nüfusa sahiptiler ve Bizans'ın sınır politikalarında kilit bir rol oynadılar¹⁹⁰.

Süryaniler, Hristiyanlığın Monofizit mezhebine mensuptular ve Süryani Ortodoks Kilisesi, topluluklarının dini hayatında merkezi bir rol oynuyordu. Bizans İmparatorluğu'nun resmi dini Ortodoks Hristiyanlık olduğundan, Monofizit inanca sahip Süryaniler ile Bizans devleti arasında zaman zaman dini gerilimler yaşanmıştır. Ancak bu farklılıklar, Süryanilerin kendi dini kimliklerini korumalarına engel olmamıştır. Süryani Kilisesi, bu dönemde dini ve kültürel bağımsızlığını büyük ölçüde sürdürmüş ve eğitim, edebiyat ve sanat alanlarında önemli çalışmalar yapmıştır. Süryaniler, Aramice'nin bir lehçesi olan Süryaniceyi kullanıyorlardı. Süryanice, sadece günlük iletişim dili değil, aynı zamanda dini ve edebi eserlerin yazıldığı bir dil olarak da büyük öneme sahipti. Süryani kültürü, Bizans İmparatorluğu'nun kültürel mozaïği içinde önemli bir yer tutmuş ve özellikle dini edebiyat alanında büyük katkılar sağlamıştır. Süryani yazarlar ve din adamları, teoloji, felsefe ve tıp gibi alanlarda önemli eserler kaleme almışlardır¹⁹¹.

Süryani yazarlar ve teologlar, Hristiyan teolojisine çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Efrem el-Suriyeli gibi öne çıkan figürler, dini şiirler ve ilahiler ile tanınmaktadırlar. Bu dönem içerisinde Yunan felsefesi ve tıbbi eserlerini Süryaniceye çevirerek Arapça konuşulan dönemin dünya diline aktarmışlardır. İslam'ın Altın Çağı esnasında önemli bilimsel gelişmelere de bu çevirilerin katkı sağladığı görülmüştür. Süryaniler, Bizans İmparatorluğu'nda çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle tarım, ticaret ve zanaatkarlık alanlarında aktiftiler. Mezopotamya ve Suriye bölgeleri, tarım açısından zengin topraklara sahip olduğundan, Süryaniler bu bölgelerde önemli tarımsal üretim yapmaktaydılar. Ayrıca, Süryani tüccarlar,

---

¹⁹⁰Kaegi Walter, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yay, İstanbul, 2000, s.115-118.

¹⁹¹Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ yay., İstanbul, 2009, s.95.

Bizans'ın doğu ile ticaretinde aktif rol oynayarak, ekonomik yaşamın önemli bir parçası olmuşlardır.¹⁹²

Süryaniler, Bizans İmparatorluğu'nda tam olarak siyasi bir güç olmasalar da, toplumsal yapıda belirli bir yer edinmişlerdir. Bizans yönetimi, Süryanilerin yerel düzeydeki idari ve dini otoritelerini tanımış ve bu otoritelerle işbirliği yapmıştır. Süryani liderler, genellikle yerel meselelerde halkın temsilcisi olarak hareket etmiş ve Bizans otoriteleriyle ilişkilerde arabulucu rolü oynamışlardır.¹⁹³

Bazı dönemlerde Süryani liderler Bizans sarayında ve idare içinde çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle de doğu sınırlarında imparatorluğun askeri ve idari yapısı içerisinde rol almışlardır. Antakya, Edessa (Urfa) ve Nisibis (Nusaybin) gibi şehirler önemli Süryani merkezleri olarak göze çarpmıştır. Özellikle bu bölgeler başta olmak üzere Süryaniler tarım, ticaret ve zanaat alanlarda çok aktif olmuşlardır. Teoloji, felsefe, tıp ve edebiyat alanlarında dersler veren Nisibis Akademisi ve Edessa Okulu başta olmak üzere eğitim kurumları, Süryani kültürünün ve bilimsel çalışmalarının merkezi olmuşlardır.¹⁹⁴

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, doğu sınırlarını güvence altına almak ve bölgedeki istikrarı sağlamak amacıyla Süryanilerle yakın ilişkiler kurmuştur. Süryaniler, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarının korunmasında önemli müttefikler olarak görülmüştür. Bu dönemde Süryaniler, Bizans'ın doğudaki askeri ve idari politikalarında kilit roller üstlenmiş ve bu sayede imparatorluk içinde belirli bir statü elde etmişlerdir.¹⁹⁵

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda Süryaniler, dini, kültürel ve ekonomik alanlarda önemli bir rol oynamışlardır. Süryanilerin Bizans İmparatorluğu'ndaki varlığı, imparatorluğun çok kültürlü yapısının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Süryanilerin dini kimliklerini korumaları, Bizans yönetimi altında bile kültürel ve toplumsal varlıklarını sürdürmelerine olanak sağlamıştır.¹⁹⁶

---

¹⁹² Var, *Umut, Süryani Tarih Yazıcılığında Türkler*, Timaş Yay. İstanbul, 2021, s. 58 – 61

¹⁹³ Zeydân Corcî, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Cilt I, Çev.Nejdet Gök, İletişim Yay., İstanbul 2019, s.112-119

¹⁹⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 152.

¹⁹⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 221.

¹⁹⁶ Cheynet Jean-Claude, *Bizans Tarihi*, Çev: İsmail Yerguz, Dost Yay, İstanbul, 2016, s. 26.

2.1.1.3. Gürcüler

Gürcüler, bu dönem içerisinde Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında yaşayan ve imparatorluk ile sıkı ilişkiler içerisinde olan bir grup olarak göze çarpmışlardır. İmparatorluk içerisinde askeri, dini ve siyasi yapı içerisinde aktif görevler üstlenmişlerdir. Bizans İmparatorluğu ile Arap istilalarına karşı birlikte savunma stratejileri geliştirmişlerdir. İki taraf arasında kraliyet evlilikleri yapılarak bu sayede güçlü siyasi bağlar kurulmuştur. Buna bir örnek Gürcü Kralı III. Bagrat'ın Bizans İmparatoru II. Basileios ile akrabalığı bulunmaktadır. Gürcüler, X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun askeri yapısında önemli bir rol oynamışlardır. Bizans, özellikle doğu sınırlarını savunmak için Gürcü askerlerinden ve komutanlarından yararlanmıştır. Gürcü askerler, Bizans ordusunda önemli görevlere getirilmiş ve Bizans'ın doğu sınırlarını korumada büyük bir katkı sağlamışlardır. Ayrıca, Bizans İmparatorluğu ile Gürcü krallıkları arasında çeşitli ittifaklar yapılmış ve bu ittifaklar, Gürcülerin Bizans yönetimi içindeki siyasi etkilerini artırmıştır.¹⁹⁷

Gürcüler de tıpkı Bizanslılar gibi Ortodoks Hristiyanlardan olduğu için aralarında bu bağlamda da güçlü bir ilişki olmuştur. Gürcü ve Bizans kiliselerinin dini ritüelleri çok fazla benzerlik göstermiştir. Bu dönemde Gürcü din adamları Bizans İmparatorluğu içerisindeki manastırlarda eğitim görmüşlerdir ve Gürcistan'da Bizans manastırları kurmuşlardır. Athos Dağı'nda bulunan İviron Manastırı Gürcü rahipler tarafından kurulup önemli dini merkez olan bir manastır olarak yerini almıştır.¹⁹⁸

Bizans İmparatorluğu ve Gürcüler arasında yoğun bir kültürel etkileşim söz konusuydu. Gürcü kültürü, Bizans kültüründen etkilenmiş ve Bizans'ın dini ve sanatsal gelenekleri Gürcü toplumuna aktarılmıştır. Özellikle Gürcü Ortodoks Kilisesi, Bizans'ın dini etkisi altında gelişmiş ve bu süreçte Gürcü kilise mimarisi ve ikonografisi Bizans sanatından ilham almıştır. Bu kültürel etkileşim, Gürcü toplumunun Bizans ile entegrasyonunu kolaylaştırmıştır.¹⁹⁹

---

¹⁹⁷Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti-Siyasi Tarih-*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2005, s. 6.

¹⁹⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 120-121.

¹⁹⁹ Ernest Barker, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Çev. Mete Tunçay, İmge Kitapevi, Ankara, 1995, s. 25.

Aynı mezheplerinde olduğu gibi sanat ve mimari de Bizans ve Gürcü toplulukları büyük benzerliklere sahip olmuşlardır. Gürcü kiliseleri ve mimari eserlerinin Bizans etkisi altında olduğu görülmüştür. Buna ek olarak Gürcü dilinde yazılan eserlerde de Bizans etkisi çok net olarak göze çarpmaktadır. Gürcüler, Bizans İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensuptular ve bu durum, Bizans ile olan dini bağlarını güçlendirmiştir. Gürcü Ortodoks Kilisesi, Bizans Ortodoks Kilisesi ile yakın ilişkiler kurmuş ve Bizans teolojisi Gürcü dini düşüncesini etkilemiştir. Bu dini yakınlık, Gürcülerin Bizans içinde daha fazla kabul görmesine ve dini otoriteler arasında işbirliğine yol açmıştır.²⁰⁰

Bizans İmparatorluğu sınırlarının çeşitli bölgelerine yerleşmekle birlikte özellikle Trabzon ve çevresinde Gürcü nüfusunun oldukça yoğun olduğu dönem içerisinde görülmektedir. Bu bölgeler başta olmak üzere Bizans İmparatorluğu ile yapılan ticaret Gürcü ekonomisinin en önemli dayanağı olmuştur.²⁰¹

Gürcüler, Bizans İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tarım, hayvancılık ve ticaret, Gürcülerin temel ekonomik faaliyetleri arasındaydı. Gürcü tüccarlar, Bizans ile Kafkasya ve Orta Asya arasında ticaret yaparak, bölgesel ekonomiye katkıda bulunmuşlardır. Bu ticari faaliyetler, Gürcülerin Bizans içindeki ekonomik önemini artırmış ve bölgesel ticaret ağlarında yer almalarını sağlamıştır.²⁰²

X. yüzyılda Gürcü krallıkları, Bizans İmparatorluğu ile çeşitli ittifaklar ve anlaşmalar yapmışlardır. Özellikle Bagrationi hanedanı, Bizans İmparatorluğu ile yakın ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler, Gürcü krallıklarının siyasi ve askeri gücünü artırmıştır. Bizans, Gürcü krallıkları ile işbirliği yaparak, doğu sınırlarını güvence altına almış ve Kafkasya'daki nüfuzunu pekiştirmiştir. Bu ittifaklar, Gürcü krallıklarının Bizans İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri stratejilerinde önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.²⁰³

---

²⁰⁰ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014, s.143-145.

²⁰¹ Michael Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, Çev. A.Tunçer Büyükonat, Doruk yay, İstanbul 2016, s. 44.

²⁰² Judith Herrin, *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim yay, İstanbul 2016, s.332.

²⁰³ Hrant D. Andreasyan, Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi*, Çev. Erdoğan Merçil, TTK Yay., Ankara 2003, s. 268-270.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda Gürcüler, askeri, siyasi, kültürel ve dini alanlarda önemli roller oynamışlardır. Gürcülerin Bizans İmparatorluğu'ndaki bu etkisi, onların imparatorluk içindeki prestijini ve gücünü yansıtmaktadır. Gürcüler, Bizans'ın doğu sınırlarını savunmada ve imparatorluğun politikalarına katkıda bulunmada kilit rol üstlenmişlerdir. Ayrıca, Bizans ve Gürcü kültürleri arasındaki etkileşim, iki toplum arasındaki bağları güçlendirmiş ve Gürcülerin Bizans içindeki konumlarını sağlamlaştırmıştır.²⁰⁴

2.1.2. Toplumsal Sınıflar

2.1.2.1. Aristokrasi

Bizans İmparatorluğu'nda aristokrasi, büyük toprak sahiplerinden ve yüksek rütbeli askerlerden oluşmuştur. Aristokratlar, ekonomik ve siyasi güçlerini toprak mülkiyeti ve devlet hizmetlerinden elde etmişlerdir. Bu sınıf, saray çevresi ve yüksek bürokrasi içinde önemli roller üstlenmiştir.²⁰⁵ Bizans aristokrasisinin temel ekonomik gücü, büyük toprak mülkiyetine dayanmıştır. Aristokratlar, geniş topraklara sahip olup bu topraklardan elde ettikleri gelirle dönem boyunca zenginleşmişlerdir. Bu topraklar, köylüler tarafından işlenmiştir ve aristokratlar, köylülerin üretiminden elde edilen ürünler ve vergi gelirleri ile ekonomik güçlerini pekiştirmişlerdir. Aristokratlar, sadece toprak mülkiyeti ile değil, aynı zamanda ticaret ve zanaat faaliyetleriyle de ekonomik güçlerini arttırmışlardır.²⁰⁶ Büyük şehirlerdeki aristokrat aileler, ticaret yolları üzerinde kontrol sahibi olup, imparatorluğun iç ve dış ticaretinde önemli rol oynamışlardır. Ayrıca, zanaat ve sanayi üretimi de aristokratların ekonomik faaliyetlerinin önemli bir parçası olmuştur. Aristokratların sosyal statüleri, gösterişli yaşam tarzları ve kültürel etkinlikleri ile de pekişmiştir. Büyük malikaneler, lüks eşyalar ve sanatsal faaliyetler, aristokratların toplumdaki prestijlerini arttırmıştır. Ayrıca, hayırseverlik faaliyetleri ve kilise ile yakın ilişkiler, aristokratların toplumsal saygınlıklarını korumalarına yardımcı olmuştur. Aristokratlar, imparatorluk yönetiminde önemli pozisyonlar üstlenmişlerdir. İmparatorluk sarayında yüksek mevkilerde bulunan aristokratlar, devlet işlerinin

---

²⁰⁴ Andreasyan, Brosset, *age*, s.268-270.

²⁰⁵ Lemerle Paul, *Bizans Tarihi*, Çev: Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul 2016, s.55-64.

²⁰⁶ Morrisson Cécile, *Bizans Dünyası – Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*, Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay, İstanbul 2014, s. 26-27.

yürütülmesinde etkin bir rol oynamışlardır. İmparatorun danışmanları, generaller ve yüksek bürokratlar genellikle aristokrat ailelerden seçilmişlerdir.²⁰⁷

Bizans aristokrasisi, askeri gücün de önemli bir parçası olmuştur. Yüksek rütbeli askerler ve generaller genellikle aristokrat ailelerden gelmişlerdir. Bu askerler, imparatorluğun sınırlarını koruma ve iç güvenliği sağlama görevlerini üstlenmişlerdir.²⁰⁸

Bizans sanatının gelişiminde de aristokratların çok önemli katkıları olmuştur. Sanat eserlerinin sponsoru olan aristokratlar, kiliseler ve saraylar için mozaikler, freskler ve ikonalar yaptırmışlardır. Bunun yanı sıra büyük ve gösterişli yapıların inşasında da rol almışlardır²⁰⁹. Saraylar, kiliseler ve malikaneler, aristokratların servetlerini ve güçlerini sergilemek için inşa ettikleri yapılar arasında bulunmaktadır. Bu yapılar, Bizans mimarisinin en güzel örneklerini oluşturmuştur.²¹⁰ Aristokratlar, edebi eserlerin korunması ve yeni eserlerin yazılması konusunda da önemli görevler almışlardır. Bizans aristokratları, klasik Yunan ve Roma eserlerinin korunmasına katkıda bulunarak, kültürel mirasın devamını sağlamışlardır. Ayrıca, kendi dönemlerine ait edebi eserlerin yazılması ve yayılması için de destek oldukları görülmüştür. Aristokratlar, saray çevresinde ve toplumun üst katmanlarında yoğun sosyal etkileşimlerin içerisinde yer almışlardır. Sarayda düzenlenen ziyafetler, törenler ve kutlamalar, aristokratların sosyal ilişkilerini güçlendirmeleri için önemli fırsatlar sunmuştur. Aristokrat aileler arasında yapılan evlilikler, sosyal ve siyasi ittifakları pekiştirmiştir. Evlilikler, aristokrat aileler arasında güçlü bağlar oluşturmuş aynı zamanda sosyal statüleri de bu sayede korunmuştur. Yaptıkları hayırseverlik faaliyetleriyle de toplumsal saygınlıklarını arttırmışlardır. Kiliselere yapılan bağışlar, yoksullara yardım ve kamu yapılarının inşası, bu faaliyetlerin başlıca örnekleri olarak görülmüştür. Ayrıca kilise ile yakın ilişkiler kurarak, dini otorite ile de güçlü bağlar

²⁰⁷ Norwich John Julius, *Bizans*, C. II, Çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yay., İstanbul 2013, s.61-62.

²⁰⁸ İsmail Tokalak, *Bizans-Osmanlı Sentezi*, Güler Boy Yay., İstanbul 2006, s.30.

²⁰⁹ Oman Charles William Chadwick, *The Byzantine Empire*, Forgotten Books, New York, 2010; Oman Charles William Chadwick, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ekin Duru, Say Yay, İstanbul, 2019, s. 45.

²¹⁰ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2019, s.250.

oluşturmuşlardır. Kiliselere bağışlar yaparak ve dini yapılar için destek sağlayarak kilise ile olan ilişkilerini güçlendirmişlerdir.²¹¹

2.1.2.2. Bürokrasi

Devletin karmaşık bürokratik yapısı, yüksek eğitilmiş sivil memurlar tarafından yönetilmiştir. İmparator, idari ve mali işleri yürütmek için geniş bir bürokratik kadroya sahip olmuştur. Bürokratlar, yerel yönetimlerde ve merkezi idarede kritik görevler üstlenerek, imparatorluğun etkin yönetimini sağlamışlardır. Bizans bürokrasisinin merkezi, imparatorluk sarayıdır. İmparator, en yüksek otorite olarak tüm idari ve siyasi kararların merkezi olmuştur. Saray, bürokrasinin yönetildiği yer olup, çeşitli ofisler ve daireler saray içerisinde bulunmaktadır. İmparatorun etrafında, devlet işlerini yürüten ve danışmanlık yapan yüksek rütbeli memurlar ve yetkililer yer almıştır.²¹²

Merkezi idarede, belirli görevleri yürüten büyük daireler bulunmaktadır. Bu daireler, maliye, adalet, dış ilişkiler ve içişleri gibi farklı alanlardan sorumlu olmuşlardır. Her dairenin başında, genellikle yüksek rütbeli bir memur olan ve doğrudan imparatora rapor veren bir “logothetes” bulunmuştur. Logothetes, Bizans bürokrasisinin en önemli figürlerinden biri olmuştur. Farklı logothetesler, çeşitli devlet dairelerinin başında gelmiştir. Örneğin, mali işlerden sorumlu olan “Logothetes tou Genikou”, vergi toplama ve devlet hazinesinin yönetimi gibi görevleri yürütmüştür.²¹³ Logothetes gibi yüksek rütbeli bürokratlardan ve Konstantinopolis'in belediye başkanı olan “Eparch”, şehrin yönetiminden, kamu güvenliğinden ve ticaretin düzenlenmesinden sorumlu olmuştur. Eparch, şehrin günlük işleyişini sağlamak için çeşitli alt düzey memurları denetlemiştir. Orta ve alt düzey bürokratlar ise Scribones (Sekreter) ve Chartularios'lardır. Scribones, çeşitli dairelerde çalışan sekreterlerdir. Bu memurlar, belgelerin hazırlanması, yazışmaların yürütülmesi ve kayıtların tutulması gibi idari görevleri yerine getirmişlerdir. Chartularios, bir dairenin veya ofisin baş sekreteri olup, idari işlerin düzenlenmesi ve

²¹¹Stathakopoulos Dionysios, *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, Çev. Cumhuriyet Atay, İletişim Yay., İstanbul, 2018, s. 54.

²¹²Jean-Pierre Bodmer, ‘*Selçuklular Anadolu'da*’, Çev. Ali Osman Öztürk, S:29, YKY Yay., İstanbul 2001, s.34.

²¹³El-Cheikh, Nadia Maria: *Arapların Gözüyle Bizans*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Yay., İstanbul 2012, s. 45-46.

belgelerin korunması gibi görevler üstlenmiştir. Chartularios, genellikle önemli ve hassas belgelerin yönetiminden sorumlu olmuştur.²¹⁴

Bu dönemde yine bürokratik anlamda pek çok reform ve değişimler de yaşanmıştır. İmparator Justinianus, VI. yüzyılda hukuk sisteminde kapsamlı reformlar yaparak “Corpus Juris Civilis” adlı kanun derlemesini oluşturmuştur. Bu kanunlar hem sivil hem de kamu hukuku alanında düzenlemeler getirerek bürokrasinin işleyişini daha sistematik hale getirmiştir.²¹⁵ VII. yüzyılda, Herakleios döneminde, İmparatorluk topraklarının savunulmasını ve yönetimini daha etkin kılmak için thema sistemi kurulmuştur. Bu sistem, askeri ve sivil yönetimin birleştirilmesi ile karakterize edilmiştir ve bürokratik yapının yerel düzeyde güçlendirilmesini sağladığı gözlemlenmiştir. Bu sistem VIII. ve IX. yüzyıllarda gelişerek imparatorluğun farklı bölgelerine yayılmıştır.²¹⁶

Bizans bürokrasisi, vergi toplama işini organize etmek için karmaşık bir vergi sistemi geliştirmiştir. Bu sistemde, köylülerden ve tüccarlardan çeşitli vergiler toplanmıştır. Vergi toplayıcıları, merkezi idare tarafından atanarak, yerel düzeyde vergi toplama işlemlerini yürütmüşlerdir. Dioketes, mali işlerden sorumlu olan ve vergi toplama işlemlerini denetleyen bir memur olarak bilinmektedir. Dioketes, hem merkezi hem de yerel düzeyde vergi toplama işlemlerini organize ederek, devlet hazinesinin dolmasını sağlamıştır. Kamu harcamalarının yönetiminde de yine Bizans bürokrasisi önemli bir rol oynamıştır. Kamu yapılarının inşası, askeri harcamalar ve kamu hizmetlerinin finanse edilmesi gibi hususlarda bürokratlar aktif görevler almışlardır. Sakellarios, devlet hazinesinin yönetiminden sorumlu olan yüksek rütbeli bir memurdur. Kamu harcamalarının düzenlenmesi ve imparatorluğun gelirlerinin yönetilmesi gibi görevleri bu süreç içerisinde Sakellarios üstlenmiştir.²¹⁷

Yargı sisteminin bir parçası olarak da Bizans bürokrasisi ön planda bulunmuştur. Hem merkezi hem de yerel düzeyde faaliyet gösteren mahkemelerin yargıçları imparatorluk tarafından atanmış ve adalet sağlanmaya çalışılmıştır. Konstantinopolis’te Eparch şehrin en yüksek sivil yargıç olarak görev yapmıştır.

---

²¹⁴ Demirkent, *a.g.e.*, s.6.

²¹⁵ Demirkent, *a.g.e.*, s.6.

²¹⁶ Timothy E Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul 2016, s. 44.

²¹⁷ Mehmet Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi Ve Sosyal Yapı*, Phoenix Yay., İstanbul 2018, s.20.

Eparch mahkemesi, şehirdeki sivil ve ticari davalara bakmış ve adaletin sağlanmasında çok kilit bir rol oynamıştır.²¹⁸

Askeri bürokrasi yönünden ise Bizans ordusunun yüksek rütbeli komutanları olan stratejoi, hem askeri hem de sivil yetkilere sahip bir birim olmuştur. Stratejoi, thema sisteminde bölgesel askeri güçlerin yönetiminden ve savunulmasından sorumlu olmuştur. Donanma komutanları olan drungarios, deniz kuvvetlerinin yönetiminden ve deniz ticaret yollarının güvenliğinden sorumlu olmuştur. Drungarios, imparatorluğun deniz gücünün etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır.²¹⁹

2.2. Dini Hayat

2.2.1. Hristiyan Kilisesi

VI. ve X. yüzyıllar arasında imparatorluk içerisindeki dini hayat hem halkın günlük yaşantısında hem de devlet politikalarında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde dini hayatın karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olduğu göze çarpmaktadır. VIII. yüzyılda başlayarak IX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden İkonoklazm Hareketi, imparatorluk içerisinde büyük dini ve siyasi çalkantıların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu hareket din içerisinde kutsal tasvirlerin kullanılmasına karşı çıkan bir hareket olarak görülmüştür.²²⁰

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, Hristiyanlığın merkezlerinden biri olarak, dini ve siyasi yapısını büyük ölçüde Hristiyan Kilisesi üzerine inşa etmişti. Hristiyan Kilisesi, yalnızca bir dini kurum olarak değil, aynı zamanda imparatorluk yönetiminde ve toplumun şekillendirilmesinde önemli bir rol oynayan bir güç merkezi olarak işlev görmektedir. Bu dönemde Bizans Kilisesi, dini otoriteyi temsil ederken, imparatorluğun sosyal, kültürel ve siyasi hayatında da etkili bir aktör olarak öne çıkmıştır.²²¹

---

²¹⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.124.

²¹⁹ Demirkent, *1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu*, s.6.

²²⁰ Semavi Eyice, "İstanbul'da İhmal Edilmiş Tarihi Bir Semt Ayvansaray ", *TAÇ (Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını)*, İstanbul 1987, S. 5, s. 43.

²²¹ John Freely ve Ahmet S. Çakmak, *İstanbul'un Bizans Anıtları*, Çev.F.Gülru Tanman, YKY, İstanbul 2017, s. 55.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda Hristiyan Kilisesi, güçlü bir merkezi yapı etrafında organize olmuştu. Kilisenin en üst makamı olan Konstantinopolis Patriği, hem dini hem de siyasi otoriteyi temsil eden bir figürdü. Kilise, imparatorluk yönetimi ile sıkı bir işbirliği içinde çalışarak, imparatorun otoritesini dini bir çerçeve içinde meşrulaştırmıştır.²²²

Yine bu dönemler içerisinde Bizans İmparatorluğu, Hristiyanlık dinini yaymak için aktif misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. IX. yüzyıl içerisinde önemli Bizans misyonerleri Kiril ve Methodius, Slav halkları içerisinde Hristiyanlığı yaymak için önemli görevler üstlenmişlerdir. Slavlar için Glagolitik alfabeyi geliştirerek İncil'i bu dile çevirmişler ve bu sayede Doğu Avrupa'da Hristiyanlığı çok daha hızlı bir şekilde yaymışlardır.²²³

Konstantinopolis Patriği, Bizans Kilisesi'nin en yüksek otoritesiydi ve imparatorun dini danışmanı olarak görev yapıyordu. Patriklik makamı, kilisenin dogmatik meselelerini belirlemek, dini törenleri yönetmek ve kilisenin idari işlerini düzenlemekle sorumluydu. Patriğin otoritesi, sadece dini alanda değil, aynı zamanda imparatorluğun siyasi işlerinde de etkiliydi. Bu durum, Bizans İmparatorluğu'nda din ve devletin birbirine ne kadar entegre olduğunu gösterir.²²⁴

Bizans Kilisesi, katı bir hiyerarşik yapıya sahipti. Patrikten sonra, başpiskoposlar, piskoposlar ve rahipler gibi çeşitli rütbelere sahipti. Bu hiyerarşi, kilisenin imparatorluğun geniş toprakları üzerindeki dini otoritesini korumasını ve toplumun dini yaşamını düzenlemesini sağlıyordu. Kilise hiyerarşisi, aynı zamanda eğitim ve dini eğitim sisteminin de temel taşıydı. Manastırlar, X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda dini hayatın önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Manastırlar, yalnızca dini ibadet ve meditasyon yerleri değil, aynı zamanda kültürel ve entelektüel faaliyetlerin merkeziydi. Özellikle Athos Dağı'ndaki manastırlar, dönemin dini düşüncesinin ve manastır yaşamının en önemli

---

²²²Robert Ousterhout, "Bizans Konstantinopolis'inde Kutsal Mekânın Oluşumu ve Anlamı", Kutsal Mekânlar ve Kentsel Ağlar, (ed.A. Hilâl Uğurlu ve Suzan Yalman) , *11. Uluslararası Anamed Yıllık Sempozyumu*, Çev. Barış Cezar ve Hilal Gültekin Çatak, Anamed Yay., İstanbul 2019, s. 96.

²²³Christiane Klapisch Zuber, " *Kadınları Dahil Etmek* ", *Kadınların Tarihi – Ortaçağ'ın Sessizliği*, (ed.Georges Duby ve Michelle Perrot), Çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2005, s. 11 – 19.

²²⁴Ernest Barker, Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü, Çev.Mete Tunçay, İmge Yay., Ankara 1995, s. 26.

merkezlerinden biri olarak kabul edilmekteydi. Manastırlar, aynı zamanda hayır işleri ve eğitim faaliyetleriyle de toplumda önemli bir rol oynamışlardır.²²⁵

2.2.2. Kilise ve Manastırlar

Bu dönem aralığında kiliseler dini yaşamın yanı sıra siyasi yaşamda da çok kritik bir rol oynamışlardır. Bizans Kilisesi'nin yapısı bu dönemde ikonoklazm hareketleri ve misyonerlik faaliyetleri etrafında şekillenmiştir.²²⁶

Bizans Kilisesi'nin bir diğer önemli parçası da manastır hayatı olmuştur. Manastırlar, sadece ibadet yerleri olmakla kalmamış aynı zamanda sanat ve sosyal hizmet merkezleri olarak hizmet vermişlerdir. Örnek vermek gerekirse, Stoudios Manastırı dönemin en ünlü manastırlarından biri olmasına ek olarak pek çok önemli dini lider de yetiştirmiştir. Bu manastır başkent Konstanopolis'te bulunmaktadır ve önemli dini reformlar da yaparak manastır hayatının standartlarını da belirlemiştir. X. Yüzyılın sonlarına doğru da Athos Dağı önemli bir manastır merkezi haline gelmiştir. Buradaki manastırlar Ortodoks manastır hayatının en önemli merkezleri olarak kabul edilmişlerdir.²²⁷

Manastır yaşamı katı kurallar çerçevesinde olmuştur. Bu kurallar içerisinde, manastır günlük yaşamı, ibadet düzeni ve disiplini bulunmaktadır. Manastırların yöneticisi olan başrahip, manastırın tüm faaliyetlerin sorumlu kişi olmuştur.²²⁸

2.2.3. Kilise ve Şapel

Bizans İmparatorluğu'nda kiliseler, mimari açıdan büyük bir çeşitlilik gösterse de, çoğu yapı ortak bir mimari ve sembolik dile sahipti. Bu dönemde kiliseler, genellikle haç planlı ya da bazilikal planlı yapılar olarak inşa edilmiştir.

---

²²⁵Mehmet Çelik, *Bizans İmparatorluğu'nda Din – Devlet İlişkileri I (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar)*, Akademi Kitabevi Yay., İzmir 1999, s. 152 – 153.

²²⁶Doğan Kuban, *Türkiye'de Kentsel Koruma, Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s.61.

²²⁷Stephen Mitchell, “Geç Roma Anadolu'sunda Klasik Dönem Kent ve Yerleşmelerinin Gelişimi”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul Tarihsiz, s.194.

²²⁸Deniz Berktaş, *Rusya – Batı Çatışmasında Fener Rum Patrikhanesi*, Cumhuriyet Kitapları Yay., İstanbul 2021, s. 92 – 93.

Kiliseler, Bizans toplumunda ibadet yeri olmanın ötesinde, sosyal ve kültürel buluşma noktaları olarak da hizmet vermektedir.²²⁹

Kilisenin kurumsal olarak büyümesi ve Hristiyanlığın gelişmiş olması Bizans İmparatorluğu'nun kültürel ve politik olarak gelişmesinde önem sahibi olan temel öğelerdendir. Kilise ve şapel saray içerisinde en çok görülen yapılar olmuşlardır. Khrysotriklinion'un içerisinde ya da yanında bulunan Aziz Theodoros Kürsüsü, Sigma ve vaftizhanesi en çok saygı gören kiliseler arasındadır. Kiliseler Jüstinyen döneminde özellikle daha çok gelişerek kendini göstermeye başlamıştır. İstanbul'da çok fazla kilise inşası gerçekleşmiştir ve kiliseler inşa edilirken imparatorlar birbirleriyle yarış içerisinde bulunmuşlardır.²³⁰

X. yüzyılda Bizans kiliseleri arasında en yaygın olan plan tipi, haç planlı kiliselerdir. Bu plan, dört kolu eşit uzunlukta olan bir haç şeklinde düzenlenmişti ve ortasında büyük bir kubbe yer alıyordu. Haç planlı kiliseler, Bizans mimarisinin en özgün ve etkileyici örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu yapılar, dini sembolizmi ve mimari estetiği bir araya getirerek, hem Tanrı'nın yüceliğini hem de imparatorluğun gücünü yansıtmıştır.²³¹

Bazilikal plan, Bizans kiliselerinde kullanılan bir diğer yaygın mimari plan türüdür. Bu plan tipinde, uzunlamasına bir ana nef (ana koridor) ve yan nefler bulunur, bu da yapıların geniş cemaatlara hizmet verebilmesini sağlamıştır. Bazilikal planlı kiliseler, Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren kullanılmakla birlikte, X. yüzyılda da inşa edilmeye devam etmiştir. Bu kiliseler, özellikle büyük şehirlerde ve önemli dini merkezlerde yaygındır.²³²

Küçük kiliselere şapel denilmektedir. Şapellerde toplu ibadet yapılmakta ve toplu ibadet yapıldığı zaman rahiplerin ve papazların arkasında apsis bulunmaktadır. Apsisin olduğu yerde ise İsa bulunur.²³³ İsa'ya dönük şekilde oturan kişilerin de

²²⁹Chris-Mücahide Lightfoot, *Amorium*, Çev. Mücahide Lightfoot, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s.47.

²³⁰Gülgün Köroğlu, "Sur içinde İmparatorluk Mekanları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul 2006, s.22.

²³¹Wolfgang Müller, Wiener, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı, Çev. Erol Özbek, TVYY, İstanbul 1998, s. 11.

²³²Müller, Wiener, *age*, s. 11.

²³³S.Yıldız Ötüken, "Türkiye'de Bizans Sanatı ", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2003, S. 12, s. 78-79.

kralın muhafızları ve kral olduğu düşünülmektedir. Bu duruma istinaden anlatılmak istenen yerin kralı ve göğün kralının karşı karşıya oturduğu anlamına gelmektedir ve onların maiyetindeki halkın da önlerinde yer aldıkları görünmektedir. Ayrıca şapelin saray içerisinde kurulu olduğu unutulmamalıdır ki dünya da kral ve rahibinde olduğu düşünülmektedir. Blakerna Kilisesi imparatorluğun şapeli haline gelmiştir ve bu kilise de imparator, imparatoriçe ve soylular dini törenleri burada uygulamışlardır.²³⁴

2.3. Eğitim Hayatı

Bizans İmparatorluğunda hemen her alanda olduğu gibi eğitim alanında da Roma geleneklerine devam edilmiştir. Eğitimin hedeflerini her zaman din belirlemektedir. Hedefler arasında ise devlete, kiliseye, Hristiyan halka olan görev ve sorumluluklarını yerine getirmektir.²³⁵

İmparatorluk içerisinde eğitim, kilise ve manastır okulları aracılığıyla sağlanmıştır. Temel eğitim, okuma, yazma ve Hristiyan öğretilerine dayanmış ve genellikle dini içerikli olmuştur. Bu sayede çocuklar küçük yaşlardan itibaren dini bilgilerle donatılmaya başlamışlardır. Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer alan Konstantinopolis, Atina ve İskenderiye gibi şehirlere yüksek eğitim kurumları kurulmuştur. Bu okullarda felsefe, retorik, hukuk ve tıp gibi alanlarda eğitimler verilmiştir. Klasik Yunan ve Roma eğitim geleneğinin Bizans İmparatorluğu'nun yüksek eğitim sisteminde önemli bir yer kapladığı görülmüştür.²³⁶

Bizans Devleti'nin eğitim alanı melez denilen bir sisteme dayanmaktadır. Antik Yunan dili, eğitimi, edebiyatı, bilimi, felsefesi, sanatı çevrelerinde gelişmiştir. Bizans İmparatorluğu'ndaki eğitim sistemi tüm imparatorluğa yayılmış ve eğitim zorunlu tutulmadığı gibi, isteyen bütün halk eğitimden faydalanmıştır.²³⁷ Eğitim

²³⁴ Köroğlu, *Sur içinde İmparatorluk Mekanları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları*, s.152.

²³⁵ Levent Kayapınar, "Bizans Devlet Yapısı ve Eğitim Sistemi", (Ed. Levent Kayapınar), *Bizans Tarihi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2019, s.203.

²³⁶ İbrahim Caner Türk, *Bizans Eğitim Müesseselerinin Osmanlı Eğitim Müesseselerine Tesiri*, *Kesit Akademi Dergisi*, S.14, s. 94-114.

²³⁷ Speros Vryonis JR, "Bizans Devri Anadolu Tarihindeki Problemler", Çev. Ekrem Memiş, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 7, Ege Üniv. Ed. Fak. Yay, İzmir 1992, s.313.

sisteminden yararlanan kişiler kendi masraflarını karşılayacak düzeyde olmak zorundadırlar. Bir kurumda iş alanı ararken eğitim şartı gözetilmemiş ancak eğitilmiş kişilere daha fazla saygı duyulmuştur. Bizans Devleti'nde eğitim konusunda bir kişi okula alınırken kendi hür isteğine bağlı olarak hareket edilmiş ve okula alınırken yerine getirmesi gereken bir şart sunulmamıştır. Sadece çocuğu yetiştiren anne babanın okula çocuğu yazdıracağı zaman maddi olarak yeterli imkanlara sahip olması gerekmiştir çünkü okula bir ödeme gerçekleştirilmektedir. Okula ödenen ödemelere *siteresion* ve *misthos* denilmiştir. Bizans İmparatorluğu'nda prokathemenos ton paidouterion adı verilen devlet daireleri bulunmaktadır. Bu kurum ise okullardaki denetimi sağlamıştır. Ayrıca öğretmenler arasında disiplinsizlik baş gösterirse parkhos, patriarkhos, çok sıkıntılı durumlar varsa imparatorun müdahale etmesiyle sorun çözüme kavuşmaktadır.²³⁸

Bizans eğitiminin kendine özel bir sistemi bulunmamakla birlikte Roma Devleti'nden kalma bir geleneğin devamı niteliğinde olduğu görülmüştür. Roma ve Helen geçmişine bakılarak ilköğretim ve temel okuma yazma eğitimi verilmiştir. İlk olarak, daha sonra dünya edebiyatı niteliğinde ortaokul eğitimine geçilmiştir. Zaman içerisinde ise büyük şehirlerde ise yükseköğretim kurumları oluşturulmuştur. Günümüzde olduğu gibi Bizans Devleti'nde de bir çocuğun ilk eğitimi ailede başlar ve ilk öğretmeni annesi konumundadır. Çocuklar İncil'i ezberlemişlerdir çünkü din eğitimi üzerinde ilk sırada gelmektedir ve eğitimin temel niteliği olarak kabul edilmektedir. Çocuklar eğitime başladıktan sonra ilk olarak okuma yazma öğrenmişler sonra gramer kısmına geçmişlerdir. Ayrıca maddi imkânları iyi olan ailelerin evlerine günümüzdeki gibi özel öğretmenler gitmiştir.²³⁹

Bizans İmparatorluğunda İlköğretimden sonra Ortaöğretime geçilmiştir ve "sholio tu grammatiku" adındaki okullarda eğitim verilmiştir²⁴⁰. Bu okullardaki öğrencilerin çoğu; sivil asker, zengin din görevlisi, önemli toprak sahiplerinin yani maddi açıdan yüksek kesimdeki kişilerin çocuklarından oluşmuştur. Ortaöğretimin amacı memur yetiştirmektir ve öğrencilere Antik Yunan yazarlarının eserleri

---

²³⁸ Türk, *agm.*, s.94-114.

²³⁹ Athanos Markopoulos, "Bizans İmparatorluğu Döneminde Konstantinopolis'te Eğitim", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Çev. Ahmet Aydoğdu, C.9, İBB Yay., İstanbul 2016, s.28.

²⁴⁰ Kayapınar, "Bizans Devlet Yapısı ve Eğitim Sistemi", s.204.

okutulup açıklamaları yapılmıştır. Bu dönemde Konstantinopolis'te 10 tane kadar okul bulunmuştur ve X. yüzyılda bu okullar 200 ila 300 öğrenciye ders vermişlerdir. II. Teodosius tarafından yükseköğretim niteliği taşıyan üniversite kurulmuştur ve bu yüksekokulda çeşitli dersler öğretilmiştir. Bunlar; on Yunan Grameri, on Latin, beş Yunan bilimi ve felsefesi, üç Latin hitabeti, bir felsefesi, iki hukuk dersleri olarak toplamda 31 tane kürsü vardır. Başkent Konstantinopolis'teki ders veren hocaların çoğu Hristiyan değildi bunun üzerine imparator Justianiaos Hristiyan olmayan hocaların derslere girmelerini yasaklamıştır. Bilindiği üzere imparator Justianiaos hukuka da çok fazla önem vermiştir, bundan ötürü de eğitim süresini beş yıla çıkarmış ve 1045 yıllarında Konstantinopolis'te hukuk alanında eğitim veren yükseköğrenim kurumu açılmıştır ve bu üniversiteyi bitiren öğrenciler avukat ya da devlet adamı olarak görev yapmışlardır.²⁴¹

Bizans Devleti'nde dikkat çeken bir unsur ise imparatorlar en çok yükseköğrenime önem vermişlerdir. Öğrencilerin iyi yetişmesi için kütüphaneler yapılmıştır. Ayrıca bu kurumlar vergiden muaf edilmiştir.²⁴²

Bizans Devleti'nde yükseköğretim de felsefe, tıp, fizik ve *tetrabiblos* yani dört kitap adı verilen aritmetik, müzik, astronomi dersleri görülmüştür. Derslere girecek hocalar seneto tarafından seçilmiştir ve eğitimi alan öğrenciler ücretsiz eğitim alırlardı²⁴³. Bu derslere giren hocalar ise Platon, Aristoteles, Hipokrates, Pergeli Apollonios, Ptolemaios gibi filozofların ve bilim adamlarının eserlerini, onların düşünce yapılarını anlatmışlardır. Bizans Devleti'nde yükseköğretim kurumunda derslere giren hocalar genellikle filozof ya da sofistlerden oluşmuştur ve bu yükseköğretim kurumları sadece büyük kentlerde yer almıştır. Atanmış olan bu filozof ya da sofistler maaş almışlardır ve bunun yanı sıra öğrencilerden hediye kabulü, bahşiş alma gibi uygulamalarda da bulunmuşlardır. Bizans Devleti'nde erkek çocuklarının eğitime daha çok önem verildiği için yükseköğrenim eğitime bir

---

²⁴¹ Anonim. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.3, Görsel Yay, Ankara 1982, s.507

²⁴¹ Rice, T. T. *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Özne Yay, İstanbul 2002, s. 198.

²⁴² Levent Kayapınar, *agm*, s.205.

²⁴³ Levent Kayapınar, *agm*, s.205.

erkek çocuğu eğitime 15 yaşında başlamış ve nerdeyse çoğu, alacağı beş yıllık eğitimi iki ya da üç yılında bitirmiştir.²⁴⁴

Konstantinopolis'te sadece eğitim kurumları değil, patrikhaneye bağlı kurumlarda varlığını sürdürmüşlerdir ve bunlar sadece din eğitimi değil eski Yunan felsefesi, matematiği, dil ve edebiyatı gibi dersleri de okutmuşlardır.²⁴⁵

Filozof olarak anılan Leon üne kavuştuktan sonra İmparator, Leon'a çok fazla iltifatlarda, lütuflarda bulunmuştur ve bunun üzerine ona Magnature Sarayı'nda ders verebileceği bir okul kurdurmuştur. Magnature okulu edebi olarak ilerlemeyi amaçlamış, devlete edebiyat ve sanatla ilgilenen devlet memurları yetiştirmek ve bunların boş zamanlarını değerlendirme imkânlarını sunmuştur. Magnature okulunda çok ünlü bilginler hizmet vermektedir ve verilen dersler arasında geometri, felsefe, dilbilgisi, astronomi bulunmaktadır.²⁴⁶

Bizans kültür ve sanatına bakıldığında dini temaları işleyen mozaikler, ikonalar ve freskler göze çarpmaktadır. Sanat algısının kiliselerde ve dini yapılar içerisinde yoğunlaştığı görülmüştür. Mozaikler ve ikonalar, dini inançların ve ritüellerin görsel ifadesi olarak önemli bir rol oynamışlardır. Bizans mimarisinin doruk noktası denince kuşkusuz Ayasofya gibi dini yapılar göze çarpmaktadır. Bizans mimarisinin en önemli örnekleri olarak kiliseler, bazilikalar ve manastırlar görülmektedir. Bu yapılar hem dini hem de toplumsal yaşamın merkezleri olmuştur.

2.3.1. Dini Eğitim

Bizans İmparatorluğu'nda IX. yüzyıla gelindiğinde dini kurumların varlığından da söz edilmeye başlamıştır. Bu kurumlar içerisinde de Konstantinopolis'teki dini eğitim veren Patriklik okulunun en iyi eğitimi verdiği bilinmektedir. Okulu yöneten kişi Hristiyan olan bir uzmandır ve okuldaki çocuklara verilen eğitim laik okullarda verilen eğitim gibidir. Çocuklarının tam anlamda dini eğitim almasını isteyen aileler çocuklarını bu okullara göndermişlerdir.²⁴⁷

²⁴⁴ Anonim, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, s.507

²⁴⁵ Türk, *a.g.m.*, s 107.

²⁴⁶ Türk, *a.g.m.*, s 113.

²⁴⁷ Anna Komnena, *Aleksiad*, v. I, L. V, s. 257; Çev. Umar, İnkılâp Yay., İstanbul, 1996.s. 171.

Okullarda sadece dini eğitim değil, dil bilgisi, felsefe gibi dersler de görülmüştür ve bu dersler için alanında uzman hocalardan ders alınmıştır. İncil okulu yöneten kişi tarafından öğrencilere bizzat öğretilmiştir. Okul kadrosuna alınan Ahit uzmanlarından sonra okul kolej ve yüksekokul için yetiştirilen uzman alanına dönmüştür. Bunun üzerine kiliseye üye olmayan kişiler ve kilise üyeleri, öğretmenlik yapabilmek hem de üst düzey kilise yöneticiliği yapmak için özellikle yetiştirilmişlerdir.²⁴⁸

2.3.2. Kızların Eğitimi

Bizans Devleti'nde kız çocuklarının eğitimi erkek çocuklarının eğitimi gibi olmamıştır. Bazı aileler erkek çocuklarını evde eğitmişler ve kız kardeşleri de onlarla bu eğitimi paylaşmışlardır. Bu şekilde olduğu halde kız çocuklarının çok daha fazla bilgili oldukları görülmüştür. Kız çocukları yükseköğrenim kurumlarına gönderilmemişlerdir ve eğer aileler uygun görürse eve öğretmen gelmiş ve o şekilde eğitim almışlardır. Kadınların çoğu doktor olarak kendini geliştirmiş ve erkek meslektaşlarının önüne dahi geçmiştir, onlarla aynı hastanede kadın koğuşlarında hizmet verdikleri görülmüştür.²⁴⁹

Sadece kendini eğitim alanında değil oto didaktik yöntemlerle geliştirip yetiştiren kadınlarda Bizans İmparatorluğu'nda oldukça yaygındır. Örneğin Eirene dul kaldıktan sonra rahibe olmuş ve kızı Theodora da annesinin yolundan giderek kocasının vefatından sonra kendini bu alanda yetiştirerek rahibe olmuştur. Theodora kütüphane kurmuş, ilim ve edebiyat alanında istediği gibi kendini geliştirmiş hatta diğer alimlere dahi kurduğu kütüphanesiyle destek olarak fikir alışverişinde bulunmuştur. Theodora kendini oldukça geliştirmiştir döneminin en ilim sahibi ve bilgili kişisi olmuştur.²⁵⁰

²⁴⁸Cyril Mango, *Bizans - Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul 2011, s. 156 – 157.

²⁴⁹Christiane Klapisch Zuber, *Kadınları Dahil Etmek, Kadınların Tarihi – Ortaçağ'ın Sessizliği*, (ed. Georges Duby ve Michelle Perrot), C. II, Çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2005, s. 11 – 19.

²⁵⁰Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, s. 193.

2.4. Ticari ve Ekonomik Hayat

2.4.1. Tarım ve Köy Ekonomisi

Tarım, Bizans ekonomisinin temel taşlarından biri olmuştur. Köylüler, imparatorluk genelinde üretimin büyük bir kısmını sağlamışlardır. Tarım faaliyetleri özellikle tahıl, zeytin, üzüm ve çeşitli meyve-sebze üretimine odaklanmıştır. Toprak sahipliği sistemi, büyük toprak sahipleri (dinî kurumlar ve aristokrat aileler) ile küçük çiftçilerden oluşmuştur.²⁵¹ VII. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda thema sistemi başlamıştır. Bu sistem askeri ve idari bir organizasyon olarak kurulmuştur. Bunun yanı sıra tarımsal faaliyetleri de desteklemiştir. Themalarda yaşayan köylüler hem tarım yapmakta hem de yerel savunmada görev almışlardır. Bu dönemde köylüler ürettikleri ürünler için vergiler de ödemişlerdir. Devlet de bu vergiler ile askeri ve idari harcamaları idare etmektedir.²⁵²

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, tarım ve köy ekonomisi açısından önemli değişim ve gelişim süreçleri yaşamıştır. Bizans ekonomisinin temelini oluşturan tarım sektörü, imparatorluğun ekonomik, toplumsal ve politik yapısında merkezi bir rol oynamaktaydı. Köyler, tarımsal üretimin gerçekleştirildiği ve kırsal ekonominin merkezini oluşturan birimler olarak, hem yerel hem de genel ekonomik stratejilerin merkezindeydi. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda tarım, imparatorluğun ekonomik temelini oluşturan ana sektördü. Tarımsal üretim, hem beslenme hem de ticaret açısından büyük önem taşımaktaydı.²⁵³

Bizans tarımı, buğday, arpa, çavdar ve yulaf gibi tahıl ürünleri, ayrıca üzüm, zeytin, sebze ve meyvelerin yetiştirilmesi üzerine odaklanmıştır. Bu dönemde tarımsal üretimde kullanılan yöntemler arasında, sulama teknikleri, toprak işleme ve gübreleme gibi uygulamalar bulunmaktaydı. Özellikle sulama sistemleri, kıtanın tarımsal verimliliğini artırmak amacıyla geliştirilmiştir. Ayrıca, dönemin tarım

²⁵¹ Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s.65.

²⁵² Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu*, s. 115-118.

²⁵³ Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., Bursa, 2000, s. 91-92.

araçları, öküz çekişli sabanlar ve çiftçiler tarafından kullanılan çeşitli tarım aletleriyle tarımsal verimliliği artırmaya yönelikti.²⁵⁴

Köyler, tarımsal üretimin gerçekleştirildiği ve yerel ekonominin merkezini oluşturan birimler olarak önemli rol oynuyordu. Köy ekonomisi, tarımsal üretim, hayvancılık ve zanaatkar faaliyetleri gibi unsurlardan oluşmaktaydı. Köyler, yerel olarak tarım ürünleri yetiştirmekle birlikte, bu ürünlerin pazara sunulması ve tüketilmesi için de merkezler oluşturunuyordu.²⁵⁵

Bizans İmparatorluğu'nda toprak mülkiyeti ve tarım politikaları, tarımsal üretimin ve köy ekonomisinin şekillenmesinde önemli rol oynuyordu. Tarım arazileri genellikle büyük toprak sahiplerinin elindeydi ve bu topraklar üzerindeki üretim, köylüler tarafından yapılmaktaydı. Tarım arazilerinin mülkiyeti ve işlenmesi, imparatorluk yönetimi tarafından belirlenen yasalar ve vergilendirme sistemleriyle düzenlenmişti.²⁵⁶

X. yüzyılda Bizans köy ekonomisi, tarımsal üretimle sınırlı kalmayıp, çeşitli ekonomik faaliyetleri içeriyordu. Köylerin ekonomik yapısı, toplumsal organizasyon ve yerel yönetimle yakından ilişkilidir.²⁵⁷

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda tarım ve köy ekonomisi, imparatorluğun ekonomik temelini oluşturmaktadır. Tarım sektörü, tarımsal üretim yöntemleri, köylerin ekonomik işleyişi ve bu alandaki önemli gelişmeler, Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını ve toplumsal organizasyonunu etkilemiştir. Köyler, tarımsal üretim merkezleri olarak, yerel ve genel ekonominin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarım ve köy ekonomisindeki gelişmeler, Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal yapısının şekillenmesinde belirleyici bir faktör olmuştur.²⁵⁸

---

²⁵⁴Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yay.,İstanbul 2004, s. 69.

²⁵⁵ Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının*, s.21.

²⁵⁶Emrullah Kaleli, “ Bizans İmparatorluğu’nda İpeğin Rolü ve Kullanımı ”, *KSBD*, Nevşehir 2019, C. 11, S. 20, s. 217 – 235.

²⁵⁷ Demir, *‘Anadolu’da Selçuklu’*, s.63.

²⁵⁸ John Reader, *Şehirler*, Çev. Fatine Bahar Karlıdağ, YKY, İstanbul 2007, s.31.

2.4.2. Ticaret ve Şehir Ekonomisi

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, ticaret ve şehir ekonomisi açısından önemli bir dönemde bulunmaktaydı. Bizans, coğrafi konumu sayesinde hem Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirasını hem de Orta Çağ'ın ekonomik dinamiklerini bir araya getirerek, geniş bir ticaret ağına sahipti.²⁵⁹

Bizans, coğrafi konumundan da dolayı Doğu ve Batı arasındaki ticaretin merkezi konumunda bulunmuştur. İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis, bu ticaret ağının adeta kalbidir ve süregelen yıllarda da büyük bir ticaret merkezi olarak gelişmiştir. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, Akdeniz, Karadeniz ve Orta Doğu bölgelerinde aktif bir ticaret ağına sahipti. Bizans, hem kara hem de deniz yolları üzerinden yapılan ticarete önemli bir merkez konumundaydı. Bizans'ın başkenti Konstantinopolis, bu ticaret ağının kalbinde yer alarak, çeşitli ürünlerin, değerli taşların ve lüks eşyaların alım satımında merkezi bir rol oynamıştır. İpek Yolu, Bizans'ın en önemli ticaret yollarından biri olmuştur. İpek, baharat, mücevher ve diğer lüks mallar bu yol üzerinden Konstantinopolis'e ve buradan Avrupa'ya taşınmıştır. Bizans'ın bu süreçte ipek üretimini öğrenip kendi üretimi yapması da ticarete çok önemli bir durum olarak göze çarpmıştır. Bizans'ta ticaret, özellikle tekstil, baharat, şarap ve metal ürünleri gibi malların ticaretini içeriyordu. Bizans İmparatorluğu, Doğu'dan gelen lüks eşyaları ve Batı'dan gelen hammaddeleri işleyerek, uluslararası ticaretin önemli bir oyuncusu haline gelmiştir. Bu dönemde, Bizans'ın dış ticareti, hem imparatorluk içindeki hem de uluslararası düzeydeki ekonomik ilişkilerle şekillenmiştir.²⁶⁰

Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi üzerindeki ticaret yolları, Bizans tüccarları tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Gemicilik ve liman işletmeleri, Bizans ekonomisinin en önemli parçalarından olmuştur. Bizans altını, solidus (nomisma), güvenilir ve uzun yıllar kullanılan bir Bizans para birimidir. Bu para birimi sayesinde ticaret de oldukça kolaylaşmıştır. Bankacılık ve kredi sistemleri de bununla birlikte

²⁵⁹ Kemal Görmez, *Şehir ve İnsan*, MEB Yay, İstanbul 1991, s.25.

²⁶⁰ Mustafa Demir, "Türk-İslâm Medeniyetinde Şehirleşme", *İslâmi Araştırmalar*, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı, C.16, S:1, Ankara 2003, s.156.

gelişmiştir. Bu sayede tüccarlar ve zanaatkârlar, ticari faaliyetlerini finanse etmek için çağın çok da ötesinde gözükmeye rağmen kredi kullanabilmiştir²⁶¹.

X. yüzyılda Bizans şehirleri, ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin merkezleri olarak işlev görüyordu. Konstantinopolis, Selanik, İznik ve Antiohia gibi şehirler, ticaret yollarının kavşak noktalarında yer alarak, ekonomik canlılık sağlamış ve imparatorluğun ekonomik gücünü artırmıştır. Şehirler, hem ticaret hem de zanaatkar faaliyetleri açısından önemli merkezlerdi.²⁶²

Bizans şehirleri, iyi planlanmış altyapılarıyla dikkat çekmiştir. Yollar, su yolları ve pazar yerleri, şehirlerin ekonomik işleyişini destekleyen önemli unsurlardı. Şehir içindeki bu altyapı, hem ticaretin hem de günlük yaşamın düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır. Konstantinopolis'te bulunan büyük pazarlar ve limanlar, bu dönemde şehrin ekonomik merkezi olarak işlev görmüştür.²⁶³

2.4.3. Zanaat ve Üretim

Bizans İmparatorluğu, zanaat ve sanayi üretiminde de oldukça gelişmiştir. İmparatorlukta üretilen mallar, hem iç tüketim hem de ihracat için çok büyük önem arz etmiştir. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, zanaat ve üretim açısından önemli bir ekonomik ve kültürel gelişim sürecindeydi. Bizans, hem yerel hem de uluslararası ticarete önemli bir rol oynamış ve zanaatkarlar ile üreticiler, imparatorluğun ekonomik temelini güçlendirmiştir.²⁶⁴

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda çeşitli zanaat dalları yaygındı. Bunlar arasında tekstil üretimi, metal işçiliği, seramik yapımı ve taş oymacılığı gibi alanlar bulunmaktaydı²⁶⁵. Özellikle tekstil üretimi, Bizans ekonomisinde önemli bir yer tutuyordu; ipek dokuma, yün ve pamuklu kumaşların üretimi yaygındı ve bu ürünler hem yerel hem de uluslararası ticarete önemli bir rol oynamıştır. Metal işçiliği ise,

---

²⁶¹ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay, İstanbul 1994, s.50.

²⁶² Mustafa Demir, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:4, S:16, Kilis 2003, s.71.

²⁶³ Demir, *Anadolu’da Selçuklu*, s.61.

²⁶⁴ John Reader, *Şehirler*, Çev. Fatine Bahar Karlıdağ, YKY, İstanbul 2007, s.31.

²⁶⁵ Demir, *Türk-İslâm Medeniyetinde Şehirleşme*, s.156-157.

özellikle bronz, gümüş ve altın işçiliği ile tanınan yüksek kaliteli eşyalara olan talebi karşılıyordu.²⁶⁶

Bu dönemlerde Bizans Çin'den kaçak ipekböcekleri getirtmiş ve kendi ipek üretimini başlatmıştır. Üretilen bu ipek kumaşlar hem imparatorluk içerisinde hem de dış pazarlarda oldukça büyük talep görmüştür. Bizans ayrıca silah, zırh ve süs eşyaları üretiminde de oldukça gelişmiş teknikler kullanmıştır. Yaptıkları madencilik faaliyetleri sayesinde bu ürünlerin üretimi için gereken ham maddeleri elde etmişlerdir. Bizans İmparatorluğu'nda halk günlük yaşamlarında seramik ve cam ürünleri sıklıkla kullanmışlardır. Bu günlük yaşamın yanı sıra bu ürünler sanatsal olarak da çok fazla üretilmişlerdir. Özellikle Akdeniz bölgesinde bu ürünler geniş bir ticari yelpazeye sahip olmuştur.²⁶⁷

Bizans tekstil üretimi, imparatorluğun zengin kültürel mirasını yansıtan önemli bir zanaat dalıydı. İpekli kumaşlar, Bizans'ın ekonomik ve kültürel prestijini artırmış ve geniş bir ticaret ağına sahip olmasını sağlamıştır. Tekstil atölyeleri, hem şehirlere hem de kırsal alanlara yayılmıştı ve yüksek kaliteli kumaşların üretimi, Bizans'ın ekonomik canlılığını desteklemiştir.²⁶⁸

Metal işçiliği, Bizans sanatının önemli bir parçasıydı ve zengin süs eşyaları, dini objeler ve günlük kullanım eşyalarının üretiminde büyük rol oynuyordu. Seramik yapımı da önemli bir zanaat dalıydı; seramikler hem yerel tüketim hem de ticaret için üretilmiş ve Bizans şehirlerinde yaygın olarak kullanılmıştır.²⁶⁹

2.4.4. Vergi Sistemi

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, vergi sistemi açısından oldukça karmaşık ve gelişmiş bir yapıya sahipti. Vergi sistemi, imparatorluğun mali yapısını destekleyen ve devletin çeşitli işlevlerini finanse eden temel bir bileşendi. Bu çalışmada, X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki vergi sisteminin yapısı, türleri ve bu sistemin toplumsal ve ekonomik etkileri ele alınacaktır. Devletin sahip olduğu geniş toprakların bu dönemde kiraya verildiği görülmüştür. Buna ek olarak bu

²⁶⁶ G. Kessler, "Şehirin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu", Çev. Refii Şükrü, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1935, S:1, s.527.

²⁶⁷ Demir, *Türk-İslâm Medeniyetinde Şehirleşme*, s.156-157.

²⁶⁸ Mehmet Ali Kaya, *Bizans İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Ordunun Yapısı*, İletişim Yay, İstanbul 2013, s. 94.

²⁶⁹ Demir, *Anadolu'da Selçuklu*, s.61.

topraklar doğrudan devlet işletmeleri tarafından işlenerek de gelir sağlandığı gözlenmiştir.²⁷⁰

İmparatorluk ayrıca bu dönemde ticareti güçlendirmek için gümrükler oluşturmuş ve ticaret lisansları vererek bu gümrükleri de yasal hale getirmiştir. Başkent Konstantinopolis bu sistemin merkezi konumunda yer almıştır.²⁷¹

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki vergi sistemi, çeşitli vergi türlerini içeriyordu. Bu vergi türleri arasında toprak vergisi (hoarion), kişisel vergiler (kapnikon), ticaret ve işlev vergileri (telonia) gibi çeşitli kategoriler bulunmaktaydı. Toprak vergisi, tarımsal üretimden elde edilen gelir üzerinden alınırken, kişisel vergiler, bireylerin gelirine dayalı olarak uygulanıyordu. Ticaret ve işlev vergileri ise, ticaret faaliyetleri ve çeşitli işlevler üzerinden toplanan vergilerdir.²⁷²

Vergi toplama, genellikle yerel yönetimler tarafından gerçekleştiriliyordu ve yerel vergilendirme yetkisi, genellikle yerel yöneticilere veya varlıklı toprak sahiplerine verilmişti. Vergi mükellefleri, belirlenen vergi oranlarına göre vergilerini ödemekle yükümlüydü ve bu vergilerin toplanması, devletin mali ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla büyük bir dikkatle yürütülüyordu. Ayrıca, vergi toplama süreci, çeşitli vergi toplayıcıları ve yetkililer tarafından denetleniyordu.²⁷³

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki vergi sistemi, imparatorluğun mali yapısının temel taşlarından biriydi. Vergi türleri, toplama yöntemleri ve ekonomik ile toplumsal etkiler, imparatorluğun mali yönetiminin karmaşıklığını ve önemini göstermektedir. Vergi sistemi, hem devletin finansal ihtiyaçlarını karşılamada hem de toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁷⁴

---

²⁷⁰Michael Grant, *Roma'dan Bizans'a, İ.S. 5. Yüzyıl*, Çev. Z.Zühre İlkelen, Homer Kitabevi, İstanbul 2000, s. 2.

²⁷¹Mango, *Bizans Yeni Roma*, s.42.

²⁷²Andrew Poulter, 'Daha Geç Roma İmparatorluğu Döneminde Tuna Eyaletlerinde Kentleşmenin Yararı ve Sömürüsü', John Rich, *Geç Antik Çağ'da Kent*, Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, s.97.

²⁷³Vryonis, *Bizans Devri Anadolu*, s.314.

²⁷⁴Görkem Günay, "Bizans'ta Kaya Oyma Mimari Ve Kapadokya ", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2021, S. 334, s. 40 – 45.

2.5. Günlük Hayat

2.5.1. İmparatorluk İçerisindeki Evler

Bizans evleri, toplumsal hiyerarşi ve sosyal ilişkiler açısından önemli bir rol oynamıştır. Evlerin büyüklüğü ve lüksü, ailenin sosyal statüsünü yansıtırken, ev düzenlemeleri ve kullanım biçimleri, sosyal normlar ve geleneklerle uyumlu olacak şekilde tasarlanmıştır. Özellikle üst sınıf ailelerin evleri, sosyal etkinlikler ve resmi kabul törenleri için geniş alanlar sunmaktaydı.²⁷⁵

Bu dönem içerisinde evler, halkın sosyal statüsüne, ekonomik durumuna ve coğrafi konumlarına bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Kentlerdeki evlerde zengin sınıf ile orta ve alt sınıf evleri arasında bazı farklılıklar göze çarpmıştır. Zengin aileler geniş ve daha alımlı malikanelerde ikamet etmişlerdir. Bu evler genel olarak birkaç katlı avlulara, bahçelere ve çeşmelere sahip olan evler olmuştur.²⁷⁶ İç mekanlarında freskler, mozaikler ve mermer kaplamalar görülmüştür. Çok sayıda odaya sahip olmakla beraber geniş salonlar ve özel şapelleri de içerisinde bulundurmıştır. Genellikle evlerinin ortalarında geniş bir avlu bulunmaktadır ve bu avlu etrafında da odalar sıralanmaktadır. Bu durum da Romalılardan miras kalan bir anlayıştır. X. yüzyılda Bizans evleri, genellikle taş veya tuğladan yapılmış ve çeşitli mimari stilleri yansıtan yapılarıdır. Şehirlerde ve kırsal bölgelerde evler, farklı sosyal ve ekonomik sınıflara göre çeşitlilik göstermekteydi. Şehirlerdeki evler, genellikle çok katlı ve iç avlulara sahipti. Kırsal bölgelerde ise daha basit yapılar ve genellikle tek katlı evler görülmüyordu. Evler, zemin katı genellikle günlük yaşam alanları, üst katları ise özel yaşam alanları olarak kullanılıyordu.²⁷⁷

Orta sınıfa ait evler daha mütevazı bir yapıya sahip olmuştur. Genellikle tek katlı veya iki katlı yapılarıdır. Taş, kerpiç ve ahşap malzemelerden inşa edilen evler olmuşturlardır. Bu evlerin dekorasyonları daha basit olup sadece işlevsel gereksinimleri karşılamaya yönelik bir yapıları bulunmaktadır. Büyük avlulara sahip değillerdir, yalnızca bazılarında küçük bir avlu veya bahçe bulunmaktadır. Bu evlerdeki odalar

---

²⁷⁵Maguire Henry, *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Çev: Müfit Günay, YKY, İstanbul 2017, s. 55.

²⁷⁶Mango, *Bizans Yeni Roma*, s.91.

²⁷⁷Peter Brown, *Geç Antikçag'da Roma ve Bizans Dünyası*, Çev. Turhan Kaçar, TVYY, İstanbul 2000, s. 85

genellikle çok amaçlı olarak kullanılmıştır. Yemek yeme, uyuma ve gündelik yaşam aynı alanlarda gerçekleştirilmiştir.²⁷⁸

Kırsal bölgelerde ise çiftlik ve köy evleri göze bu dönemde göze çarpmıştır. Kırsal evleri genellikle daha basit ve küçük bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu evler taş, ahşap ve kerpiç en yoğun kullanılan malzemelerdir.²⁷⁹ Evler, yarım ve hayvancılık ile uğraşan ailelerin ihtiyaçlarına göre tasarlanmıştır. Buna ihtiyaca göre, evlerin yanlarında ahırlar, ambarlar ve depo binaları bulunmuştur. Bu evlerin çoğu toprak bir zemine sahiptir ve bazen taban taşlarla döşenmiş durumdadır. Köylerde evler genellikle birbirine yakın bir şekilde inşa edilmişlerdir. Bu bölgelerde komünal bir yaşamın hâkim olduğu söylenebilir. Evlerin etrafı duvarlar ile çevrili olup, dış tehditlere karşı etkili bir koruma sağlamaktadır. Bizans'ta evlerde kullanılan malzemeler bölgeden bölgeye değişkenlikler göstermiştir. Taş, kerpiç, tuğla ve ahşap yaygın olarak kullanılan malzemeler arasında olmuştur.²⁸⁰ Genellikle kiremit çatılar kullanılmıştır. Eğimli bir yapıya sahip olan bu çatılar sayesinde yağmur suyu da kolayca aşağı akmaktadır. Isıtma için ocaklar kullanılmıştır. Çok zengin evlerde ise zemin altı ısıtma sistemlerinin de görüldüğü olmuştur. Aydınlatma için ise gaz lambaları ve mumlar kullanılmıştır. Şehir içerisinde evler belirli bir düzen doğrultusunda inşa edilmiştir. Ana caddeler üzerinde dizilen evlerin arasında dar sokaklar göze çarpmaktadır. Özellikle de sınır bölgelerinde savunma amaçlı olarak evler daha kalın duvarlara sahip, pencereleri ise daha küçüktür.²⁸¹

Evler, sadece konut işlevi görmekle kalmayıp, aynı zamanda çeşitli ekonomik faaliyetler için de kullanılmıştır. Zengin ailelerin evlerinde çeşitli işlevler için ayrılmış özel alanlar bulunurken, kırsal bölgelerdeki evlerde ise tarımsal faaliyetler ve hayvancılık ile ilgili işlevler gözlemlenmiştir. Ayrıca, evlerde küçük ölçekli atölyeler veya depolama alanları da bulunabiliyordu.²⁸²

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki evler, hem konut işlevi gören hem de toplumsal ve ekonomik yaşamın önemli bir parçası olan yapılarıdır. Evlerin mimari

²⁷⁸ Mango, *Bizans Mimarisi*, s.32-33.

²⁷⁹ Michel Kaplan, *Bizans'ın Altınları*, Çev. İhsan Batur YKY, İstanbul 2001, s. 55

²⁸⁰ Özkan Ertugrul, *Bizans Kültürü* (Genel Bakış), Troya Yay., İstanbul Tarihsiz, s. 16-18.

²⁸¹ Gary Vikon, "Bizans Sanatı", Çev. Deniz Hakyemez, Yurdanur Salman, *Sanat Dünyamız Dergisi*, S.69-70, İstanbul 1998, s. 12.

²⁸² Mango, *Bizans Mimarisi*, s.32-33.

yapıları, iç mekan düzenlemeleri ve sosyal ekonomik etkileri, Bizans toplumunun kültürel ve toplumsal yapısını anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Bizans evleri, dönemin sosyal hiyerarşisini, ekonomik koşullarını ve kültürel değerlerini yansıtan önemli tarihsel kaynaklardır.²⁸³

2.5.2. Yemek Kültürü

Bizans Devleti'nde bazı gelenekler kaleme alınarak değil de nesilden nesile denenerek sürdürülerek yayılmış ve günümüze gelmiştir. Yemek konusu da denenerek devam ettirilen gelenekler arasındadır. Bizans Devleti uzun yıllar hüküm sürmüş ve birçok devletle iletişimde olan çok kültürlü bir devlettir, bundan dolayı da yeme-içme konusunda diğer devletlerden etkilenmiştir. Bizans'ta beslenme alanında önemli düzenlemeler yapılmıştır ve dini buyruklar kaynaklı yasak listeleri oluşturulmuştur. Konstantinopolis'te Paskalya günleri düzenlenmiştir ve neredeyse yılın yarısını bu törenler oluşturmaktadır ve bu törenlere bütün Hristiyan tebaanın gelme zorunluluğu vardır. Bu paskalya günlerinde yeme içme konusunda bir sınırlandırma gelmektedir. Örneğin et bu günlerde yenilmez, yağ, balık, peynir gibi ürünler ise sınırlı tüketilirdi. Konstantinopolis'te öğünler genellikle iki ile sınırlıdır. Birinci öğün sabah ile öğle saatleri arasındayken, ikinci öğün akşama doğru tercih edilmekte ve çeşitlilik daha fazla olmaktadır. Bizans Devleti'nde günlük olarak en yaygın olarak kullanılan yiyecekler ekmek ve hububattır. Erken Bizans dönemi ele alındığında yulafında çok yaygın kullanıldığını görülmektedir. *Atheras* adı verilen yulaf lapası özellikle keçi sütü ile ıslatılarak tereyağına benzer bir kıvam elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca *atheras* sebzeyle balıkla zenginleştirilmektedir ve genellikle bu yiyecekten fakir yiyeceği olarak söz edilmektedir²⁸⁴.

Bizanslıların sevdiği yiyecekler arasında süt, tarhana, baharat yer almaktadır. Özellikle tarhanayı güneşte kurutulmuş ve öğütülmüş tercih etmişlerdir. Tarhanaya *ameta* da denilmiştir ve Bizans metinlerinde sütlü çörek diye adı geçmektedir. Bizans'ta çorbalar çeşitlilik bakımından çok fazla öneme sahiptir. Çorbanın zenginliği ve besleyiciliği içine koyulan malzemeden oluşmuştur. Bir çorba et veya balıkla zenginleştiriliyorsa o çorba yemek olan yahni şeklini almış ve ismi ise

²⁸³ Stephen Mitchell, 'Geç Roma Anadolu'sunda Klasik Dönem Kent ve Yerleşmelerinin Gelişimi', *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yay, İstanbul Tarihsiz, s.194.

²⁸⁴ Mango, *Bizans Mimaris*, s.32-33.

monokythron olarak kullanılmıştır. Bu yahnilerin içine sirke, baharat, peynir, soğan, tereyağı, balık koyulduğu görülmüştür. Bizans Devleti için diğer bir öneme sahip yiyecek bakliyatlardır. Hatta Bizanslılara bakla yiyiciler denilmiştir. Bizans'taki baklaların örnek olarak bakla, bezelye, mercimek verilebilir. Bunlar ise zeytinyağı, sirke, tuz gibi ürünlerle zenginleştirilmiştir²⁸⁵.

Bizans Devleti'nde etin ayrı bir önemi vardır. Özellikle keçi, kuzu, koyun, manda, öküz etine çok fazla önem verilmiştir fakat et maddi açıdan güçlü kimseler tarafından tüketilmiştir. Bunun sebebi ise temin edilmesinden ve saklanması çok daha maliyetli olmasıdır. Deniz ürünlerinden ise balık özellikle zengin kesimin tercihleri arasında olmuş ve çok fazla tüketilmiştir. Balık tüketimi için balıkçılık pazarları çok gelişmiş durumdadır. Domuz eti, Bizans Devleti'nde yaygın şekilde kullanılan et ürünleri arasındadır. Domuz pastırması, jambon domuz etinin en yaygın şekilde kullanıldığı alanlar olmuştur²⁸⁶.

Günümüz restoranlarına benzerlik göstermekte olan thermopoliumlar Roma İmparatorluğu'nda işlev göstermişler ancak Bizans İmparatorluğu'nda faaliyet gösterip göstermedikleri tam olarak bilinmemektedir. Bu dönemde lokantalardan daha çok işlenmiş ya da hammadde şeklinde yemek satışı yapan esnaf, fırın ve meyhaneler ile ilgili daha çok bilgi mevcuttur. İspanyol bir gezgin olan Pero Tafur, Akdeniz bölgesindeki seyahatlerinden sonra XV. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu başkentinde de bulunmuş ve şunu söylemiştir: “Kiliseden çıktıktan sonra, cadde üzerinde ekmek, şarap, balık ve kabuklu deniz hayvanlarının satıldığı sıra sıra tezgâhlar vardır. Daha çok kabuklu deniz hayvanlarının satışı olur, bu gelenek kentteki Rum halkın eskiden gelen bir alışkanlığıdır²⁸⁷”.

İmparatorluğun orta ve son dönemlerinde mersin balığının yumurtasından üretilen chabiarı (havyar) pazarlarda yerini alan soğuk mezelerden olmuştur. Başkente Hazar Denizi ve Karadeniz'den ithalatı yapılmıştır. Kefallerin ve ton balıklarının yumurtalarından tuz ile beraber kaplanıp üretilen Bottarga'da yine pazarlarda görülmüştür. Bu yiyecekler günümüzde çok pahalı olmasına rağmen o

²⁸⁵ Johannes Koder, "Konstantinopolis'te Yemekler ve Mutfak, Büyük ", *İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 2015, s.168.

²⁸⁶ Andrew Dalby, *Bizans'ın Damak Tadı - Efsanevi Bir İmparatorluğun Mutfağı*, Çev. Ali Özdamar, Alfa Yay., İstanbul 2014, s. 18 – 19.

²⁸⁷ Mango, *Bizans Yeni Roma*, s.45-46.

dönem bu şekilde olmayıp, pazarlardaki satıcılar tarafından hassas tartılar ile ölçülerek satılmışlardır²⁸⁸.

Bu dönemde süt ürünlerinin de yine sokak satışları olduğu görülmüştür. Özellikle Oxygaladas tarafından ekşi süt ve yoğurt satılmıştır. Oxygala kelimesi ekşimik, ekşi süt ve yoğurda benzeyen bir peynir anlamlarına gelmektedir ve günümüz Yunancasında xynogalo olarak geçmektedir. Oxygaladaslar tarafından bu ürünler omuzlarında ve bir çömleğin içinde taşınmaktadırlar. Yine saldamarioi adı verilen dükkan veya toptancılarda da Bizans'ın farklı bölgelerinden getirilen peynirler satılmaktadır²⁸⁹.

Bizans İmparatorluğu'nda artokopos ya da artopoios fırıncı, artokopeion ise fırın evi olarak nitelendirilmektedir. Taşralar ile büyük merkezler arasında ekmek satışlarında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunun en büyük örneği küçük taşralarda ekmeklerin yapıldıkları yerlerde satılmalarıdır. Başkentte ve büyük merkezlerde ekmekler kamu sağlığı ve aynı zamanda güvenliği nedeniyle gelir seviyeleri fark etmeksizin fırınlardan alınmak zorundadır. Bu konuda sadece büyük manastırların toplulukları bir ayrıcalığa sahip olup fırınlara gitmek zorunda değildirler. Eparkh Kitabı'nda ekmek satışları bir hayli detay içeren kanunlarla belirlenmiştir. Fırıncılar ve onların hayvanları asla bir kamu hizmetine çağrılmamışlardır. Buradaki ana amaç ise ekmek yapımlarında kesintiye yol açmamaktır. Yine fırınların ne olduğu fark etmeksizin herhangi bir konutun altına yapılması da yasaktır²⁹⁰.

Konstantinopolis'te han ve meyhaneler lokantalardan daha çok bulunmaktadır. Bunun en büyük örneği I. Theodosius zamanında yaptırılan IV. ve XII. Yüzyıllar arası gibi uzun bir süre yoğun ticaretin yapıldığı Theodosium Limanı'nın etrafındaki hanlardır. Bu hanlar pek çok farklı meslek gruplarından kişileri ağırlayıp konaklama ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Hanların zemin katlarında mutfaklar, üst katlarında ise yemekhaneler yer almaktadır. Ticaret ile uğraşan kişilerin ve ayrıca halkın gittiği farklı mekanlar da şehir merkezlerinde yer almaktadır. Bu mekanlara kapeloi ya da phouskaria adı verilmektedir ve yemek ve şarap servisleri yapılmaktadır. Bunun yanı sıra phouska ismi verilen sulandırılmış ve

²⁸⁸ Aydın Usta, *Sorularla Bizans İmparatorluğu*, Yeditepe Yay, İstanbul 2016, s. 170-178.

²⁸⁹ İsmail Tokalak, *Bizans Osmanlı Sentezi*, Asi Kitap Yay, İstanbul 2017, s. 526.

²⁹⁰ Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, s.13.

baharat içeren üzüm suyu satışı da yapılmıştır. Eparkh Kitabı'ndaki yasalardan biri de kapeloiler için “Büyük Yortu zamanı sadece sabah 8 akşam 8 arası açabilirler.” uyarısıdır²⁹¹.

Eparkh Kitabı VI. Leon döneminde derlenmiştir ve kitapta şunlar da aktarılmaktadır: “Hayati gereksinimler kolayca sağlanabilsin diye bakkallar dükkânlarını kentin herhangi bir yerinde, geniş caddelerde ve ev bloklarında açabilirler. Et, tuzlu balık, işkembe, sıvı yağ, peynir, sedir yağı, keten tohumu gibi kantarla satılan her türlü maddeyi satacaklar fakat baharatçı, sabuncu, manifaturacı, meyhaneci, ya da kasapların işine ait herhangi bir maddeyi satamayacaklar.” Böylece gıda üzerine satış yapan esnaflar birbirinde ayrılarak haklarının korunması amaçlanmıştır²⁹².

2.5.3. Eğlence Kültürü

Bizans Devletinde sık sık bayramlar, törenlerin düzenlendiği görülmüştür çünkü toplumda ne olursa olsun eğlence büyük bir öneme sahiptir. IV Yüzyılına gelindiğinde Bizans devleti aşırı eğlenmeye düşkümlü kumar hat safhada oynanırdı ve ahlaksızlıklar başını alıp gitmişti. Genel olarak eğlence kavramına baktığımızda toplumda en çok sevilen ve dikkat çeken eğlence türü ise Hipodromlarda düzenlenen yarışlar olmuştur. Halkın yoğun ilgi gösterdiği karnavallar yine göze çarpmaktadır ve bu karnavallara *Apokries* adı verilmektedir. Bu karnavallara başkent halkı kılık değiştirerek katılmaktadırlar. Özellikle yeni ay döneminde halk bu eğlencelerde ateş yakar üzerinden atlayarak kutlamalar yapmaktadırlar²⁹³. Konstantinopolis'te tavernalar oldukça fazla bulunmakta ve bu tavernalarda halk doyasıya eğlenmekte, şaraplar ve çeşitli yiyecekler tüketilmektedir fakat bazı eğlencelere kiliseler müdahalede bulunmuş, sınırlama ya da engel getirmiştir. Devlette en yaygın eğlence hipodromlar olmuştur ve nerdeyse bütün kentlerde bir hipodrom kurulmuştur. Hipodromlar halkın sosyal olarak kaynaşmasını sağlamıştır. Eğlence alanı olan hipodromlarda sadece eğlence olmaz, devletteki siyasi görüşmeler ve yaşanan tartışmalar, dini olarak düzenlenen törenler, kutlamalar bu alanda gerçekleştirilmiştir.

²⁹¹ Maguire, *Bizans Saray Kültürü*, s.293; Ostrogorsky, *Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu*, s. 488.

²⁹² Barbara Hill, *Bizans İmparatorluk Kadınları*, Çev. Elif Gökteke, TVYY, İstanbul 2003, s. 86

²⁹³ Mango, *Bizans Mimarisi*, s.32-33.

Bunların yanı sıra hipodromlarda terbiyecileri özellikle vahşi hayvan terbiyecilerinin gösterileri de ilgiyle izlenen gösteriler arasında bulunmuştur²⁹⁴. Bizans Devleti'nde düzenlenen eğlencelerin de yine sınıf farklılıklarına göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Üst rütbeli yani aristokratik çevrelerin oluşturduğu kesimlerde daha çok av partileri ve büyük ziyafetlerin oluşturduğu eğlencelerin düzenlendiği görülmüştür. Ayrıca *costra* ve *ciganion* denilen sporaktif turnuvalarda en yaygın düzenlenen eğlencelerdir ve artık gelenek haline gelmişlerdir. Halkın eğlencesi ise daha çok sıradan sokaklarda düzenlenen eğlenceler olmuştur. Genellikle sokaklara çingeneler, sihirbazlar ve akrobatlar çeşitli hayvanlar getirmişlerdir. Bunlar kedi, köpek, maymun, yılan, develer gibi biraz daha yırtıcı hayvanlar olurdu ki yaptıkları gösterilerle halkın dikkatini çekmesi hedeflenmiştir. Dini bayramlarda da halk dilediğinde eğlenmekte tavernalara gitmektedir. Tavernalar halkın şarap içip eğlenmesi için iyi bir eğlence alanı olmuştur. Ayrıca şehir merkezinde çeşitli tiyatro gösterilerinin düzenlenmesi de halkın eğlence imkanları arasında göze çarpmıştır²⁹⁵.

Atlı araba yarışları antik çağlardan itibaren dikkat çeken eğlenceler arasında olmuştur. Bizans Devleti'nde de bu durum aynı şekilde devam etmiştir çünkü imparatorluk ve halk özellikle boş zamanlarını değerlendirmek için bu tarz yarışları ve oyunları fırsat olarak görmüştür. Bizans Devleti'nde atlı araba yarışları Roma geleneğinden gelmektedir ve arabaların onlardaki gibi iki tekerleği bulunmaktadır. *Arma* ya da *skevos* dedikleri savaş arabaları bulunmaktadır. Savaş arabalarının tasarımı acil durumlarda sürücüsünün üzerinden atlayacak şekilde tasarlanmıştır. Araba iki tekerlekliydi fakat hem iki hem de dört atın koşabileceği şekilde oluşturulmuştur. At seçilirken önemli özellikler aranmaktadır, hızlı ve güçlü koşabilmesi çok önemli bir unsurdur ve bunun için özel olarak yetiştirilmektedirler. Başarılı olan atlar imparatorlukta büyük önem arz etmektedir ve başarılarının ardından isimlerine şiirlerin, büyük övgülerin yapıldığı görülmektedir²⁹⁶.

Atların bakımına çok önem verilir, özellikle yarış atlarının yemlerine, otlarına çok dikkat edilmekte, her gün tımar işlemi yapılmaktadır. Ayrıca gürleşmesi için şarap ve yağ ile kuyruğu ve yelesi taranmaktadır. Hipodromda kalacak atlara eğitim 2

²⁹⁴ Mango, *Bizans Yeni Roma*, s.45-46.

²⁹⁵ Tarakçı, *Bizans Toplumunda Kadın*, s.279

²⁹⁶ Chris-Mücahide Lightfoot, *Amorium*, Çev. Mücahide Lightfoot, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s.47.

yaşında başlamakta ve bu atlar 20 yaşına kadar burada kalmaktadır. Yarışlarda sürücüler üst kısımlarına ceket giymektedirler ve bu ceket bacaklarına kadar uzanmaktadır. Ceketin renkleri sürücünün bağlı olduğu takıma göre değişmekte ve mavi, beyaz, kırmızı ve yeşil olarak değişkenlik göstermektedir. Alt kısımlarına ise tunik tarzı bir kıyafet giymişlerdir. Ayrıca sürücülerin elinde genellikle atlarını yönettikleri kırbaçları bulunmaktadır ve başlarında da kendilerini korumaya yönelik özel kaskları yer almaktadır²⁹⁷.

Hipodrom kelimesine baktığımız da at denilen *Hippos* ve yol ve yarış anlamlarına gelen *dromos* kelimelerinden gelen Yunanca bir kelime olduğunu görülmektedir.²⁹⁸ Hipodromlar genellikle stadyuma benzetilmektedir. Hipodromun yapılması kentin büyümesinde de etkili olduğu görülmüştür. Konstantinus, hipodromun yapılmasını tamamlayıp genişlettikten sonra Bizans Devleti'nde eksen haline gelmiştir. Başkent Konstantinopolis'teki hipodrom şehirdeki saraya yakın inşa edilmiştir ve uzunluğu 370 metre, genişliği de 120 metre şeklindedir. Hipodromun ortasında *spina* (diken omurga) kondurulmuştur ve bir nevi bariyer görevi görmüştür. Spinanın uç kısımlarında ise *metea* adı verilen silindirik dik sütunlar bulunmaktadır ve burada arabalar dönmektedir. Spinanın uzunluğu 300 metre kadardır ve heykel ve anıtlarla çevrilmiştir²⁹⁹.

Saray ve hipodrom birbirine bitişik halde bulunmaktadır. Bunları birbirine bağlayan kısımda imparator ve ailesinin yarışları izleyebilmeleri için oluşturulmuş olan *kathisma* adı verilen kısım oluşturmuştur. Hipodroma giren erkekler için statü fark etmemekte ve her meslek gurubundan erkek giriş yapmaktadır. Girişte ücret ödemesi olmamakta fakat jeton olması gerekmektedir. İmparator ailesi yarışları kathismadan izlerdi fakat aileye mensup prensesler, saraydaki hanımlar, aristokratlar ve devlette ileri gelenlerin eşleri kimseye görünmemeleri için kathismanın üst kısmında özel yapılmış oda olan loncalarda izlemektedirler. Yarışları izlerken imparator, ailedeki üyeleri, senatörler, memurlar ve devletteki ileri gelenler yarışları beraber izlerken, yabancı olan hükümdarlar ve elçiler imparatorun izniyle imparatorluk locasına davet edilmektedirler. İmparatorlukta düşük rütbeli askerler ve

²⁹⁷ Mango, *Bizans Mimarisi*, s.45-48.

²⁹⁸ Mango, *Bizans Mimarisi*, s.32-33.

²⁹⁹ Ülkü Akdemir, *Bizans İmparatorluğunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadının Konumu*, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Elazığ 2018, s.70

sivil yetkililer locada alt kısımda oturmaktadırlar. Bizans'taki asiller ve senatörler ise yan tribünlerde yer almaktadırlar³⁰⁰.

Takımlar Maviler, Yeşiller, Beyazlar, Kırmızılar diye dörde ayrılmaktadırlar ve takımların yöneticileri tribünlerde üst kısımda yer almaktadırlar. Takımların yerleşimi ise imparatorluğun önünde ve sağında Maviler bulunmakta, Yeşiller ise aynı şekilde solunda yer almaktadır, Beyazlar Mavilerin yan kısmında yer alırken, Kırmızılar Yeşillerin yan tarafında yer almaktadır. Geri kalan kısımlarda ise halk yarışları izlemektedir³⁰¹.

Hipodromlarda sadece yarışlar yapılmamakta siyasi bir organizasyonda düzenlemekteydi.³⁰² Örneğin bir imparator yeni tahta çıkıyorsa halkı selamlamak için ya da halk seçtikten sonra imparatoru alkışlamak için kullandığı bir mekan konumunda bulunmaktadır. Bunlardan farklı olarak halk hipodromları imparatorun yaptığı işleri beğenmediğinde ya da imparatorun görevlendirdiği devlet görevlileri işlerini yerine getirmedeğinde, halkın aynı şekilde isteklerini yerine getirdikleri bir mekan konumunda bulunmaktadır³⁰³.

Araba yarışları imparatorlukta en fazla sevilen gösteriler arasında yer almaktadır ve araba sürücülerinin giydiği kıyafetlerin yeşil, mavi, beyaz ve kırmızı olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı da her renk kendi gurubunun simgesini ifade etmektedir. *Demos* adı verilen araba yarışı gruplarının nasıl çıktığı tam olarak bilinmemektedir fakat maviler, yeşiller, kırmızılar, beyazlar olarak gruplara bölündüklerini görülmektedir. Bu renkler güneş inancı sistemine dayanmaktadır ve bazı yazarlar renkler için mevsimlerinde sembolü olabileceğiyle beraber dört elemente de karşılık gelebileceği görüşündedirler³⁰⁴.

Zaman içerisinde Beyazlar ve Kırmızılar ortadan kalkmış, sadece Yeşiller ve Mavilerin kaldığı görülmüştür. Yeşillerin ismine “Venetoi”, Mavilerin ismine ise “Prasinoi” denilmektedir. VII. yüzyıla gelindiğinde grupların sayılarında çok fazla artış görülmektedir. Maviler'in taraftarları 1500 iken, Yeşiller'in taraftarları 900 kişi

³⁰⁰ Mango, *Bizans Mimarisi*, s.32-33.

³⁰¹ Atak, *Selçuklu ve Bizans Dönemlerinde Tababet*, s. 98

³⁰² Abdullah Kaya, “Doğudaki Roma'nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi”, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 37(2), Sivas 2014, s. 17-40.

³⁰³ Mango, *Bizans Yeni Roma*, s.92.

³⁰⁴ Ülkü Akdemir, *Bizans İmparatorluğunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadının Konumu*, s.98.

civarında olmuştur.³⁰⁵ Taraftar grupları 3'e ayrılmıştır. Bunlar; 1. Taraftar guruplarına başkan seçerken seçimlerinde oy kullanan ve sicile kayıtlı olup her yıl üyelik ücretini ödeyen üyeler, 2. Grupta asil üye olarak geçen taraftar guruptaki sürücüler ve 3. Grup olarak da Bizanslı halk kitlesidir. Bunlar ise üyelik ücreti ödemeyen herhangi bir sicile bağlı olmayan ve hipodromda taraftar grupları destekleyen halktır. Holiganlıkların zirveye ulaştığı dönem VI. yüzyıl olmuştur. Bu dönemde çok fazla kargaşalar çıkmaya ve başkent merkez olmak üzere devlette sükûnet azalmaya başlamıştır. İmparator Justinionus ise onların önüne geçebilmek için devletteki bütün kentlere resmi mektuplar göndermiş, toplumda bu tarz sorun çıkarıp özellikle cinayet işleyen kişilerin büyük cezalandırmalara tabi tutulacağını belirtmiştir. Halk hipodromlara sadece yarışları izlemek için değil, imparatora olan isteklerini de dile getirmek için gitmektedirler. Bu sebeple de en çok karışıklık hipodromlarda olmaktadır çünkü hipodrom, imparator ve halk için bir odak noktası konumundadır. İmparatorların en zorlandığı durumlardan birisi de bu talepte bulunan halkın isyan ve gürültülerini bastırmak yönünde olmuştur³⁰⁶.

Anastasius dönemine gelindiğinde Yeşillerle ilgili problem ortaya çıkmıştır. Yeşiller yarış arabalarıyla yarış yaparken bir takım grup taş atmış ve bunun üzerine tutuklanmıştır. Tutuklanan bu grup şehirdeki vali tarafından daha sonra serbest bırakılmıştır ve bunun üzerine Yeşiller imparatora şikayet etmişlerdir. İmparator Anastasius bu şikayetleri önemsememiş aksine askeri birliklere onlara saldırı emri verince Konstantinopolis'te büyük kargaşa çıkmıştır ve taraftarlar Anastasius'a karşı taş atmaya başlamışlardır. Taraftar grupların makul istekleri oldukça imparator tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Justinianus dönemine gelindiğinde ise imparatorun Mavileri destekler şeklinde hareketlerde bulunmasından dolayı Yeşillerle arasında gerilim artmıştır. Bunun üzerine Justinianus *mandator* adındaki bir görevliyi ortamı yatıştırıp sakinleştirmesi için Yeşillerin yanına görüşmeye göndermiştir fakat Yeşiller bu gönderilen mandatora şike yaptığını söylemişlerdir bunun üzerine tepki olarak da anlaşılmaya giden mandator Yeşillere "Yahudiler-Sâmirîler" diye bağırıştır. Bu şekilde bağırıma Yeşiller çok tepki göstermiş ve

³⁰⁵Seyhan Atak, Selçuklu ve Bizans Dönemlerinde Tababet (karşılaştırılmalı bir çalışma)", *Sakarya Üniversitesi*, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 4.

³⁰⁶Gilbert Dagron, *Konstantinopolis Hipodromu- Oyunlar, Halk ve Politika*, Çev. İsmail Yerguz, Sel Yay., İstanbul 2014, s. 40.

olaya Mavilerde dahil olmuştur.³⁰⁷ Mavilerin dahil olmasına Yeşiller daha da fazla tepki göstermiş ve imparatora saygısızlık yapmak amacıyla, Mavilere dahil olacaklarına putperest olmayı tercih edeceklerini belirterek hipodromdan ayrılmışlardır. Bu büyük tartışmaların üzerine imparator ortamı yatıştırmak içinde taraftar grupların ikisinden de bazı kişileri idam ettirmiştir, bazılarını da tutuklatmıştır. Daha sonra imparator yarış düzenleme kararı almıştır ki bu yarışların ortamı sakinleştirmesi hedeflenmişken aksine daha fazla tepkilere imkan sağlamış ve Mavilerle-Yeşiller imparatora karşı birleşmişlerdir. Birleşen bu taraftar gruplar imparatorun idam ettirmek için tutukladığı kişileri affedip tekrar bırakmasını istemişlerdir³⁰⁸.

İmparator, Mavilerin ve Yeşillerin bu isteklerini reddetmiştir. Bunun üzerine Konstantinopolis'te büyük bir isyan çıkmıştır. İsyanda halk Nika! Nika! diye bağışmaya başlamışlardır. Nika'nın anlamı ise zafer-kazan-yen anlamlarına gelmektedir. Bundan dolayı da bu isyanın ismi Nika isyanı olarak kalmıştır. İsyancıların imparatorun yine istekleri olmuştur ve ilk olarak Praefectus Urbi olan ve kent valisi olarak adlandırılan Kapadokyalı Ioannes ile hukuk komisyon başkanı olan, Praefectus Praetorio olarak adlandırılan Tribonianos'un görevlerinden alınmalarını imparatorun istemişlerdir. Kapadokyalı Ioannes'in görevden alınmasını istemelerinin sebebi çok güçlü olup serveti de aynı şekilde döneminde en fazla olan kişiler arasında bulunmaktadır³⁰⁹. Bu serveti elde ederken halkın mallarını yağmalayarak kazanmaktadırlar. Tribonianos'un maddi açıdan zengin olmasındaki etken ise adalet konusunda rüşvet alıp adaleti satarak, imparatorlukta kendi ve rüşvet aldığı kişilerin isteklerine göre hukuk kuralları belirlemektir. İmparator Justinianus isyancıların görevden azledilme talebini kabul etmiştir fakat isyan yine devam etmiştir³¹⁰.

General Belisarius isyanın devam etmesi üzerine göreve getirilmiş ve isyancılarıdan bir kısmını öldürmüştür. İsyancıların öldürülmesine taraftar gruplar daha fazla tepki göstermişlerdir ve büyük kiliseyi yıkmış, pek çok kamu kurumlarını ateşe vermişlerdir. İmparator bu isyanın daha fazla büyümesini önlemek adına halkın

---

³⁰⁷ Akdemir, *agt.*, s. 98

³⁰⁸ Akdemir, *agt.*, s. 100.

³⁰⁹ Atak, *agt.*, s. 98

³¹⁰ Dagron, *Konstantinopolis Hipodromu*, s. 96.

önüne çıkıp genel bir af ilan etmiştir fakat isyancı gruplar imparatorun bu teklifini reddetmiştir. Bunun üzerine imparator isyancıların güçlerini ikiye bölmek için onlara para dağıtmış ve istediği de olmuştur isyancılar ikiye bölünmüş, isyan durdurulmuştur. İsyanın sonuncunda 30-35.000 kişi hayatını kaybetmiş, şehir fazla tahribata uğramıştır, isyancıların liderleri yakalanıp tutuklanmış, bir kısım isyancı şehirden sürgün edilmiştir. Özellikle Ayasofya Kilisesi ve Zeuksippos hamamları çok fazla tahribata uğrayıp, yıkılmıştır³¹¹.

Bizans İmparatorluğu'nda Maviler ve Yeşiller arasında isyan çıktığı zaman imparatorlar isyanları bastırmak için genellikle takımlardan birini desteklemektedir çünkü guruplardan birini desteklediğinde diğer gruba karşı daha güçlü olmakta ve böylelikle guruplar arası rekabet artmakta ve birleşmek durumun da gözlenmemektedir. Böylelikle de iki grubun gücü kırılır isyanın bastırıldığı görülmektedir. Gruplar sadece imparatorun isteklerini yerine getirmedikleri zaman değil şehir içerisinde yiyecek içecek, hububat, ekmek fiyatları arttığında da isyan etmişlerdir. Maddi açıdan sıkıntılı ya da kıtlık gibi zamanlarda özellikle isyancı grupların ayrı ayrı değil birlikte hareket ettikleri görülmüştür³¹².

İmparator şehirde düzenlenen tüm oyunların masraflarını karşılamaktadır. İmparatorluk sarayının idari sisteme bağlı hakemleri bulunmaktadır. İmparatorluk arabacıların maaşları, ödülleri, atların eğitimi, atlı arabalarının yapımı ve denemesi, binaların dekorasyonu, aralarda sunulan eğlenceler ve yarışları izlemeye gelenlerin yemeklerini de karşılamaktadırlar. İmparatorlukta düzenlenen yarışlar iki şekilde olmaktadır. Biri her yıl özel günlerde düzenlenen yarışlardır. Bu yarışlar özellikle doğum günlerinde ya da evliliklerde, diğeri ise sıradan olan yarışlar şeklinde olmaktadır³¹³.

İmparatorun izni olmadan yarışlar yapılamamaktadır. Yarış yapacak gruplar yarıştan iki gün önce toplanır imparatorun yanına izin almaya gider, isteklerini dile getirirlerdi. İmparator grupların isteklerini kabul ettiğinde ellerinde meşalelerle “phiale” adını verdikleri avlularda tören yapılmaktadır. Tören bittikten sonra ertesi

---

³¹¹ Akdemir, *agt.*, s. 110.

³¹² France Auzépy, Marie, *İstanbul'un Hipodromu, Bizans – Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar* (ed. Pralong, Annie), Çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 49 – 70.

³¹³ Akdemir, *agt.*, s. 113.

gün taraftar gruplar klasik olarak dört istekte bulunur ve bunların içerisinde yarışların düzenlenmesi de dahildir.³¹⁴ Yarışlar düzenlenmeden 1 gün önce halka duyurulmaktadır. Kısa süre önce duyurulmasının sebebi ise imparatorun kararından aniden vazgeçebilecek olmasıdır. Ayrıca yarışların iptal edilebileceği bazı durumlarda olabilmektedir. Bunlar; imparatorluk içerisinde olabilecek genel bir afet durumu, hava şartlarının olumsuzluğu, toplumda çıkabilecek ve her kesimi etkileyen olaylardır³¹⁵. Şehrin kuruluşu gibi önemli günlerde yapılacak yarışlarda şehrin valisinin önünde taraflara ait topraklar bir kavanoza koyulup kura çekimi yapılmaktadır. Seçilen ilk top ile ilk yarışta hangi takımın daha avantajlı olacağını belirlenmektedir. Daha sonra sırayla sol çıkış kısmında yarışçılar yer alarak yarış başlamaktadır. Yarışlarda “kombinographos” denilen görevli kim hangi atla yarışa katılacaksa ve hangi çıkışta hazır bulunacak bunları kayıtlara geçmekte ve belgeleme işlemini sağlamaktadır³¹⁶.

Yarışlar yapılırken her şeyin bir düzen içerisinde olmasına özen oldukça önemlidir. Örneğin sağ dış taraftaki atın antrenmanla hazırlanmış olması gerekmektedir. Yarışlar iki kısımda olmaktadır, bir kısmı sabah bir kısmı da öğleden sonra yapılmaktadır. Ara verilmesinin sebebi ise izleyici ve imparatorun yemek yeme ve dinlenme ihtiyacının karşılanmasını sağlamaktır³¹⁷. Sıra yarışların yapılacağı güne geldiğinde ise yarışları merakla bekleyen seyircilerin hipodromun kapısında erkenden yerlerini aldıkları görülmektedir. İmparator ise hazırlıkların tamamlanmasını kathedra'daki kendi dairesinde beklemektedir. Hazırlıklar bittikten sonra ise kendi ve ailesi için hazırlanmış locada yerini almakta ve yarış izlemek için gelen imparatorluğun ileri gelenlerini karşılamaktadır. Araç gereç odasında yarışmacılar yarışın başlamasını beklemekte ve kilise semantronunun adı verilen zil çaldıktan sonra kilise de mum yakmaktadırlar. Yarışmacılar mum yaktıktan sonra Theotokos Şapeli'ne ellerindeki mumlarla gelip dua etmekte ve bekleme odalarına geri dönmektedirler³¹⁸.

³¹⁴ Dagron, *Konstantinopolis Hipodromu*, s. 96.

³¹⁵ Atak, *agt.*, s. 98.

³¹⁶ Özkan Ertuğrul, “Bizans’da Sosyal Yaşam”, Taha Toros Arşivi, İstanbul Tarihsiz, s. 76.

³¹⁷ Atak, *agt.*, s. 98.

³¹⁸ Özkan Ertuğrul, “Bizans’da Sosyal Yaşam”, s. 90.

Yarışlar başlamadan önce demosların liderlerinin, yarışçıların, seyircilerin, yarış görevlerinin dahil herkesin bütün görevleri gözden geçirilerek kontrol edilmektedir. İmparatorun locasının kapısından bir işaret verilerek yarışlar başlamaktadır. Başlamadan önce imparator locadaki tahtta yerini almakta, yerini alırken de halkı selamlamadan geçmemektedir. Ayrıca halka dönük şekilde kutsal haç işaretini üçer kez yaparak tahtına oturmaktadır³¹⁹.

Bizans İmparatorluğu'nda, imparatorların sporlara katılmasına büyük önem verilmektedir çünkü imparatora kutsal olduğu gözüyle bakılmakta ve zafer kazanılacağına inanılmaktadır. İmparator halk için tanrı tarafından gönderilmiş birisi konumundadır. Hipodromlar sadece yarış için değil yarış dışındaki konularda iki gurup arasında birbirlerine iletmek istedikleri mesajları sunmaktadır. Ayrıca imparator da halka duyurmak istediği duyuruları hipodrom aracılığıyla iletmektedir. Genel olarak baktığımızda hipodromlarda yapılan at yarışları imparator ve halk arasında bir köprü görevi görmektedir, böylelikle birbirlerine iletmek istedikleri konuları rahatlıkla iletebilmektedirler. Bu sosyal aktivite kimi zaman iki taraf içinde zorlayıcı olmuş olsa da halk ve imparatorun iletişimini güçlendirmektedir. Ayrıca hipodromdaki yarışlar sayesinde halkın devlette görülen maddi sıkıntılar, geçim kaygısı, vergilerin artması gibi durumlar üzerine düşünmekten halk bir nebze de olsa uzaklaştırıp imparatorun üzerinden dikkatleri azaltmaktadır³²⁰.

Hipodromda yarışan taraftar grupların imparatorlukta siyasi olarak bir statüleri bulunmamaktadır fakat toplum içerisinde siyasi olarak etkileri bulunmaktadır. Örneğin başarısız buldukları memurların görevden alınması için ya da ekonomi yönünden kendilerine sıkıntı gördükleri konuları imparatora bildirme gibi durumlarda siyasi olarak önemli rolleri bulunmaktadır³²¹.

Bayramlar her millette olduğu gibi Bizans Devleti'nde de önemli bir yere sahiptir çünkü milli birlik ve beraberliğin oluşmasında önemli rolü bulunmaktadır.

³¹⁹ Dagron, *Konstantinopolis Hipodromu*, s. 96.

³²⁰ Ceren Altunberg, Maviler ve Yeşiller, "Bizans Atlı Araba Yarışları Çerçevesinde Taraftar Grupları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.41, S.71, Ankara 2022, s.144-145.

³²¹ Özkan Ertuğrul, "*Bizans'da Sosyal Yaşam*", s. 92

Bizans Devleti'nde ise bayramlara yortu denmektedir ve çeşitli yortular bulunduğu görülmektedir³²².

Bizans Devleti'nde ki en önemli yortular “Broumalia”, “Bota”, “Mayoumas”, “Rouzalia”, adı verilen yortulardır. “Bota publica” bayramı pagan geleneğine bağlı bir bayramdır ve bu bayramda imparatorun ömrünün uzun ve sağlıklı olması için dua edilmektedir. Bota publica da halk olabildiğince eğlenmekte, kurbanlar kesip içkiler içmekte ve çeşitli eğlenceler düzenlemektedirler fakat bu bayram kurban kesildiği için V. yüzyılda bu bayramı Trullo Konsili tarafından kutlanması yasaklanmıştır³²³.

Bryta yortusu ise Bota gibi halkın yiyip içtiği, ziyafetler hazırladığı ve eğlendiği bayram çeşididir. İmparator Anastasios döneminde halk verdiği desteği çektiği için Bryta yortusunun yasaklandığı düşünülmektedir. Başkent Konstantinopolis'te kutlanan diğer bir bayram ise “Kentin Yaş Günü” yortusudur. Halk eğlenirken imparatorun izin istemektedir çünkü başkentteki en merkezi yer olan Mese'de olmaktadır. Halk dilediğince eğlenmekte, ilahiler söylemektedir. İmparatorluk da aynı şekilde bayramlarda kentte ileri gelenler sarayda toplanmakta, ziyafet düzenleyip eğlenmektedirler³²⁴.

Bizans Devleti'nde düzenlenen karnavallar baharın gelmesini bir müjdecisi kabul edilmektedir. Karnavallar Lupercalia Bayramı'nın devamı olarak görülmekte ve bu bayramda eski Roma geleneğine dayanmaktadır. Bu bayramda kasaplara görevler verilmekte ve 13-15 Şubat günlerinde kutlanmaktadır. Lupercalia bayramında şehirdeki kötü ruhların kovulduğu, şehrin temizlendiği düşünülmekte ve bunun sonucu olarak da şehirde huzurun, mutluluğun sağlığın artacağına inanılmaktadır. Başkentte kutlanan bu dini gün ve bayramlara genel olarak baktığımızda yaşanmış olan bir olayı kutlamak amacıyla düzenlendiği görülmektedir ya da o olayın yıl dönümünde onu hatırlamak için düzenlenmektedir. Bu eğlence ve törenler halkın birbiriyle yakınlaşmasına imkan sağlamakta ve kentte bu zamanlarda sokaklar çok neşeli olup, kalabalıktan dolar taşmaktadır. Karnavallar toplumda

³²² Nilgün Elam, *Konstantinopolis Halk Eğlenceleri*, Büyük İstanbul Tarihi, C.4, İstanbul 2015.s.278.

³²³ Tuomo Lankila, *Bizans'ın Yeni Platonculuğa Yaklaşımı, Bizans'ın Entelektüel Tarihi – Seçme Makaleler*, (ed Anthony Kaldellis ve Niketas Siniosoglou), Çev. Ercan Ertürk, YKY, İstanbul 2021, s. 255 – 266.

³²⁴ George P. Majeska, *Ayasofya Kilisesi'nde İmparatorluk Ritüeli, Bizans Saray Kültürü 829 – 1204*, (ed. Henry Maguire), Çev. Müfit Günay, YKY, İstanbul 2017, s. 13 – 26.

eğlenmeyi çağrıştırmaktadır ve günümüze kadar isim değiştirerek gelmiştir. Karnavallarda halk kıyafet değiştirmekte ayrıca bağışta bulunmak isteyenler bağışta bulunmaktadırlar³²⁵.

2.5.3.1. Saray Törenleri

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki saray törenleri, hem devlet yönetiminin hem de toplumsal yaşamın merkezinde önemli bir yer tutmaktaydı. Bu törenler, imparatorluğun politik ve kültürel yapısını yansıtan ritüel ve sembolik etkinlikler olarak, Bizans toplumunun değerlerini ve yönetim anlayışını ortaya koymuştur³²⁶.

Bizans sarayında yapılan törenler genellikle söylevden meydana gelmektedir. İmparatorun karşısına çıkıldığında cenaze törenleri ile ilgili söylevler, mezar yazıtları, düğün söylevleri ve övücü söylevler okunmaktadır. İmparatorlukta saray yaşamına farklılık katan dinsel şenlikler, geçit alayları, görevinden terfi olanlar için düzenlenen törenler ve hipodromda düzenlenen oyunlar göze çarpmaktadır. Önde imparator ve imparatoriçe, onların ardında Caesar, Nobilissimos ve Kuropalates şeklinde rütbe sırasına göre sıralama yapılarak törenler ya da ayinler düzenlenmektedir. Rütbe alanlara ayrıca nişan takdim edildiği görülmektedir. Dinde şekilcilik geliştikçe üst mevki ve unvanların çok artmasına sebep olmuştur³²⁷.

X. yüzyılda Bizans saray törenleri, çeşitli etkinlikleri kapsayan bir dizi ritüelden oluşuyordu. Bu törenler arasında taç giyme törenleri, dini festivaller, askeri geçitler ve diplomatik kabul törenleri bulunmaktaydı. Taç giyme törenleri, yeni imparatorların ya da yüksek rütbeli yetkililerin resmi olarak taç giymesiyle yapılan önemli bir ritüeldi. Dini festivaller, Bizans'ın Hristiyan inançları doğrultusunda düzenlenen büyük dini etkinliklerdi. Askeri geçitler, askeri başarıların ve güç gösterilerinin yapıldığı törenlerdi³²⁸.

Devletin kuruluşu ve sonraki ilk dönemleri de dahil imparatorlar başa geçtiklerinde düzenlenen törenler daha sade ve askeri içeriklerin ön planda tutulduğu

³²⁵ Elisabeth Piltz, *Orta Bizans Saray Kıyafeti, Bizans Saray Kültürü 829 – 1204*, (ed. Henry Maguire), Çev. Müfit Günay, YKY, İstanbul 2017, s. 63 – 95.

³²⁶ Mango, *Bizans Yeni Roma*, s.92.

³²⁷ Zilhace Atas, *Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı*, s.30.

³²⁸ Mango, *Bizans Yeni Roma*, s.91.

özelliklerle yapılmıştır. IV. yüzyıl ve V. yüzyılın yarısına gelindiğinde törenler yine çok farklı bir şekilde olmamıştır yani sade ve daha kısa olmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca yine bu dönemlerde yapılan taç giyme törenlerinde imparator askerler içerisinde seçilmiş, ordu ve senatonun kararları da çok belirleyici bir hale gelmiştir. Törenler ise askeri ve yer yer sivil olarak düzenlenmiştir. IV.-V. yüzyılın sonlarına bakıldığında imparator seçildikten sonraki en önemli durum imparator kalkan üzerine çıkartılmış ve sembolik olarak havaya yükseltilmiştir³²⁹.

Bizans saray törenleri, yüksek derecede sembolik anlamlar taşıyordu ve belirli bir protokol çerçevesinde gerçekleştiriliyordu. İmparator, törenlerde genellikle tanrısal bir figür olarak tasvir edilir ve çeşitli dini ve politik ritüellerle halkın gözünde yüceltilirdi. Törenler, imparatorun güç ve otoritesini pekiştirmek amacıyla düzenlenmiş olup, saray üyeleri ve yüksek dereceli yetkililer arasındaki sosyal hiyerarşiyi de vurgulardı. Sarayda tören olduğu zaman en üst düzey yetkiler imparatorla en samimi olan kişiler olmuşlardır. İmparator da bu durumda altın salonda yemekler vermiş ve yemek sırasında ise salona davet edilenler mevki sırasına göre oturmuştur. Saraydaki bu hiyerarşik düzene Bizanslılar çok saygı duymuş ve sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Ayrıca tatkika adı verilen kitaplarda üst yetkililer törenlerle ilgili bilgileri bir bütün haline getirilmişlerdir. Justinionos zamanında, imparatorlar taç giydikten sonra ülkede cenaze törenleri, hanedena ait doğumlar ya da evlilik törenleriyle ilgili kurallar hazırlanmış, ilan edilmiştir. Bu kurallara tüm ülke uymak zorundadır³³⁰.

İmparatorun başkentten herhangi bir sebepten dolayı ayrılması gerektiğinde uğurlama töreni, gittiği yerden döndüğünde ise karşılama törenleri düzenlenmektedir. İmparatorun oğulları, Patrik, senatörler, üst düzey ordu, imparator herhangi bir yere gittiğinde ya da döndüğünde, kentin en uygun bölgesi seçilerek oradan uğurlama ve karşılama töreni düzenleyen halkı bulunmaktadır³³¹.

İmparator öldüğünde on dokuz Klineli salona götürülmektedir. Götürüldüğünde gövdesi, başında tacı, üzerinde divitission'u, khlamys'i ve erguvan rengi ayakkabıları bulunmaktadır. Ruhban sınıfı ve senatörler Ayasofya ketadraline

---

³²⁹ Ataş, *agt.*, s.80.

³³⁰ Aslan, "Bizans Saray Teşkilatı: Protokol, törenler, memurlar", s.87.

³³¹ Ataş, *agt.*, s.85.

bağlıdırlar ve imparator öldüğünde ise ağıtlar yakarak dolaştıkları görülmüştür. İmparatorun gövdesi Khalke'ye götürülürken Üç kere, 'Git İmparator, Efendilerin Efendisi, Lordların Lordu seni çağırıyor' diye bağırırlardı. Daha sonra dinlenme tesisine götürülür ve teşrifatçı tacını çıkarırdı ve yerine erguvan renginde bir çember takılırdı. Son olarak da imparatorun gömülmesi ile tören son bulmaktadır³³².

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki saray törenleri, imparatorluğun toplumsal ve politik yapısının önemli bir parçasıydı. Törenler, hem imparatorun otoritesini pekiştiren hem de toplumsal normları ve değerleri yansıtan etkinlikler olarak, Bizans toplumunun ve yönetiminin işleyişini anlamada anahtar rol oynamaktadır. Saray törenleri, Bizans'ın kültürel ve politik tarihinin önemli bir yansımasıdır.³³³

2.5.4. Giyim ve Kuşam

2.5.4.1. Saray İçerisinde İmparatorun Giyimi

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda, imparatorun giyimi, hem kişisel statünün hem de devletin sembolik gücünün önemli bir yansıması olarak kabul edilirdi. İmparatorluk giyimi, imparatorun otoritesini ve kutsallığını vurgulayan özel kıyafetlerle doluydu. X. yüzyılda Bizans imparatorlarının giyimi, lüks ve ayrıntılı işçilikle karakterize edilirdi. İmparatorlar genellikle ipek, altın iplikler ve değerli taşlarla süslenmiş kıyafetler giyerlerdi. İmparatorluk giyimi, genellikle uzun ve bol kesimli tuniklerden (stolai), kaftanlardan (chlamys) ve çeşitli başlık ve örtülerden oluşurdu. Bu kıyafetler, imparatorun yüksek statüsünü ve kutsal rolünü vurgulamak amacıyla tasarlanmıştı³³⁴.

İmparator dar ve uzun bir giysi giymektedir. Bu giysinin üzerinde yakasının çevresinden başlayan sırt ve göğüslerine inene kadar çok değerli mücevherler ve taşlar bulunmaktadır³³⁵.

³³² Aslan, "Bizans Saray Teşkilatı, s. 114.

³³³ Aslan, "Bizans Saray Teşkilatı, s. 114.

³³⁴ Nisa Semiz, "İstanbul Deniz Surları'nda Bizans ve Osmanlı dönemi Onarımlarının Değerlendirilmesi", *Türkiye'de Bizans Çalışmaları Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler*, (ed Koray Durak, Nevra Necipoğlu, Tolga Uyar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2022, s. 159 -173.

³³⁵ Aslan, "Bizans Saray Teşkilatı, s. 116.

Bizans İmparatorluğu'nda mor renk imparatorların ve imparatoriçelerin simgesi haline gelmiştir ve kutsal rengi olmuştur. Genellikle mor ayakkabılar ve mor giysiler giymişlerdir. Salonlar yine aynı renkte olmaktadır, hatta tahtlarının renkleri dahi mordur³³⁶.

İmparatorun giyimi, Bizans kültüründe yüksek bir sembolik anlam taşırdı. Kıyafetlerde kullanılan renkler, kumaşlar ve süslemeler, imparatorun otoritesini ve tanrısal konumunu ifade ederdi. Özellikle mor renk, imparatorluğun egemenliğinin ve ilahi haklarının sembolü olarak kabul edilirdi. Ayrıca, kıyafetlerdeki çeşitli semboller ve ikonografik unsurlar, imparatorun hem dünyevi hem de ilahi gücünü temsil ederdi³³⁷.

İmparatorun giyimi, Bizans toplumunda sosyal hiyerarşiyi ve imparatorun rolünü belirgin bir şekilde ortaya koyuyordu. Kıyafetler, toplumun diğer kesimlerine göre imparatorun üstün statüsünü ve ayırt edici konumunu vurgulardı. Bu nedenle, imparatorluk giyimi sadece estetik bir öge değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve hiyerarşinin bir yansıması olarak görülüyordu³³⁸.

İmparatorun giyimi, devletin ve imparatorluğun resmi temsili açısından büyük bir öneme sahipti. Törenlerde ve resmi etkinliklerde giyilen özel kıyafetler, imparatorun güç ve otoritesini sergileme aracı olarak işlev görmüştü. Bu kıyafetler, hem iç hem de dış politikada Bizans İmparatorluğu'nun prestijini ve gücünü artırma amacını taşıyordu. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki imparatorun giyimi, hem kişisel statüyü hem de devletin sembolik gücünü vurgulayan önemli bir unsurdur. İmparatorluk kıyafetleri, lüks ve detaylı işçilikleriyle dikkat çekerken, aynı zamanda toplumsal ve politik etkiler açısından kritik bir rol oynamıştır³³⁹.

2.5.5. Bizans Sağlık Teşkilatı

2.5.5.1. Tababet

Bizans Devleti'nde şifahaneler manastırların içerisinde bulunmaktadır ve bu şifahanelerin denetimi kilise üzerinde bulunmaktadır. Bir insana hastalık geldiğinde o

³³⁶ Orhan Duru, "İstanbul Bizans'ı", *Sanat Dünyamız Dergisi*, S. 69-70, İstanbul 1998, s. 57.

³³⁷ Michael Featherstone, "Bizans'ta Saray ve Geçit Töreni", "Bizans Dönemi'nde Anadolu", (ed. Engin Akyürek ve Koray Durak), Çev. Deniz Sever Georgousakis, YKY Yay., İstanbul 2021, s. 63.

³³⁸ Dilek Maktal Canko, *Bizans Sanatında Kadın*, Yeditepe Yay, İstanbul 2019, s. 124

³³⁹ Nazan Öztürk, *Bizans'ın Asil Kadınları*, E Yay, İstanbul 2016, s. 113 – 115.

kişiyi tanrı tarafından geldiği düşünülmektedir. Bu sebepten dolayı hastalık geldiğinde, o hastalığa karşı tedavi aramak, ilaçlar kullanmak yerine daha fazla ibadet edip daha çok dua edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bizans dönemine ait ilk hastane Kayseri mevkiinde kurulmuş olan Bazilia isimindeki kurumdur. Bizans Devleti'nde çeşitli göç ve ticaret sebebiyle veba, cüzam hastalıkları çok yaygınlaşmıştır. Bu hastalar için özel olarak Lazaret inşa edilmiştir. Anastasinin Kilisesi'nde ise psikolojik tedavi verilmiştir³⁴⁰.

Ayrıca Bizans Devleti tababet alanında antik Yunan ve İslam medeniyetlerinden de faydalanmışlardır. Özellikle tercümelerle birlikte bu medeniyetler çok daha yakından takip edilmişlerdir. Bizans İmparatorluğu, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra her alanda olduğu gibi tıp alanında da bilimsel etkilerin yanı sıra dinin etkisini sürdürmüştür ve bu bilimsel etkiler Bizanslılara Grek-Roma geleneğinden etkilenmiştir. Hekimler hastalıkların doğal olduğunu, insanlara tanrı tarafından geldiğini düşünmüşlerdir. Bu sebepten dolayı da batıl olan yöntemlere başvurmuşlardır. Halk tıp alanında büyücü, muskacı, sihirbaz kimliğine bürünmüş hekimlere çok fazla ilgi duymuştur³⁴¹.

2.5.5.2. Hastaneler

Bizans Devleti varlığını yıllarca sürdürebilen bir devlet olma niteliği taşımıştır. Bu kadar büyük ve çok gelişmiş bir devlet konumundayken tıp alanında da önemli hekim ve köklü sağlık kurumları inşa edilmiştir. Bizans döneminde hastanelerin sayısına oldukça fazladır. Ayrıca hastanelerde sadece tedavi amacı güdülmemiş sosyal yardım kuruluşu olarak da işlem yapılmıştır. Hastaneler Xenodocheia olarak bilinmektedir ve içerisinde şu kurumlar bulunmaktadır: brefotrofiumlar; fakir çocuklar barınmışlardır, orfanotrofiumlar; kimsesiz olanların faydalandığı kurumdur, jerontokomialar; ise yaşlı bakıma muhtaç insanlar yararlanmışlardır³⁴².

³⁴⁰ Erdoğan Merçil, "Selçuknâme", *DVIA*, C.36, s. 397-398; Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), Çev.Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara, 2014, s. 7 – 8; Seyhan Atak, "Selçuklu ve Bizans Dönemlerinde Tababet (karşılaştırılmalı bir çalışma)", Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s. 4.

³⁴¹ Gülgün Köroğlu, "Bizans'ta Hekim Azizler, Eyüp'teki Kosmos ve Domianos Kilisesi", Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler: I-VIII, *Eyüp Belediyesi Kültür Yay.*, İstanbul 2005, s.173.

³⁴² Atak, agt.,s.69.

Xenodcheialar leprozoriler, doğum evleri ve göz hastalıklarıyla ilgilenen kurumlar ülkedeki hastanelerin genel adı olarak kabul edilebilecek niteliktedir. Xenodocheialar direkt hastane şeklinde değil yaşlıların ve bakıma muhtaç insanların bakımlarının yapıldığı sosyal bir kuruluş niteliğinde olmuştur³⁴³.

Sosyal yardım kuruluşu olmasının yanı sıra hastanede ilaçlar, yakılar, hekimler, özel yataklar ve tıbbi malzemeleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bizans döneminde Caesarea’da ilk hastane sayılabilecek düzeyde kurumlar kurulmuştur ve onun peşine ise Konstantinopolis’te bu kuruma benzer yapıda kurumlar inşa edilmiştir. İnşa edilmiş olan bu kurumlarda hastalıkların teşhisi ve tedavisi yapılmıştır ve bunun yanı sıra yardım kuruluşu olarak da görev almaya devam etmiştir. Justinianus döneminde çok fazla hastane yapılmıştır özellikle Sivas, Kayseri, Urfa, İstanbul, Antakya ve Efes gibi şehirlerde insanları tedavi etmek amaçlı hastaneler kurulmuştur. Bulaşıcı hastalıklar için özel hastaneler yapılmıştır ki bulaşma riskini ortadan kaldırmak için ve bunlara Pantelaimon ve Hagios Zootikos cüzzamhaneleri denilmiştir³⁴⁴.

Bizans Devleti’nde sınıfsal farklılıklar bulunmaktadır fakat hastanelerde bu sınıfsal farklılıklardan söz etmemiz mümkün değildir. Bütün hastalara hoşgörülü davranılmış, hastalıkları konusunda büyük emek vererek tedavi edilmelerine imkân sunulmuştur. Ayrıca hastaneler gelen hastaların çoğu çok yoksul insanlar olmuştur. Konaklamaları, yiyecek ve elbise ihtiyaçları dahi bu hastaneler tarafından karşılanmaktadır³⁴⁵.

Bizans Devleti’nin ilk hastanesi Basil zamanında kurulmuştur ve bu hastane bünyesinde hemşire ve tıpla ilgili birçok ihtiyaç duyulan meteryaller elde etmişlerdir. Bazilia hastanesinin kuruluş yeri Kayseri’dir. Bazilia hastanesinde bulaşıcı hastalık taşıyanlar özenle tedavi edilmiş ve tedavilerini için ayrı ayrı odalar inşa edilmiştir. Ayrıca bu hastanede hastanelerin taşınması için araçlarda inşa edilmiştir. Bazilia

---

³⁴³ Atak, *agt.*, s.4.

³⁴⁴ Mikhail Psellos, *Kronografya*, TTK, Ankara 2014, s.27.

³⁴⁵ Abdulhalik Bakır-Pınar Ülgen, “Bizans’ta Tababet Kültürü Bilimi ve Çalışmaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, C 9, S. 9, *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, NHBÜ Yay., Nevşehir 2017, s.22.

hastanesi tedaviyle ilgili kurallar belirlemiş ve bu kurallar devletin çok sıkı denetimi altında bulunmakta, ayrıca kilise tarafından da denetlenmiştir³⁴⁶.

Bizans Devleti'nde hastaneler ayrıca sosyal yardım kurumu olarak işlev görmüşlerdir. Pantokrator Hastanesi de aynı şekilde sosyal bir kurum niteliği taşımaktadır. Eirene tarafından inşa edilmeye başlanan hastane, Eirene'nin ölümünden sonra yarım kalmıştır ve eşi İoannes Komnenos tarafından tamamlanmıştır. Bu dönemde inşa edilmiş olan en büyük sağlık kurumu arasında yer almıştır ve bünyesinde elliye yakın yatak barındırmaktadır. Hastanede ekonomik güçleri iyi olan hastalara kalma imkanı sunulmamıştır. Gıdasını karşılayamayan, bakıma muhtaç, giyecek bulamayan insanların bakımı yapılmaktadır³⁴⁷.

Hastanede kadınlarla erkeklerin aynı odalarda kaldıkları görülmekte ve ibadetlerini rahat bir şekilde yapabilmeleri için özel ibadet yerleri bulunmaktadır. Hastanelerde hastaların yıkanabilmesi için hamam ayrıca şapel, mutfak, değirmen, kütüphaneler bulunmaktadır³⁴⁸.

Bizans İmparatorluğu'nda Oribasius, Alexander Tralles, Michailus Psellus, Demetrius Pepagomenos, Simeon Seth, Aetius Amida, Johannes Chumnos, Maksimos Planudes ve Nicolas Myrepsos'un gibi isimler tıp alanında önemli saydığımız hekimler arasındadır. Ayrıca Bizans döneminde sadece erkek hekimler değil kadın hekimlerde bulunmaktadır, kadın hekimlerin varlığı ise öldükten sonra yapılan mezar taşlarındaki isimlerinden anlaşılmaktadır³⁴⁹.

Bizans dönemi tıp alanındaki arkeolojik çalışmalar incelendiğinde hekimlik kurumu ve tedaviler hakkında bilgiler veren kazılar bulunmaktadır. Özellikle tıbbi aletler ve ilaç şişeleri fikir edinebilmede çok önemli kaynaklardan olmuştur. Bir kişinin hekim olabilmesi için öncelikli olarak diplomaya sahip olması gerekmektedir. Diplomalarını aldıktan sonra o dönem ünlü olan hekimlerin hazırladığı sınavlara girip başarı elde etmek ve peşine de iş tecrübesinde bulunmaları zorunludur. Bu

---

³⁴⁶ Atak, agt.s.71.

³⁴⁷ Hayri Fehmi Yılmaz, "Zeyrek Kilise Camii", *DİA*, C.44,TDV, İstanbul 2013, s. 377; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Çev.Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul 2021, s. 172.

³⁴⁸ Levent Kayapınar, *Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum*, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, TTK Yay., Ankara 2011, s. 166-167.

³⁴⁹ Atak, agt.s.76.

şartları karşıladıktan ve belgelendirildikten sonra hekim olma hakkı kazanmışlardır³⁵⁰.

Bizans İmparatorluğu'nda bu dönemde yaşamış hekimlere örnek vermek gerekirse, İmparator I. Herakleios (610-641) döneminde yaşamış olan ve Bizans'ta sağlık alanında büyük başarılar elde etmiş olan Aeginalı Paulus ünlü bir hekimdir. Bilgilerini geliştirebilmek ve insanlığa daha faydalı olabilmek için çok fazla seyahat yapmıştır³⁵¹.

Aeginalı Paulus tıpkı Oribasius gibi, *Epitomae Medicoe Libri Septem* adında tıp ansiklopedisi kaleme almıştır. Bu eser birçok bilim adamına ilham olmuştur, özellikle Huneyn bin İshak tarafından Arapçaya çevrilmiş ve yıllarca bu eser Müslüman bilim adamlarını etkilemiştir. Müslüman dünyasını ayrıca etkileyen bir durumda Aeginalı Paulus'un panzehir olarak geliştirip kullandığı tiryak olmuştur³⁵².

2.5.6. Sosyal Yapı İçerisinde Kadının Rolü

VI. ve X. yüzyıllar arasında imparatorluk içerisinde kadınların sosyal rolleri, aile yapısı, hukuk ve toplumun genel yapısı tarafından şekillendirilmiştir. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda kadınların toplumsal rolü, hem aile içi hem de kamusal alanlarda belirli sınırlar içinde şekillenmişti. Kadınların sosyal yapıda oynadıkları rol, dönemin toplumsal normları, hukuki düzenlemeleri ve ekonomik koşulları tarafından şekillendirilmiştir³⁵³.

X. yüzyılda Bizans toplumunda kadınlar, genellikle aile içi rollerle sınırlıydı. Kadınlar, ailelerinin ekonomik ve sosyal yönetiminde önemli bir rol oynuyor, çocuk bakımı ve ev işlerinden sorumluydular. Ev içindeki görevler, kadınların toplumdaki yerini belirleyen temel faktörlerden biriydi. Ayrıca, üst sınıf kadınlar, genellikle sosyal etkinliklerde ve dini törenlerde aktif rol oynarken, alt sınıf kadınlar daha çok tarımsal ve el işlerinde bulunuyordu³⁵⁴.

³⁵⁰ Köroğlu, *Bizans'ta Hekim Azizler*, s. 241.

³⁵¹ Atak, *agm.*, s. 74-75.

³⁵² Atak, *agm.*, s. 74-75.

³⁵³ Köroğlu, *Bizans'ta Hekim Azizler*, s. 53 – 104.

³⁵⁴ Dilek Maktal Canko, “*Bizans'ta İktidarın Öteki Yarı: İmparatoriçeler*”, Antik Dönemden Osmanlı'ya Anadolu Sanatında Kadın (ed.Dilek Maktal Canko), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2021, s. 56-57.

Kadınlar genellikle evin idaresinden sorumlu olmuşlardır. Yiyecek hazırlama, çocukların bakımı ve ev işleri gibi görevleri yerine getirmişlerdir. Bu dönemde kadınların en önemli sosyal rolleri anne ve eş olmak olmuştur. Aile içinde çocukların yetiştirilmesi ve eğitimi kadınların temel sorumlulukları arasında yerini almıştır. Evlilik de kadınların sosyal statüsünü belirleyen en önemli faktörler arasındadır. Bu evlilikler genellikle aileler arasında ekonomik ve sosyal ittifaklar kurmak adına yapılmıştır³⁵⁵.

Kadınların toplumsal statüsü, genellikle erkeklerin yanında ikincil bir konumda bulunmaktaydı. Kadınların hukuki hakları, erkeklerle kıyaslandığında sınırlıydı ve mülkiyet hakları, miras hakları gibi konularda kısıtlamalar söz konusuydu. Bununla birlikte, bazı zengin ve soylu kadınlar, kendi mülklerini yönetme yeteneğine sahip olabiliyor ve toplumda daha belirgin bir rol üstlenebiliyordu³⁵⁶.

Bizans hukuku, kadınların miras hakkını tanımakla beraber bu hakların erkekler işe eşit olmadığı görülmüştür. Özellikle evli kadınlar mülk sahibi olabilir ve mülklerini kendileri yönetebilmektedir. Bu yönetim yine de eşlerinin veya erkek akrabalarının izinlerine dayalı olmuştur. İmparatorluk içerisinde kadınlar genellikle ev dışında çalışmamaktadırlar³⁵⁷. Yine de bazı kadınlar dokuma, el işi ve pazar yerlerinde ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bazı dul kadınlar ve düşük gelirli ailelere mensup kadınlar geçimlerini sağlamak için çalışmak zorunda olmuşlardır. Din, Bizans İmparatorluğu içerisinde her zaman çok önemli bir yer teşkil etmiştir ve imparatorluk içerisindeki kadınlar da kiliselerde bu bağlamda görevler almışlardır. Rahibe oldukları, manastırda yaşadıkları ve dini görevlerde bulundukları görülmüştür. Kadınların eğitimi genellikle sınırlı olmakla beraber aile içerisinde kalmıştır. Yüksek sınıfta yer alan kadınlar okuma yazma öğrenip temel dini bilgileri almışlardır. Bununla birlikte bazı soylu kadınlar daha geniş bir eğitim alıp edebi çalışmalar içerisinde bulunmuşlardır³⁵⁸.

---

³⁵⁵ Kaplan, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 253

³⁵⁶ Psellos, *age.*, s. 175.

³⁵⁷ Kaplan, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 253

³⁵⁸ Carolyn L. Connor, *Bizans'ın Kadınları*, Çev. Barış Cezar, YKY., İstanbul 2008, s. 313

Yüksek sınıfta olanlar başta olmak üzere kadınlar çeşitli sosyal etkinliklere katılmışlardır. Bu sosyal etkinliklerin başında dini bayramlar, düğünler ve birtakım toplumsal etkinlikler gelmektedir. Kadınların doğrudan siyasi yetkileri oldukça sınırlı olmakla birlikte imparatoriçeler önemli siyasi yetkilere sahip olmuşlardır³⁵⁹. VI. yüzyılda İmparatoriçe Theodora ve VIII. yüzyılda İmparatoriçe Irene önemli siyasi görevler üstlenmiş yönetimde etkili olmuş kadınlara örnektir. İmparatoriçe Theodora, Justinianus'un eşidir ve o dönem çok güçlü bir politik figür olmuştur. Birçok reformun gerçekleşmesinde kritik bir rol oynamıştır. İmparatoriçe Irene VIII. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nu tek başına yöneten ilk kadın olma özelliğine sahiptir. Bu dönemde ikonoklazma ile mücadelesi çok dikkat çekici olmuştur³⁶⁰.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki kadınların toplumsal yapıda üstlendiği roller, aile içi, dini ve kamusal alanlarda çeşitli şekillerde belirlenmişti. Kadınların sosyal statüleri, toplumsal normlar ve hukuki düzenlemeler tarafından şekillendirilmiş, ancak bu roller kadınların toplumsal yapıda belirli bir etki ve önem kazanmalarını sağlamıştır. Kadınların sosyal yaşam üzerindeki etkileri, Bizans toplumunun yapısının anlaşılmasında önemli bir unsurdur³⁶¹.

---

³⁵⁹ Köroğlu, *Bizans'ta Hekim Azizler*, s. 53 – 104.

³⁶⁰ Jean-Claude Cheynet, *Bizans Dünyası-Bizans İmparatorluğu (641-1204)* ,Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay.,İstanbul 2018, s. 56

³⁶¹ Psellos, *age.*, s. 36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA SANAT, MİMARİ VE İLMİ HAYAT

3.1. İlim ve İlim Adamları

Bizans İmparatorluğu, bin yılı aşkın bir süre boyunca Doğu Akdeniz'in en önemli kültürel, bilimsel ve siyasi merkezlerinden biri olmuştur. Antik Yunan geleneğini devralmasının yanı sıra, Hristiyanlığın etkisiyle zengin bir kültürel mirasa sahip olan Bizans, ilim adamları ve şairler aracılığıyla bilim ve sanat dünyasına büyük katkılarda bulunmuştur. VI. ve X. yüzyıllar arasında ise Bizans İmparatorluğu'nda ilim, antik Yunan ve Roma İmparatorluklarından miras kalan bilgiler üzerine inşa edilmiş ve Hristiyanlık temeline dayandığından daha fazla gelişim göstermiştir.³⁶²

Bu dönem boyunca Bizans ilmi, dini ve seküler bir yapı arasında denge kurmaya çalışmıştır. Eğitim de manastır ve kiliseler aracılığı ile yaygınlaştırılmıştır. İmparatorluk genelinde ise çok farklı bilim dallarında farklı gelişmeler yaşanmıştır. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, ilim ve entelektüel faaliyetler açısından zengin bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönem, Bizans'ın hem klasik hem de Hristiyan bilgi ve düşünce geleneklerini harmanlayarak, bilim, felsefe ve teoloji alanlarında önemli gelişmelere ev sahipliği yapmıştır. Bu çalışmada, X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki ilim ve ilim adamlarının katkıları, entelektüel ortam ve bu dönemin bilimsel ilerlemeleri incelenecektir³⁶³.

---

³⁶² Anne Tihon , “Bizans Döneminde Konstantinopolis'te Bilim ve Teknoloji “, *Büyük İstanbul Tarihi* ,C.9.,İstanbul 2015 s.254-262.

³⁶³ Dimitri Gutas, Anthony Kaldellis, Brian Long, *Arap Dünyasıyla Entelektüel Alışverişler*, Bizans'ın Entelektüel Tarihi – Seçme Makaleler, (ed. Anthony Kaldellis ve Niketas Siniossoglou), Çev. Ercan Ertürk, YKY, İstanbul 2021, s. 75 – 96.

Manastırlar hem dini hem de seküler eğitim veren önemli merkezler olmuşlardır. İçerisinde, teoloji, felsefe, edebiyat alanlarında bilimsel çalışmalar yapılmıştır³⁶⁴.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki ilim adamları, hem antik Yunan hem de Hristiyan düşünce geleneğini devam ettiren önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemdeki öne çıkan isimlerden biri, özellikle tıp ve doğa bilimleri alanındaki çalışmalarıyla tanınan Arethas of Caesarea'dır. Arethas, Yunan felsefesi ve bilimsel bilgiye olan derin ilgisiyle bilinirken, aynı zamanda Hristiyan teolojisi üzerine de önemli katkılarda bulunmuştur. 425 yılında İmparator II. Theodisius tarafından Konstantinopolis Üniversitesi kurulmuştur. Dönemler boyunca bu üniversite Bizans'ın en önemli eğitim kurumlarından olmuştur. Felsefe, hukuk, matematik, retorik ve tıp gibi alanlarda eğitimler verilmiştir³⁶⁵.

X. yüzyılda Bizans'ta bilim ve felsefi düşünce, özellikle antik Yunan bilgi mirasının korunması ve yeniden yorumlanmasıyla şekillendi. Michael Psellus, bu dönemin önemli bir bilim adamı ve filozofuydu. Psellus, Aristoteles'in eserlerini yeniden değerlendirmiş, eski Yunan düşüncesini Hristiyan teolojisi ile birleştirmiş ve böylece Bizans felsefi geleneğine önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, Symeon Metaphrastes, Hristiyan hayatının ilahi yönlerini açıklayan, hayat hikayeleri ve hagiografiler yazmış ve Bizans'ın dini ve tarihi mirasının korunmasına yardımcı olmuştur³⁶⁶.

X. yüzyılda Bizans'ta, ilim adamlarının yetiştirildiği ve bilimsel çalışmaların yapıldığı çeşitli akademik kurumlar bulunmaktaydı. Mangalitsa Manastırı, bu dönemde önemli bir eğitim ve öğretim merkezi olarak işlev gördü ve birçok ilim adamının yetişmesine katkıda bulundu. Ayrıca, Constantinople Üniversitesi, dönemin entelektüel ve bilimsel yaşamında merkezi bir rol oynamış, hem Hristiyan hem de antik Yunan bilgilerini koruyan bir kurum olarak dikkat çekmiştir. İmparatorluk, dönemler boyunca Yunan felsefesinin büyük mirasçılarından olmuş Aristoteles ve Platon gibi önemli filozofların eserlerini incelemiş ve bunları da kendi teolojik

---

³⁶⁴Psellos, *age*, s. 36.

³⁶⁵Gutas, Kaldellis, Long, *age*, s. 75 – 96.

³⁶⁶ Hayati Dokdemir, Mehmet Özbaş, “Bizans'ta Eğitim ve Öğretime Genel Bir Bakış”, 5. Asya Pasifik Uluslararası Modern Bilimler Kongresi, Avusturya 2021, s. 210.

düşünceleri ile birleştirmiştir. Origenes, Kapadokyalı Babalar, John of Damascus gibi teologlar özellikle bu dönemde ön planda yer almışlardır³⁶⁷.

Bu dönemde antik Yunan matematiği Bizanslı ilim insanları tarafından korunmuş ve geliştirilmiştir. Öne çıkan alanlar da geometri ve trigonometri olmuştur. Astronomik gözlemler ve takvim hesaplamaları da bu dönemde önemli öne çıkan çalışmalardandır. İmparatorluk içerisinde tıp da oldukça ilerlemiştir. İmparatorluk içerisinde verilen tıp eğitiminde Galen'in eserleri temel alınmış ve buna uygun tıbbi metinler yazılmıştır. Bizanslı doktorlar cerrahi konuların yanı sıra farmakoloji ve hastalık tedavilerinde de çok önemli çalışmalar yapmışlardır³⁶⁸.

İmparatorluk, askeri mühendislik ve mimaride de büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bizans'ın mühendislik becerilerinin en önemli kanıtlarından birisi Ayasofya olarak gösterilebilir. İnşa edilen su kemerleri, savunma yapıları ve yol inşaatları gibi mühendislik projeleri de bu dönemde oldukça fazla sayıda göze çarpmıştır³⁶⁹.

Bizans İmparatorluğu'nda gelişen ilim İslam Dünyası ve Ortaçağ Avrupa'sı üzerinde de etkili olmuştur. Bizanslılar, klasik Yunan ve Roma eserlerini Arapça ve Latinceye çevirerek bu bilgileri İslam ve Batı dünyasına aktarmışlardır. Bu bilgi aktarımları da Rönesans ve birçok bilimsel devrimin temelini oluşturmuştur³⁷⁰.

VI. ve X. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu'nda bazı bilim adamları ön plana çıkmışlardır. Felsefe, fizik ve teoloji alanlarında John Philoponus (490-570) Aristoteles'in eserlerine yaptığı yorumlar ile tanınmaktadır. Yaptığı çalışmalarda Aristoteles'in fizik anlayışını eleştirmiş ve ortaçağ skolastiğinde önemli bir yer edinmiştir³⁷¹.

Ayasofya'nın baş mimarlarından biri olarak bilinen Isidore of Miletus (442-537), mühendislik ve mimarlık alanlarında çok önemli eserler vermiştir. Yine

³⁶⁷ Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca – Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, Çev. Lütfü Şimşek, Kitap Yay., İstanbul 2003, s. 26.

³⁶⁸ A. Adnan Adivar, “ Bizans'da Yüksek Mektebler ”, *Tarih Dergisi*, C.5, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 6 – 7.

³⁶⁹ John Freely ve Ahmet S. Çakmak, “Bizans'ta Eğitim ve Öğretime Genel Bir Bakış”, YKY, İstanbul 2015, s. 253.

³⁷⁰ Köroğlu, “Bizans'ta Hekim Azizler”, s. 53 – 104.

³⁷¹ Henry Maguire, “20. Yüzyılın İkinci Yarısında Bizans Sanat Tarihi ”, Sanat Dünyamız Bizans Özel Sayısı, S.69-70, Çev.. Yurdanur Salman, YKY. İstanbul 1998, s. 27 – 29.

Ayasofya'nın baş mimarlarından biri olan Anthemius of Tralles (474-534), matematik ve geometri konularında çalışmalar yapmıştır³⁷².

790-870 yılları arasında hayatta olan Leo the Mathematician ise imparatorluk içerisinde matematik ve astronomi alanlarında çok önemli ilerlemeler katedilmesini sağlamıştır. Özellikle optik ve mekanik konularında çalışmalar yapmıştır.³⁷³

Felsefe, hukuk, tarih, edebiyat gibi çok farklı disiplinler ile ilgilenen Michael Psellos (1018-1078), Bizans Rönesansı olarak bilinen dönemin önemli figürlerinde biri olmuştur³⁷⁴.

X. yüzyılda Bizans'ın entelektüel ortamı, hem eski Yunan hem de Hristiyan bilgi birikimlerinin sentezini yansıtmaktadır. Bu dönem, Bizans'ın entelektüel mirasının korunmasında ve geliştirilmesinde kritik bir rol oynamıştır. İlim adamları, hem eski Yunan felsefesini hem de Hristiyan teolojisini inceleyerek, yeni düşünce sistemleri ve bilgisel yaklaşımlar geliştirmiştir. İlim ve bilim alanındaki gelişmeler, Bizans toplumunda entelektüel merak ve öğrenme kültürünü teşvik etmiş, eğitim ve bilgiye olan ilgiyi artırmıştır. Ayrıca, ilim adamlarının çalışmaları, Bizans İmparatorluğu'nun kültürel ve entelektüel mirasının oluşumuna katkıda bulunmuş, bilim ve felsefe alanında kalıcı etkiler yaratmıştır³⁷⁵.

X. yüzyıl bir ansiklopedicilik dönemidir. İmparator VII. Konstantinos Porfirogennetos (913-959) döneminde mevcut her türlü bilginin derç edildiği geniş bir derleme hazırlamayı düşünmüştü. Onun bu tasarısı, mesela ekim dikime (bağcılık, zeytinlik, meyveler, sebzeler, ağaçlar vb.) ayrılmış bir ansiklopedi olan *Geoponica* gibi birçok eserin derlenip toplanmasına ilham kaynağı oldu. İlk derleme IV. yüzyılda Beyrutlu Vindianus Anatolius ve daha sonra VI. yüzyılda Cassianus Bassus tarafından yapıldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Bu eser büyük bir şöhrete kavuştu birçok dile tercüme edildi. Bu diller Latince, Arapça, Süryanice ve Ermeniceye tercüme edildi³⁷⁶.

³⁷² Anne Tihon, "Astronomi", Bizans'ın Entelektüel Tarihi – Seçme Makaleler, (ed. Anthony Kaldellis ve Niketas Siniosoglou), Çev. Ercan Ertürk, YKY., İstanbul 2021, s. 195.

³⁷³ Psellosage, *age*, s. 116.

³⁷⁴ Dokdemir ve Özbaş, "Bizans'ta Eğitim", s. 210.

³⁷⁵ Psellos, *age*, s. 116

³⁷⁶ Anne Tihon, *agm.*, s. 254-262.

Kadim simyacıların eserlerinin bir derlemesi Codex Marcianus Graecus 299'da, bir X. yüzyıl el yazmasında istinsah edildi ve simyacıların kullandıkları alet ve edevat çizimler eşliğinde anlatıldı. Benzer tarzda birçok tıp kitabı aynı zamanda atlarla veya genel olarak hayvan bilimiyle ilgili eserler X. yüzyıl el yazmalarından derlendi. Kadim coğrafyacıların eserlerinden yapılan derleme IX-X. yüzyılların el yazmalarında istinsah edildi.³⁷⁷

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, ilim ve entelektüel faaliyetler açısından önemli bir dönem geçirmiştir. İlim adamları, hem antik Yunan hem de Hristiyan düşünce geleneklerini koruyarak ve geliştirerek, bilim ve felsefe alanında önemli katkılarda bulunmuşlardır³⁷⁸.

3.2.Şiir ve Şairler

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda şiir, hem kültürel hem de entelektüel yaşamın önemli bir parçasıydı. Bu dönem, Bizans'ın hem klasik hem de Hristiyan geleneklerini harmanlayan zengin bir edebi üretim sürecine tanıklık etti. Şiir, dinî, toplumsal ve kişisel temaları işleyen önemli bir ifade biçimi olarak öne çıkmıştır. X. yüzyılda Bizans şiiri, geniş bir tematik yelpazeyi kapsıyordu. Bu dönem şiirlerinde, dini temalar, tarihsel olaylar, aşk ve doğa betimlemeleri gibi çeşitli konular işlenmiştir. Bizans şiirinin en belirgin özelliklerinden biri, hem klasik Yunan edebiyatının hem de Hristiyan temalarının bir arada bulunmasıydı. Şairler, antik Yunan mitolojisinden ve Hristiyan teolojisinden esinlenerek, zengin ve çok katmanlı eserler üretmişlerdir³⁷⁹.

Bizans şiirleri bu dönemde klasik Yunan edebiyatının yerini almış, kendi kültürel ve dini bağlamlarını da buna uyarlamıştır. Dönemin önemli şairlerine örnek vermek gerekirse: Romanos the Melodist (490-556), dönemin en ünlü Bizans ilahiyatçılarından biri olmuş ve yaklaşık bin kontakion yazdığı söylenmiştir. İlahilerinin içerisinde genellikle yeni ahit konularını işlemiştir³⁸⁰. İmparator Heraklios döneminde (VII. yüzyıl) yaşamış olan George of Pisidia epik şiirleriyle

³⁷⁷ Anne Tihon , agm., s.254-262.

³⁷⁸ Psellos, *age.*,s.116

³⁷⁹ Psellos, *age.*,s.116

³⁸⁰ Siren Çelik, *Bizans Şiir Antolojisi 4 – 15. Yüzyıllar*, Alfa Yay.,İstanbul 2022, s. 170 -180.

ön plana çıkmıştır³⁸¹.Teolog ve şair olarak bilinen John of Damascus (676-749), Bizans ilahiyatına büyük katkı sağlamıştır. Hristiyan teolojisi ve litürjisiyle ilgili eserler ile bu dönem içerisinde ön plana çıkmıştır³⁸².

Mistik ve şair olan Symeon the New Theologian (949-1022), dini şiirlerinde kişisel dini deneyimlerini ve mistik tecrübelerini anlatmıştır³⁸³.X. yüzyılda Bizans şiirinin en önemli isimlerinden biri Constantine VII. Porphyrogennetos'tur. İmparator olarak, hem şiir yazmış hem de edebi çalışmaların teşvik edilmesine öncülük etmiştir. Ayrıca, Theodore Prodromos, bu dönemin önde gelen şairlerinden biri olarak kabul edilir³⁸⁴. Prodromos, hem lirik hem de epik şiir türlerinde eserler vermiş ve Bizans edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra, Michael Psellus de dönemin önemli şairlerinden biri olup, hem felsefi hem de dinî temaları işleyen şiirleriyle tanınmaktadır³⁸⁵.

Şiir, X. yüzyılda Bizans toplumunda hem eğlence hem de öğretici bir araç olarak işlev görmüştür. Şairler, toplumsal değerleri, tarihsel olayları ve dini inançları yansıtan eserlerle toplumu bilgilendirmiş ve düşündürmüştür. Ayrıca, şiir, sosyal ve kültürel yaşamın bir parçası olarak, çeşitli resmi ve dini törenlerde, sosyal etkinliklerde ve eğlencelerde önemli bir yer tutmuştur.³⁸⁶.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki şiir, dönemin kültürel ve entelektüel yaşamının önemli bir parçasıydı. Şairler, antik Yunan ve Hristiyan geleneklerini harmanlayarak, zengin ve çok katmanlı şiirsel eserler üretmişlerdir. Şiir, toplumsal ve kültürel etkileriyle Bizans toplumunun estetik ve entelektüel değerlerini yansıtmakta önemli bir rol oynamıştır. Bu dönem şiirinin incelenmesi, Bizans'ın kültürel mirasının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır³⁸⁷.

³⁸¹Henry Maguire, *Bizans Saray Kültürü*,s. 227 – 238.

³⁸²Çelik, *Bizans Şiir Antolojisi*, s. 182

³⁸³Cyril Mango, *Bizans - Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, YKY yay.,İstanbul 2011, s. 156 – 157.

³⁸⁴ Zahide Ekmekçi, “Konstantine Porphyrogenitus’un De Administrando Imperio Adlı Eserinin Çevirisi ve Yorumlanması”,*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2016, s. 25.

³⁸⁵ Psellos, *age.*,s.116

³⁸⁶Dokdemir ve Özbaş, “*Bizans'ta Eğitim*”, s. 210.

³⁸⁷Eirini Afentoulidou, “ Bizans Hayatının Bilinmeyen Bir Yönü Bizans Edebiyatı ”, *TTD*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 78-82.

3.3. Edebiyat

Bu yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu içerisinde edebiyat da tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi dini ve seküler temaları kapsayan geniş bir alan olarak görülmüştür. Tıpkı Bizans şiiri gibi Bizans edebiyatı da klasik Yunan ve Roma kültür mirasını devralarak bunu kendi kültürel ve dini bağlamına uyarlamıştır. Dini edebiyat, Bizans edebiyatının en önemli ve yaygın türlerinden biri olmuştur. Bu dönemde dini eserler, Hristiyanlık inancını yaymış ve pekiştirmiştir. Azizlerin hayatlarını anlatan biyografik eserlerin yazılma amacı halk arasında dini inancı güçlendirmek ve ahlaki örnekleri arttırmak amaçlı olmuştur. “Vita Antonii (Aziz Antonius’un Hayatı)” ve “Vita Constantini” (Konstantin’in Hayatı) gibi eserler buna örneklerdendir. Bizans edebiyatının önemli alanlarından biri de tarih yazarlığı olmuştur. Bu dönemde tarihçiler, imparatorluğun siyasi ve askeri olaylarını ayrıca imparatorların yaşamlarını kaleme almışlardır. VI. Yüzyılda yaşayan Prokopius, yazdığı üç eserle İmparator I. Justinianus’un dönemini anlatmıştır.³⁸⁸ Bu eserler: “Wars (Savaşlar)”, “Buildings (Yapılar)”, “Secret History (Gizli Tarih)”tir. Theophanes the Confessor’un IX. yüzyılda kaleme aldığı “Chronographia”, Bizans tarihi için önemli bir kaynak olmuştur. Bu eserde Hz. İsa’nın doğumundan 813 yılına kadar olan dönem anlatılmıştır³⁸⁹.

Bizans edebiyatının bazı temel özelliklerine baktığımızda Bizans’ta, günümüzdeki edebiyat terimini tam olarak karşılayacak bir sözcük yoktu. Sözcük, yazı, mantık anlamına gelen logos kelimesi her türlü metin için kullanılırdı: şiir, söylevler, mektuplar, aziz öyküleri, felsefe gibi nerdeyse çoğu alanda bu kelime kullanılmaktaydı. Bir yazarı veya metni örnek alarak yazmak, mimēsis olarak nitelendirilmekteydi. Bu kelime Bizans edebiyatı için çok önemli unsur olmuş ve edebiyatta gereklilik, zorunluluk olarak görmüşlerdir. Yazarların kendilerine özgü yorumlama şekilleri bulunmaktaydı bundan dolayı mimēsis taklit yapmak anlamına gelmemekteydi.³⁹⁰

³⁸⁸ Prokopios, *Yapılar I*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 1994, s. 5.

³⁸⁹ Clément Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, Çev. Cemal Sezgin, Tisa Yay., Ankara tarihsiz, s. 213 – 215.

³⁹⁰ Siren Çelik, “Bizans Edebiyatına Kısa Bir Giriş” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, İstanbul 2020, s. 294-305.

Bizans edebî kültürünün ve onun eskiye öykünmesinin en önemli hususlarında birisi de, Bizans yazarlarının genellikle Attika Yunancasıyla yazmalarıdır. İyi eğitim sergileyen, Attika lehçesiyle yazmanın en anlaşılır dil kullanımı olduğu düşünülüyordu. Yazarlar genellikle süslü şekilde yazarlardı fakat okuyucunun da anlamasını da göz ardı etmemektedirler.³⁹¹

Bizans edebiyatında eser yazmak herkes tarafından yapılabilse de, ana külliyyatını oluşturan sofistike eserler, genellikle yüksek düzeyde eğitim görmüş kişiler tarafından yazılırdı. Bizans'ta yazarlar ağırlıklı olarak çeşitli seviyelerde ders veren hocalar, bürokratlar, askerler, devlet adamları, din adamları ve hatta bazen, imparatorlar arasından çıkardı. Ağırlıklı olarak erkek egemen olan bu edebî gelenekte, günümüze adı ve eserleri ulaşmış çok az kadın yazar vardır.³⁹²

3.4. Musiki

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda musiki, kültürel ve dini yaşamın önemli bir parçasıydı. Bu dönem, Bizans'ın hem klasik hem de Hristiyan müzik geleneklerini sürdürdüğü ve geliştirdiği bir dönemdi. Müzik, hem kilise ayinlerinde hem de sosyal etkinliklerde önemli bir rol oynamış, dönemin estetik ve dini anlayışlarını yansıtan bir ifade biçimi olarak öne çıkmıştır. X. yüzyılda Bizans müziği, hem dini hem de seküler müzik formlarını kapsamaktadır. Dini müzik, özellikle kilise ayinlerinde kullanılan ilahiler ve kantolarla belirginleşmiştir. Bizans müziği, genellikle monofonik bir yapıya sahip olup, modlar ve tonal sistemler üzerine kuruludur. Bizans müziğinde kullanılan en önemli modlar, ikonik ve anastasima modlarıdır. Bu modlar, dönemin dini müzik repertuarını oluşturmuş ve kilise müziğinde önemli bir rol oynamıştır.³⁹³

Bizans İmparatorluğu'nda bu dönemde musiki de dini bağlamlarda ön plana çıkmıştır. Bizans müziği kilise müziği ve seküler müzik olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır. Ayrıca Bizans müziği bu dönemde Doğu ve Batı müzik geleneklerini birleştirerek kendine özgü bir tarz benimsemiştir. Bizans kilise müziği

³⁹¹ Çelik, *agm.*, s. 294-305.

³⁹² Çelik, *agm.*, s. 294-305.

³⁹³ Jean-Claude Cheynet, “Ortaçağ İmparatorluğu'nun Oluşum ve Gelişimi: Olaylar”, *Bizans Dünyası-Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, (ed. Jean-Claude Cheynet), Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay, İstanbul 2018, s. 58.

Hristiyan litürjisinin önemli bir parçası olarak gelişimini sürdürmüştür. Bu musiki türü, Tanrı'ya dua ve ibadet etmek amacıyla kullanılan bir müzik türü olmuştur. Bizans kilise müziğinin en önemli örneklerinden biri ilahilerdir (hymns). Bu türün en önemli temsilcisi de kontakion denilen uzun şiirsel ilahiler yazan Romanos the Melodist'tir. Litürjik törenlerden söylenen kontakionlar, Hz. İsa'nın yaşamı, Meryem Ana ve azizler hakkında çeşitli konular içermektedir. VIII. yüzyılda ortaya çıkan başka bir ilahi türü de kanonlardır. John of Damascus ve Cosmas of Jerusalem gibi ilahiyatçılar tarafından geliştirilip ortaya konmuştur. Kanon, dokuz oda (ode) adı verilen bölümden oluşmakta ve her bir oda ayrı bir ilahi ile başlamaktadır³⁹⁴.

Bizans musikisinin, oktoechos adı verilen sekiz modlu bir sistem üzerine kurulu olduğu da söylenebilir. Bu sistem, farklı litürjik zamanlar ve dualar için özel olarak belirlenmiş melodik yapıları içermektedir. Bu sekiz moddan her birinin kendine has bir karakteri ve melodisi olduğu görülmüştür. Her bir mod belirli bir duygusal ifade ve farklı bir anlam taşımaktadır. Bu sistem sayesinde Bizans kilise müziği düzenli ve sistematik bir yapıya sahip olmuştur³⁹⁵.

İmparatorluk içerisinde seküler müzik, halk müziği ve danslarla ön plana çıkmıştır. Bu halk müziği de günlük yaşamda, bayramlarda ve kutlamalarda oldukça önemli bir yer kaplamıştır. Halk şarkıları ve dansları, düğünler, hasat festivalleri ve diğer toplumsal etkinliklerde kullanılmıştır. Bu müzikler nesilden nesile sözlü gelenekler ile aktarılmış, bu sayede de Bizans toplumunun kültürel kimliğinin önemli bir parçası olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nda saray içerisinde de müzik oldukça önemli bir yere sahiptir. İmparatorun ve aristokrasinin katıldığı saray törenlerinde ve ziyafetlerde müzik yapılmıştır³⁹⁶.

X. yüzyılda Bizans müziği, karmaşık bir notasyon sistemine sahipti. Bizans müzik notasyonu, hem ses yüksekliği hem de ritim bilgilerini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu notasyon sistemi, müzik eserlerinin doğru bir şekilde aktarılmasını

---

³⁹⁴ Antonios Botonakis ve Ezgi Özbakkaloğlu, *Bizans Müzik Aletleri Sözlüğü, Bizans'ın Sesi*, (ed. Antonios Botonakis ve Merve Özkılıç), Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2022, s. 63 – 93.

³⁹⁵ Ostrogorsky, *Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu*, s. 304.

³⁹⁶ Mango, *Bizans - Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 157.

ve korunmasını sağlamış, böylece müzik mirasının gelecek nesillere aktarılmasını kolaylaştırmıştır³⁹⁷.

X. yüzyılda Bizans müziğinde önemli bir figür olan Yannis Kallistos, dini müzik alanında önemli katkılarda bulunmuştur. Kallistos, hem müzikal kompozisyonlar hem de kilise müziği üzerine yazılmış metinlerle tanınmış bir müzisyendi. Kallistos'un çalışmaları, Bizans müzik geleneğinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır³⁹⁸.

Bizans İmparatoru Constantine VII. Porphyrogennetos, sadece bir hükümdar değil, aynı zamanda müzik teorisi ve pratiği konusunda da bilgi sahibiydi. İmparator, müzik teorisi üzerine çeşitli çalışmalar yapmış ve müzikal bilgilerin korunmasına yönelik çabalar göstermiştir. Bu dönemde, müziğin hem estetik hem de teorik yönlerini inceleyen önemli eserler kaleme almıştır. X. yüzyılda Bizans müziği, kilise ayinlerinde ve sosyal etkinliklerde önemli bir rol oynamıştır. Kilise müziği, dini törenlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir ve toplumsal yaşamın çeşitli yönlerini etkilemiştir³⁹⁹.

Müzik, dini deneyimi zenginleştirmiş ve toplumsal değerlerin ve inançların ifadesinde önemli bir araç olmuştur. Bizans müziği, dönemin kültürel ve estetik değerlerini yansıtmaktadır. Müzik, hem klasik Yunan hem de Hristiyan geleneklerini harmanlayarak, Bizans toplumunun kültürel kimliğini oluşturmuştur. Bu dönem müziği, hem estetik hem de dini olarak Bizans kültürünün önemli bir parçası olmuş, toplumun kültürel yaşamında derin izler bırakmıştır. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda musiki, dönemin kültürel ve dini yaşamının önemli bir parçasıydı. Bizans müziği, hem dini hem de seküler alanlarda önemli rol oynamış, müzikal uygulamalar ve teorilerle zenginleşmiştir. Öne çıkan müzik figürleri, müzik mirasının korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunmuş, musikinun toplumsal ve kültürel etkileri ise Bizans toplumunun estetik ve dini anlayışlarını yansıtmıştır⁴⁰⁰.

³⁹⁷ Süheylâ Bayrav, *Filolojinin Oluşumu*, Multilingual Yay., İstanbul 1998, s. 21 – 22

³⁹⁸ Ellwood P. Cubberley, *Eğitim Tarihi I*, Çev. Engin Noyan, Yeryüzü Yay., Ankara 2004, s. 168 – 175.

³⁹⁹ Mango, *Bizans - Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 157.

⁴⁰⁰ Anne Tihon, “Astronomi”, *Bizans’ın Entelektüel Tarihi – Seçme Makaleler*, (ed. Anthony Kaldellis ve Niketas Siniossoglou), Çev. Ercan Ertürk, YKY, İstanbul 2021, s. 195.

3.4.1. Müzik ve Aletleri

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, müzik ve müzik aletleri açısından zengin bir kültürel mirasa sahipti. Bu dönem, Bizans'ın hem klasik Yunan müzik geleneklerini hem de Hristiyanlık etkilerini birleştiren bir müzik pratiği ve alet kullanımı sergilemiştir. Müzik, hem dini hem de sosyal yaşamın önemli bir parçası olarak kabul edilirken, müzik aletleri de bu dönemin müzikal çeşitliliğini ve estetik anlayışını yansıtmaktadır⁴⁰¹.

X. yüzyılda Bizans müziği, genellikle monofonik (tek sesli) bir yapıya sahipti ve dini ayinlerde yaygın olarak kullanılıyordu. Bizans müzikte, çok sesli (polifonik) yapıların henüz yaygınlaşmadığı bir dönemdi. Bunun yerine, melodik çizgiler ve modlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bizans müziği, modlar ve tonal sistemler üzerine inşa edilmiştir ve ikonik, anastasima gibi modlar bu dönemin önemli müzikal yapı taşlarıdır. Bizans kiliselerinde en yaygın olarak kullanılan çalgılardan biri olarak göze çarpmıştır. İlk olarak hydraulis (su organı) adıyla antik Yunan'da icat edilen bu çalgı, Bizans İmparatorluğu döneminde oldukça geliştirilmiştir. Kiliseler içerisinde litürjik törenlerde sıklıkla kullanılmışlardır. Bu sayede özellikle büyük katedrallerde ve kiliselerde ayinler ve dini törenler müzik eşliğinde yapılarak zenginleştirilmiştir⁴⁰².

Yine antik Yunan'dan miras kalan bir diğer çalgı Lir, Bizans döneminde de sıkça kullanılan telli bir çalgı olmuştur. Kithara ise lir'e oldukça benzemekte fakat daha büyük ve buna paralel olarak daha gülü bir ses çıkarmaktadır. Bu iki çalgı da hem dini hem de seküler müzikte kullanılmışlardır⁴⁰³.

Aulos, çift kamışlı nefesli bir çalgı olarak bu dönemde görülmüştür. Bu çalgı da tıpkı diğer çalgılarda olduğu gibi Bizans'a antik Yunan'dan miras kalmıştır. Kullanım alanı çoğunlukla seküler müzik olmuş, dans ve eğlencelerde yaygın olarak

---

⁴⁰¹ Psellos, *age.*, s.120

⁴⁰² Robert Browning, "Bizans'ta Yazın Yaşamı ", Çev. Yurdanur Salman, *Kitaplık Dergisi - Bizans Seçkisi Dosyası*, YKY, İstanbul 1999, s. 148.

⁴⁰³ Nikos Maliaras, " Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde İmparatorların Törensel ve Askerî Müzikleri ile Müzik Aletleri, Bizans'ın Sesi Bizans Müzik Aletleri, (ed. Antonios Botonakis ve Merve Özkılıç), Çev. Neyire Kar, KÜ Yay., İstanbul 2022, s. 51 – 52.

kullanılmıştır. Saray müziklerinin de vazgeçilmezleri arasında aulos yine göze çarpmıştır⁴⁰⁴.

Tympanon, müzikte ritim sağlamak amacıyla kullanılan deri kaplı çerçeveli bir çalgıdır. Hem dini törenlerde hem de seküler etkinliklerde imparatorluk içerisinde musikide yerini almış bir çalgıdır. Halk müziği ve danslarda daha etkin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bir dizi farklı uzunluklara sahip kamış borulardan oluşan nefesli çalgıya Bizans'ta syrinx (pan flüt) adı verilmiştir. Antik Yunan'dan Bizans dönemine varlığını sürdürmüştür. Genel olarak pastoral ve doğa temalı müziklerde yaygın olarak kullanılmışlardır. Halk müziğinde ve eğlencelerde kullanıldığı da yine görülmüştür. Salpinx (Trompet), yine antik Yunan ve Roma dönemlerinden Bizans İmparatorluğu'na miras kalmış olan nefesli bir çalgıdır. Bu enstrüman, metalden yapıldığı için parlaktır ve oldukça yüksek bir sese sahiptir⁴⁰⁵.

X. yüzyılda Bizans müziği, karmaşık bir notasyon sistemi kullanarak müzik eserlerinin korunmasını ve aktarımını sağlamıştır. Bu notasyon sistemi, müzik aletlerinin doğru bir şekilde çalınmasını ve müzikal eserlerin standartlaştırılmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca, müzik teorisi üzerine yapılan çalışmalar, müzik aletlerinin kullanımını ve müzikal uygulamaları geliştirmiştir⁴⁰⁶.

Bizans döneminin entelektüel yaşamında, müzik ve müzik aletleri üzerine çeşitli yazılar ve incelemeler yapılmıştır. Constantine VII Porphyrogenetos gibi figürler, müzik teorisi ve pratikleri üzerine önemli çalışmalar yapmış, müzik aletlerinin kullanımını ve özelliklerini detaylandıran eserler kaleme almıştır⁴⁰⁷.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda müzik ve müzik aletleri, kültürel ve dini yaşamın önemli bir parçasıydı. Bizans müziği, hem monofonik yapısı hem de çeşitli modlar ve tonal sistemleri ile dönemin müzikal anlayışını yansıtmaktadır. Müzik aletleri, hem dini hem de sosyal etkinliklerde kullanılan önemli araçlar olmuş ve toplumsal ve kültürel etkileri ile Bizans'ın estetik değerlerini ortaya koymuştur. Bu dönemdeki müzik ve müzik aletleri üzerine yapılan çalışmalar, Bizans kültürünün ve müzikal mirasının anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

---

⁴⁰⁴ Maliaras, *age.*, s. 48 – 49.

⁴⁰⁵ Psellos, *age.*, s.116

⁴⁰⁶ Maliaras, *a.g.e.*, s. 48 – 49

⁴⁰⁷ Psellos, *age.*, s.116.

3.5. Sanat

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, sanatsal üretim ve estetik anlayış açısından zengin bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönem, Bizans sanatının hem klasik Yunan etkilerini hem de Hristiyanlığın getirdiği yenilikleri harmanladığı bir döneme işaret eder. Sanat, bu dönemde hem dini hem de seküler alanlarda önemli bir ifade biçimi olarak ortaya çıkmış, Bizans kültürünün ve toplumunun çeşitli yönlerini yansıtmıştır⁴⁰⁸.

X. yüzyılda Bizans sanatında dini temalar ön plandaydı. Kilise süslemeleri, ikonlar ve mozaikler, bu dönemin en belirgin sanat biçimlerindendir. İkonalar, Bizans sanatında önemli bir yer tutmuş, Tanrı'nın, azizlerin ve Hristiyan figürlerinin betimlendiği bu eserler, dini yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. İkonlar, Bizans Hristiyanlığının teolojik ve estetik anlayışlarını yansıtmış, dini ritüellerin ve ayinlerin merkezinde yer almıştır⁴⁰⁹.

Bu dönem içerisinde Bizans İmparatorluğu'nda sanat, özellikle dini ve imparatorluk temalarını yansıtmış, zengin ve karmaşık yapısıyla ön plana çıkmıştır. Bu dönem içerisinde imparatorluk içerisinde sanatın ana işlevi Hristiyan inancını öne çıkararak imparatorluğun gücüne ve ihtişamına vurgu yapmak olmuştur. Bizans sanatı, mozaikler, ikonalar, el yazmaları, mimari yapılar gibi formlara ayrılmıştır. Bizans mozaikleri ve freskleri, X. yüzyılda sanatsal üretimin önemli bir parçasıydı. Mozaikler, kilise ve manastır duvarlarını süslerken, dini figürler ve hikayelerle toplumu eğitmiş ve ilham vermiştir. Freskler, özellikle dini mekânlarda kullanılan bir diğer önemli sanat formuydu ve genellikle İsa'nın hayatı ve azizlerin yaşamını tasvir eden sahneleri içeriyordu. Bizans mimarisi, X. yüzyılda birçok önemli yapıyı içermekteydi. Kilise yapıları, bu dönemde özellikle dikkat çekicidir. Büyük, süslü kubbeler ve iç mekanlardaki ayrıntılı mozaikler ve freskler, dönemin estetik

---

⁴⁰⁸Cumhur Ersin Adıgüzel, “Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik Münasebetler ve Bunun Endülüs'te İlmî Hayat ve Sanat Üzerindeki Etkileri”, S.18, İstem Yay. İstanbul 2020, s. 3-7.

⁴⁰⁹Engin Akyürek, “ Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı ”, Sanatın Ortaçağı: Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar, (haz.) Engin Akyürek, Kabalcı Yay., İstanbul 1997, s. 71

anlayışını yansıtmaktadır. Mimarlık ve sanat, genellikle birleşik bir şekilde tasarlanmış, kilise yapılarında dini ve estetik amaçlar bir araya getirilmiştir⁴¹⁰.

Mozaikler, Bizans sanatının en etkileyici formlarından biri olmuştur. Bu mozaiklerin yapımında renkli taşlar, cam parçaları ve birçok farklı malzeme kullanılmıştır. Genellikle kilise duvarları ve tavanları süslemek için bu mozaiklerden yararlanılmıştır. San Vitale Kilisesi ve Galla Placidia Mozolesi'ndeki Ravenna Mozaikleri, Bizans mozaik sanatının en güzel örnekleri olarak tarihteki yerini almıştır. Bu mozaikler, Hristiyan ikonografisini ve imparatorluk sahnelerini anlatmaktadır. Ayasofya'nın iç mekanını süsleyen Ayasofya mozaikleri, Hz. İsa, Meryem Ana ve azizlerin tasvirlerini içermektedir. Bu mozaikler de Bizans mozaik sanatının zarafetini ve ayrıntılı olarak zenginliğini gözler önüne sermektedir⁴¹¹.

İkonalar, Bizans sanatının bu dönem içerisinde de en önemli ve etkileyici unsurlarından biri olmuşlardır. Genellikle tahta paneller üzerine yapılan dini resimler, manastırlar, kiliselerde ve hatta özel evlerde kullanılmıştır. Bizans ikonaları, Hz. İsa, Meryem Ana ve azizlerin tasvirlerini içermektedir. İbadet, din ve meditasyon amaçlı olarak kullanılmışlardır. VIII. ve IX. yüzyıllarda yani İkona Kırıcılık (iconoclasm) döneminde ikonaların yok edilmesi fakat geçen bir süre sonra tekrar kabul edilmeleri imparatorluk içerisinde ikonaların önemini daha da artırmıştır⁴¹².

El yazmaları da Bizans'ta sanatın bir diğer önemli unsuru olarak göze çarpmıştır. Bu yazmalar, dini ve seküler metinlerin özenle süslenmiş kopyalarını içermektedirler. Bizans el yazmaları, ince detaylarla bezenmiş minyatür resimler ve illüstrasyonlarla kaplıdır. Bu süslemeler ile metinlerin anlamı ve önemi daha da fazla vurgulanmıştır. Bizans el yazmalarında kullanılan kaligrafi ve sayfa tasarımları, sanatsal ve estetik değeri yüksek eserleri ortaya çıkarmıştır⁴¹³.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, sanatsal üretim açısından zengin bir dönem geçirmiştir. Dini ve seküler sanat formları, dönemin estetik anlayışını ve kültürel değerlerini yansıtmaktadır. Bizans sanatı, hem mimari hem de iki boyutlu

⁴¹⁰George T. Dennis, *Strategikon-Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, Çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2022, s. 121.

⁴¹¹Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 42

⁴¹²Görkem Günay, " Bizans'ta Kaya Oyma Mimari Ve Kapadokya ", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2021, sa. 334, s. 40 – 45.

⁴¹³İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, İSAM Yay., Ankara 2017, s. 67.

sanat eserleriyle, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir etki yaratmıştır. Bu dönemdeki sanat eserleri, Bizans kültürünün ve tarihinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır⁴¹⁴.

3.6. Mimari

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda mimari, hem dini hem de seküler alanlarda önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönem, Bizans mimarisinin hem klasik gelenekleri sürdürdüğü hem de yeni estetik ve fonksiyonel anlayışlar geliştirdiği bir dönemi temsil eder. X. yüzyılda Bizans mimarisi, hem kilise yapıları hem de seküler binalarla dönemin kültürel ve toplumsal değerlerini yansıtmaktadır⁴¹⁵.

Bu yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu'nda mimari, Doğu Roma İmparatorluğu'nun geleneklerini almış Roma mimari yapıları görülmüş ancak Hristiyanlık yayılmaya başlayınca yeni mimari stiller kendini göstermiştir. Bu dönemde görülen kubbeli yapılar Bizans mimarisinin en belirgin özelliklerinde olmuştur. Ayasofya'nın büyük kubbesi, dönem mimarisinin bir simgesi olarak ortaya çıkmaktadır. Kiliseler de genellikle merkezi planlı, haç şeklinde ve kubbeli olarak inşa edilmişlerdir. Dini yapılarda iç mekanları süslemek için mozaikler ve freskler yaygın bir biçimde kullanılmışlardır. Bizans yapılarının inşasında yaygın olarak tuğla, taş ve harç yaygın olarak kullanılmıştır. Tuğla ve taş işçiliği dekoratif desenler oluşturacak şekilde özenle düzenlenmiştir⁴¹⁶.

X. yüzyılda Bizans mimarisi, kilise yapılarında belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu dönemde, kiliselerde büyük kubbeler ve zengin iç mekan süslemeleri ön plandadır. Kilise yapıları, Bizans'ın estetik ve dini anlayışını yansıtarak, hem mimari hem de dekoratif unsurları bir arada sunmuştur. Küçük ve büyük kiliseler arasında, hem yapısal hem de dekoratif farklılıklar gözlemlenebilir.

⁴¹⁴Fatma Gül Öztürk Büke, “ Bizans Sivil Mimarisinin Kapadokya'daki Seçkin Örnekleri ”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 334, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2021, s. 46 – 54.

⁴¹⁵Gönül Öney, “*Anadolu Selçuk Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal*”, Malazgirt Armağanı, TTK Yay., Ankara 1993, s. 162 – 163.

⁴¹⁶Kalın, *age.*, s. 65 - 67.

Kiliselerin iç mekanları, genellikle mozaik ve fresklerle süslenmiş olup, dini anlatıları ve figürleri betimlemektedir⁴¹⁷.

Bizans seküler mimarisi, özellikle manastır kompleksleri ve kamu binaları ile dikkat çeker. Manastır kompleksleri, dini yaşamı destekleyen yapılar olarak işlev görmüş, sosyal ve eğitim amaçlı alanlar sunmuştur. Kamu binaları ise, genellikle idari işlevler için tasarlanmış olup, döneminin toplumsal ve politik yaşamına katkıda bulunmuştur⁴¹⁸.

Bizans'ın en önemli yapılarından biri olan Hagia Sophia, hem dini hem de mimari açıdan büyük bir öneme sahiptir. X. yüzyılda yapılan yenilemeler ve eklemelerle, Hagia Sophia, Bizans mimarisinin zirve noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Büyük kubbesi ve iç mekanında ki zengin mozaikler, dönemin estetik anlayışını ve teknik becerisini yansıtmaktadır⁴¹⁹.

X. yüzyılda Bizans mimarisi, dini yapıların ötesinde toplumsal işlevler de görmüştür. Kiliseler, dini ritüellerin merkezi olmanın yanı sıra, toplumsal etkinliklerin ve eğitim faaliyetlerinin de gerçekleştiği yerlerdi. Manastır kompleksleri ise, eğitim ve kültürel faaliyetlerin merkezi olarak işlev görmüştür. Ayasofya'nın inşası 537 yılında tamamlanmıştır. İmparator I. Justinianus döneminde inşa edilmiş olup, imparatorluğun en önemli mimari yapılarından olmuştur. Büyük bir kubbeye sahiptir ve iç mekânda özenle yapılmış mozaikler içermektedir. V. yüzyılda inşa edilen ve XI. yüzyılda yenilenen Kariye Camii (Chora Kilisesi) de bu dönemde mozaikleri ve freskleriyle ön plana çıkmıştır. Bu dönemde yapılan eserlere Ayasofya mimarisi ilham kaynağı olmuştur. Dönemler ilerledikçe Bizans mimarisi, kubbe ve kemer yapımında ileri mühendislik teknikleri geliştirmiştir. Özellikle pendentifler (kubbeyi destekleyen kemerler) ve tromplar (kubbeyi kare plana oturtan üçgen şeklinde yapılar) aktif bir biçimde kullanılmışlardır. Aynı şekilde mozaik sanatında da bu dönemde önemli gelişmeler göze çarpmıştır. Özellikle Bizans kiliselerinde altın varaklı mozaikler ve detaylı figürler iç mekanlarda sıklıkla kullanılmıştır.⁴²⁰

⁴¹⁷Christophe Giros, *Bizanslılar ve Savaş (10.-13. Yüzyıllar)*, *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, (ed. Annie Pralong), Çev.Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yay., İstanbul 2016, s. 256-258.

⁴¹⁸Robert Ousterhout, *Bizans Toplumunu Görünür Kılmak, Kapadokya'da Sanat, Maddî Kültür ve Yerleşim*, Çev. Yiğit Adam, KÜ GABAM Yay., İstanbul 2019, s. 21.

⁴¹⁹Feride İmrana Altun, *İstanbul'un 100 Roma, Bizans Eseri*, İBB Yay., İstanbul 2009, s. 75.

⁴²⁰Psellos, *age.*, s.171-176.

Bu dönemde bunlara ek olarak büyük saray kompleksleri, hamamlar ve kamu binaları da inşa edilmiştir. Dönemin en önemli sivil mimari yapısı da başkent Konstantinopolis'te bulunan Büyük Saray olmuştur. Bizans İmparatorluğu içerisinde şehirler, güçlü surlarla korunmuşlardır. Örneğin, Thedosian Surları, başkent'in korunmasında yıllar boyunca çok önemli bir rol oynamıştır⁴²¹.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda mimari, hem dini hem de seküler alanlarda önemli gelişmeler göstermiştir. Bizans mimarisi, hem estetik hem de fonksiyonel açıdan dönemin kültürel ve toplumsal değerlerini yansıtmaktadır. Öne çıkan yapılar ve mimari özellikler, Bizans'ın estetik anlayışını ve toplumsal işlevlerini anlamada önemli bir rol oynamaktadır⁴²².

3.6.1. Saray Mimarisi ve İç Yapı

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda saray mimarisi ve iç yapısı, dönemin toplumsal ve politik yapısının bir yansıması olarak önemli bir rol oynamıştır. Bizans sarayları, sadece yönetim merkezleri değil, aynı zamanda gösterişli yaşam alanları ve devlet işlerinin yürütüldüğü mekânlar olarak da işlev görmüştür⁴²³.

Bu dönemlerde Bizans İmparatorluğu'nda saray mimarisi, imparatorluğun siyasi ve dini merkezinin de bulunduğu başkent Konstantinopolis'te yoğunlaşmıştır. Bu dönemde inşa edilen saraylar, sadece imparatorların yaşadıkları yerler olmamış aynı zamanda idari, dini ve sosyal etkinliklerin de merkezi olmuştur⁴²⁴. Bizans sarayları genel olarak birçok binadan ve çok farklı işlevlere sahip olan alanlar barındıran büyük kompleksler olmuştur. Saraylar genellikle yüksek duvarlarla çevrilmişlerdir. Bu yüksek duvarlar hem savunma amaçlı olmuştur hem de imparatorluğun gücünü ve görkemini göstermişlerdir. Saray yapılarının düzenlenmesinde merkezi planlama kullanılmıştır. İmparatorun konakladığı yer olan ana bina genellikle bu karmaşık saray kompleksinin tam ortasında yer almıştır⁴²⁵.

Başkent Konstantinopolis'teki en önemli saray kompleksi olan Büyük Saray, imparatorluğun ana ikametgahı ve yönetim merkezi olmuştur. Bu saray IV. yüzyılda

⁴²¹ Cyril Mango, *Bizans Mimarisi*, Çev. Mine Kadiroğlu, TTK Yay., Ankara 2006, s. 18.

⁴²² Ötügen, *Konstantin IX.*, s. 175.

⁴²³ Robert Ousterhout, *Bizans'ın Yapı Ustaları*, Çev. Fügen Yavuz, KÜY, İstanbul 2016, s. 105.

⁴²⁴ Ötügen, *"Konstantin IX."*, s. 175.

⁴²⁵ Antony R. Littlewood, *"Saray Bahçeleri"*, Bizans Saray Kültürü 829 – 1204, (ed. Henry Maguire), Çev. Müfit Günay, YKY Yay., İstanbul 2017, s. 52 – 53; Rice, *age.s.* 148.

inşa edilmeye başlanmış ilerleyen yüzyıllarda ise genişletilip yenilenmiştir. İmparatorun resmi ve özel kabul törenlerinin gerçekleştiği yer Büyük Saray'ın ana bölümlerinden biri olan Daphne Sarayı'dır. Buna ek olarak yine Büyük Saray'ın bir parçası olan Trikonchos, adından da anlaşılacağı üzere üç apsisli bir salon olup imparatorun dini törenleri ve bunun yanı sıra önemli toplantıları için kullanılmıştır. Sarayların içi, mozaikler, freskler, mermer kaplamalar ve altın süslemeler ile zengin bir şekilde dekore edilmişlerdir. Özellikle Büyük Saray'ın içinde bulunan Daphne Sarayı'nın zemini ve duvarlarında bulunan mozaikler Bizans sanatının en güzel örneklerinden olmuştur. Sarayın dini atmosferini vurgulayan dekoratif unsurlar da dini temalar ile işlenmiş freskler ve ikonalar olmuşlardır. Ayrıca sarayın içerisinde duvarların ve zeminlerin renkli ve desenli mermer kaplamalar ile süslenmiş lüks ve ihtişam hissini de ortaya koymuştur. Saray kompleksleri, imparatorun ve saray bürokrasisinin çalıştığı idari ofisleri içermektedir. İmparatorluk şapelleri ve kiliseleri, saray kompleksinin vazgeçilmez unsurlarından olmuşlardır. Bu mekanlar hem imparatorun özel ibadetleri hem de imparatorluk içerisinde resmi dini törenler için kullanılmışlardır. İmparator ve ailesinin yaşadığı özel konutlar, genel olarak sarayın en korunaklı merkezi bölgelerinde yer almıştır. Bunlara ek olarak saray kompleksleri içerisinde bahçeler ve geniş avlular da bulunmuştur. Bu yapılar saray içerisine hem estetik bir görünüm sunmuş hem de resmî törenler ile sosyal etkinlikler için alan sağlamıştır⁴²⁶.

X. yüzyılda Bizans saraylarının iç yapısı, çeşitli işlevsel alanları bir araya getirecek şekilde düzenlenmiştir. Altın Yolu ve Mangalakos gibi yapılar, kabul salonları, hükümet odaları ve imparatorluk konaklama alanlarını içermektedir. Saray içindeki iç mekan düzenlemesi, hem resmi törenler hem de günlük yaşam için uygun olacak şekilde tasarlanmıştır⁴²⁷.

Saraylar, yalnızca imparatorluk yönetimi için değil, aynı zamanda sosyal etkinlikler ve diplomatik kabul törenleri için de önemli mekânlardır. Saray içindeki çeşitli alanlar, devlet işlerinin yürütülmesinin yanı sıra, imparatorluk ailesinin ve

---

⁴²⁶Littlewood, *Saray Bahçeleri*, s. 36 – 37.

⁴²⁷Psellos, *age*, 172-176

misafirlerin ağırlanması için de kullanılmıştır. Bu yapılar, Bizans toplumunun politik ve sosyal yaşamında merkezi bir rol oynamıştır⁴²⁸.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda saray mimarisi ve iç yapısı, hem estetik hem de işlevsel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Saraylar, imparatorluğun gücünü ve ihtişamını yansıtan büyük yapılar olarak tasarlanmış, iç mekanları ise resmi ve sosyal işlevler için uygun şekilde düzenlenmiştir. Bu mimari yapıların toplumsal ve kültürel etkileri, Bizans toplumunun sosyal ve politik yapısını anlamada önemli bir rol oynamaktadır⁴²⁹.

3.6.2. Kilise Mimarisi

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda kilise mimarisi, dini ve kültürel yaşamın merkezinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönem, Bizans mimarisinin hem estetik hem de işlevsel olarak geliştiği ve dini yapıların toplumsal ve ritüel öneminin arttığı bir dönemdir⁴³⁰.

X. yüzyılda Bizans kilise mimarisi, kubbeli plan ve merkezi plan şemaları ile karakterizedir. Kubbeler, kilisenin merkezinde yer alarak mekânın görsel ve işlevsel merkezi olmuştur. Bu dönemde, kiliseler genellikle büyük bir ana kubbe ile desteklenen yan apsisler ve küçük kubbelerle tasarlanmıştır. Kubbeler, hem estetik hem de yapısal olarak önemli bir rol oynamış, kilisenin yüksek ve açık mekânlarını yaratmıştır⁴³¹.

Bu dönemlerde Bizans kilise mimarisi hem teolojik gereksinimler hem de sanatsal ve mühendislik yenilikler doğrultusunda ilerlemiştir. İnşa edilen kiliseler, iç mekân düzenlemelerinin yanı sıra dış mimari özellikleri ile de dikkat çekmişlerdir. Bizans kiliseleri genel olarak merkezi planlı olmuşlardır. Bu merkezi plan da kubbeli yapılar ile karakterize edilmiştir. Haç planı, özellikle kubbe altındaki merkez bölgelerde yoğunlaşmıştır. Kubbe, Bizans kilise mimarisinin en belirgin özelliklerindendir. Kubbenin kare plana oturtulması için pendentifler kullanılmıştır. Kubbenin altındaki merkezi alan çoğunlukla pencereler ile kaplanmıştır ki bu iç

---

⁴²⁸ Littlewood, “*Saray Bahçeleri*”, s. 48.

⁴²⁹ Psellos, *age*, 167-172.

⁴³⁰ *age*, 172-176.

⁴³¹ *age*, 172-176.

mekânı aydınlatmak için doğal ışık kullanımını ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde birkaç kilise mimari yapısı ile çok ön plana çıkmıştır⁴³².

Kiliselerin iç mekanları, mozaikler, freskler ve ikonalar ile zenginleştirilmiştir. Bu dönem, Bizans sanatının doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir ve iç mekan süslemeleri, dini anlatıları ve figürleri betimlemiştir. Mozaikler, genellikle altın ve renkli taşlarla yapılmış olup, dini sahneleri ve figürleri büyük bir detay ve zarafetle tasvir etmiştir⁴³³.

Bizans kiliselerinde önemli bir yapı unsuru olarak öne çıkmıştır. Bu, kilisenin ana mekânını kutsal alanlardan ayıran ve üzerinde ikonların yer aldığı süslü bir ekran veya paravan olarak işlev görmüştür. İkonostaz, hem dini ritüellerin hem de toplumsal ayinlerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayasofya (Hagia Sophia), İmparator II. Justinianus döneminde 537 yılında inşası tamamlanmıştır. Büyük kubbesi ve iç mekânında yer alan mozaik süslemeleri ile Bizans mimarisinin zirvesi konumunda yer almıştır. Aziz Sergios ve Bacchus Kilisesi (Küçük Ayasofya), Ayasofya'dan önce inşa edilen bir kilisedir ve Bizans merkezi yapıları kiliselerin öncüsü olmuştur⁴³⁴. Hosios Loukas Manastırı günümüz Yunanistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Orta Bizans dönemi mimarisinin en güzel örneklerinden biri olarak karmaşık mozaik süslemeleri ile dikkat çekmiştir. Kiliselerin iç mekanları, dini sahneleri tasvir eden fresk ve mozaiklerle süslenmiştir. Kubbe ve apsislerde özellikle altın varaklı mozaikler kullanılmışlardır, yine Bizans kiliselerinde dini ikonalar önemli bir dekoratif ve ruhsal unsur olmuşlardır. İkonalar, İkonostasis adı verilen duvarda kiliseler içerisinde sergilenmişlerdir. İç mekânlarda renkli mermer kaplamalar ve karmaşık taş işçiliği belirgin bir şekilde görülmüştür. Bu şekilde hem estetik bir yapı sağlanmış hem de sağlamlık artmıştır⁴³⁵.

Bizans kiliselerinin içinde Naos (Nave), Apsis, Narteks, Ambon gibi fonksiyonel alanlar göze çarpmıştır. Naos, kilisenin ana ibadet alanıdır. Cemaatin toplandığı geniş alan olan bu kısım genel olarak merkezi kubbenin altında yer almıştır. Apsis, kilisenin doğu ucunda bulunan yarım daire şeklindeki çıkıntıdır ve

---

⁴³² Arnold Hauser, *Sanatın Toplumsal Tarihi I*, Çev. Duygu Şahin, Kırmızı Yay., İstanbul 2021, s. 198 – 199.

⁴³³ Ferda Barut Kemirtlek, *Bizans Sanatı'nda Büyük Bayramlar*, Kriter Yay., İstanbul 2021, s. 2 – 16.

⁴³⁴ Hauser, *age.*, s. 198-199.

⁴³⁵ Psellos, *age.*, s. 67-68.

genellikle altar (sunak) burada yer almaktadır. Kilisenin giriş bölümü Narteks'dir ve naos'tan önce gelir. Bu alanda ibadet başlamadan önce cemaat toplanmaktadır. Ambon ise ibadet sırasında vaazın verildiği kürsüdür. Bu dönemde bu özellikleri içeren Aya İrini Kilisesi ve Nea Ekklesia öncü yapılar olmuşlardır. Aya İrini Kilisesi, VI. yüzyılda inşa edilmiş başkent Konstantinopolis'teki önemli dini yapılardan biri olan kiliselerden olmuştur. Kilise, Bizans mimarisinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Nea Ekklesia ise IX. yüzyılda inşa edilen bir kilisedir ve yeni Bizans mimari unsurları ile sanatsal yaklaşımları temsil etmektedir⁴³⁶.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda kilise mimarisi, dini ve kültürel yaşamın önemli bir yansıması olarak öne çıkmıştır. Kubbeli planlar, zengin iç mekan süslemeleri ve ikonostaz, dönemin estetik ve işlevsel anlayışını yansıtmaktadır⁴³⁷.

3.6.3. Ev Mimarisi

VI. ve X. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu'nda ev mimarisi çok anıtsal olmamakla birlikte sade bir yapıya sahiptir. Evler o dönemin sosyal ve ekonomik yapısı yansıtmışlardır. Hem kırsal hem de kentsel alanlara konuşlanmış olan evler imparatorluğun çok geniş coğrafi alanlarında görülmüşlerdir. Bizans evlerinde kullanılan ana malzemeler taş, tuğla ve ahşap olmuştur. Kırsal alanlarda taş malzemeler daha yaygın olarak göze çarpmıştır. Kentsel bölgelerde ise tuğla ve ahşap birleşimleri daha sık kendini göstermektedir. Bu dönemde evler genellikle tek veya iki katlı olmuşlardır. İmparatorluk sınırları içerisinde farklı bölgelerde farklı yapıda evler görünse de genel olarak basit, işlevsel ve dayanıklı evler tercih edilmiştir. Evlerin merkezleri genellikle avlu etrafında düzenlenmiştir. Bu avlu, evlerde hem ışık kaynağı olmuş hem de hava sirkülasyonunu sağlamıştır⁴³⁸.

Odalar, avlu içerisinde düzenlenmiş olup genellikle triklinos adı verilen bir ana oturma odası, yatak odaları ve mutfaktan oluşmaktadır. Bu odaların yerleşim düzeni günlük yaşamı kolaylaştıracak bir yapıya sahip olarak düzenlenmiştir. Evler içerisindeki ısıtma genellikle ocaklar tarafından sağlanmakla birlikte pencereler de küçük ve dar tutulmuştur. Bu durum evin ısınıp ısıtmanın yanı sıra güvenliğin sağlanması adına çok kritik olmuştur. Evlerin içerisinde gıda ve malzemeleri

⁴³⁶ Psellos, *age.*, s. 92-93.

⁴³⁷ Levchenko, s. 173.

⁴³⁸ Ousterhout, R. *Master Builders of Byzantium*. Princeton University Press 1999, s. 33.

depolamak için ambarlar ve depolama alanları bulunmuştur. Kırsal alanlarda bu depolama alanları daha büyükken kentsel evlerde daha kompakt yapılar göze çarpmıştır⁴³⁹.

Kırsal bölgelerdeki evler genellikle daha büyük ve geniş avlulara sahip olmuşlardır. Tarımsal faaliyetleri ailelerin rahatça yapabilmesine uygun bir şekilde tasarlanmışlardır. Konaklama yerlerinin yanı sıra hayvan barınakları da içermektedirler. Kentsel alanlardaki evler daha karmaşık ve kompakt bir yapıya sahip olmuşlardır. Ticaret ile uğraşan ailelerin evlerinin altında dükkanlar görülmüştür. Bu evlerin avluları daha küçük ve genellikle üstleri de kapalıdır. Bizans İmparatorluğu içerisinde başkent Konstantinopolis ev mimarisinde en fazla çeşitlilik olan bölge olmuştur. Farklı sosyal sınıflara ait evler şehrin pek çok yerine dağılmışlardır. Kırsal evler ve kasabalardaki yapılar daha geleneksel bir model ile tasarlanmış ve yerel malzemeler ile inşa edilmişlerdir. Bu evlerde genellikle geniş aileler yaşamıştır ve çok büyük tarım arazileri ile ilişkili olmuşlardır⁴⁴⁰.

3.6.4. Savunma Tesisleri

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, askeri ve stratejik savunma tesisleri açısından önemli bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde, Bizans İmparatorluğu'nun geniş toprakları ve stratejik konumu, savunma tesislerinin geliştirilmesini ve güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Savunma tesisleri, hem dış tehditlere karşı koruma sağlamak hem de iç güvenliği desteklemek amacıyla tasarlanmıştır. Bu dönemde imparatorluk içerisinde savunma tesisleri hem iç hem de dış tehditlere karşı koruma sağlamak için tasarlanmış önemli askeri yapılar barındırmıştır. Bu dönemde inşa edilen surlar, kaleler, hisarlar ve askeri yapılar, imparatorluğun askeri stratejisinin ve mühendislik becerisinin birer göstergesi olmuştur⁴⁴¹. Konstantinopolis'ini çevreleyen ve V. yüzyılda inşa edilen Theodosian Surları, bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun en önemli savunma yapılarından biri olmuştur. VI. ve X. yüzyıllar arasında bu surlar birkaç kez onarılıp güçlendirilmiştir. Çift duvar sistemi, hendekler

⁴³⁹ Mathews, T. F. *The Byzantine Churches of Istanbul: A Photographic Survey*. Pennsylvania State University Press 1998, s. 12.

⁴⁴⁰ Dark, K. *The Byzantine City: Urban Life and Economy in the Early Byzantine Era, AD 300-700*. Routledge, 2001, s.14.

⁴⁴¹ Levchenko, *age.*, s. 173.

ve kuleler ile donatılmış olan bu surlar, dönem boyunca hem kara hem de deniz saldırılarına karşı etkili bir savunma sağlamışlardır⁴⁴².

Selanik (Thessaloniki) şehri de Bizans döneminde önemli bir ticari ve askeri merkez olarak ön plana çıkmıştır. Şehrin surları bu dönem boyunca pek çok kez onarılıp güçlendirilmiştir. Bu surlar iç ve dış savunma duvarlarından oluşmuşlardır ve çok sayıda kule ve kapı ile de desteklenmişlerdir. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda savunma tesisleri, kale ve hisar yapılarıyla karakterizedir. Kale ve hisar yapıları, imparatorluğun stratejik bölgelerinde yer almakta olup, düşman saldırılarına karşı koruma sağlamak amacıyla inşa edilmiştir. Bu tesisler, genellikle yüksek surlar, kuleler ve savunma yapıları ile güçlendirilmiştir⁴⁴³.

Bizans surları ve savunma duvarları, büyük kalınlıkları ve yüksekliği ile dikkat çekmektedir. Surlar, düşman saldırılarına karşı önemli bir bariyer işlevi görmüş, savunma stratejilerinin merkezinde yer almıştır. Ayrıca, surlar üzerindeki gözlem kuleleri ve toplanma alanları, savunma işlevini desteklemiş ve askeri kontrolü artırmıştır⁴⁴⁴.

Bizans savunma tesislerinde kullanılan mimari unsurlar arasında siperler, su hendekleri ve kapalı geçitler bulunmaktadır. Bu yapılar, kalelerin ve hisarların savunma kapasitesini artırmış, düşmanların girişini zorlaştırmıştır. Ayrıca, savunma kuleleri ve surlar üzerindeki geçitler, düşman saldırılarına karşı ek bir savunma katmanı sağlamıştır⁴⁴⁵.

X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndaki önemli savunma tesislerinden biri Antiochia Hisarı'dır. Bu yapı, düşman saldırılarına karşı stratejik bir savunma noktası olarak tasarlanmış ve surları ile dikkat çekmiştir. Ayrıca, Kariye Hisarı gibi yapılar da bu dönemin önemli savunma tesisleri arasında yer almaktadır. Bizans'ın en önemli savunma yapılarından biridir. X. yüzyılda yapılan güçlendirmelerle, bu surlar, şehri dış tehditlere karşı koruyan büyük bir yapılar topluluğu haline gelmiştir. Surlar,

---

⁴⁴² Crow, J. "The Long Walls of Constantinople." *The Journal of Roman Studies*, 2001, 91, s. 146-162. <https://doi.org/10.2307/3184763>.

⁴⁴³ Haldon, J. *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*. Cambridge University Press 2000, s.11.

⁴⁴⁴ Mango, C. *The Oxford History of Byzantium*. Oxford University Press, 2002, s.24.

⁴⁴⁵ Kaldellis, J. *The Byzantine Empire: A Historical Encyclopedia*. University of Pennsylvania Press 2007, s. 12.

büyük kalınlıkları ve yüksekliği ile düşman saldırılarına karşı önemli bir savunma hattı oluşturmuştur⁴⁴⁶.

Bizans İmparatorluğu'nun geniş toprakları boyunca farklı stratejik noktalara inşa edilmiş birçok kale ve hisar bulunmuştur. Bu kaleler ve hisarlar da hem yerel halkı korumuş hem de imparatorluk sınırlarını savunmuştur. Örnek vermek gerekirse, Anadolu'daki Ankyra (Ankara) ve Amorium kaleleri Arap akınlarına karşı önemli savunma noktaları olmuştur. Yine Anadolu'da önemli bir savunma merkezi olan Dorylaion (Eskişehir) Kalesi, hem askeri hem de lojistik amaçlı olarak kullanılmıştır. Bu kale aynı zamanda imparatorluk ordusunun batıya geçiş güzergahında önemli bir nokta olmuştur⁴⁴⁷.

Savunma tesisleri, Bizans İmparatorluğu'nun askeri güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Kale ve hisar yapıları, düşman saldırılarına karşı koruma sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda askeri stratejilerin ve operasyonların merkezinde yer almıştır. Savunma tesisleri, yerleşim bölgelerinin ve şehirlerin korunmasını sağlamış, toplumsal güvenliğini artırmıştır. Savunma yapıları, hem yerleşim birimlerini hem de stratejik bölgeleri koruyarak, halkın güvenliğini sağlamış ve iç huzuru desteklemiştir. X. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda savunma tesisleri, askeri ve stratejik açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur. Kale ve hisar yapıları, surlar ve savunma duvarları, dönemin savunma stratejilerinin merkezinde yer almış, toplumsal ve askeri güvenliğini sağlamıştır. Bu tesisler, Bizans İmparatorluğu'nun askeri gücünü ve stratejik yeteneklerini yansıtmaktadır⁴⁴⁸.

---

⁴⁴⁶ Heath, D. *The Byzantine World*. Routledge 2006, s.33.

⁴⁴⁷ Haldon, J. F. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*. UCL Press 1999, s.111.

⁴⁴⁸ Mainstone, R. *Hagia Sophia: Architecture, Structure, and Liturgy of Justinian's Great Church*. Thames & Hudson 1997, s.58.

SONUÇ

Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasının ardından başkentini Konstantinopolis olarak belirleyen Bizans imparatorluğu doğu ile batı arasında bir köprü görünümündeki devlet konumunda idi. Coğrafi konum olarak bu durumu bir avantaja çeviren imparatorluk, sosyal yaşam noktasında gerek batı, gerekse doğunun etkisiyle birçok kültürden etkilenmiştir. Bu kültür etkileşimi içerisinde birçok parametrenin olduğunu görmekteyiz. Bu parametreleri sıraladığımızda gerek dini yapı, gerek siyasi yapı, hukuk kuralları, coğrafya, yaşam, gelenekler, toplumun eğitim durumu ve ekonomik yapı olarak görülmektedir.

Çalışmamızın dönemsel sürecini incelediğimiz noktada ise, Bizans Devleti'nin güçlü bir siyasi yapısını olduğu görülmektedir. Roma İmparatorluğu'nun batı yakasındaki devletin V.yüzyıl 'da karşılaştığı sorunlar neticesinde yıkılmasına rağmen doğu cephesindeki devletin bu zorluklar karşısında dinlenmesinin arkasında güçlü bir siyasi yapının olduğu ifade edilmektedir. Doğu Roma Devleti olarak ifade ettiğimiz Bizans'ın güçlü siyasi temeller üzerinde inşa edilmesi, sosyal yaşam sürecinde de kendini göstermektedir.

Bizans Devleti gelenekleri ve kurumlarıyla güçlü bir devlet idi. Halkın bu güçten almış olduğu destek öyle derin tezahürleri beraberinde getirmiş idi ki, siyasi boşluklarda dahi sistemin yürümesi mümkün olmakta idi. Toplumun bazı kesimlerinde siyasi çeşitlilik ve siyasi ağırlık bir yaptırım uygulamaya kalksa dahi, devletin yönetim anlayışı ve gelenekleri hiçbir şekilde değişmekteydi. Bizans devletinin bu güçlü siyasi yapısının altında yatan önemli parametre ise, VIII. yüzyıl ve IX. yüzyıldaki devlet yönetimindeki imparatorların büyük etkisi idi.

VIII. yüzyılda imparatorluk tahtına oturan Justinianus, devleti uzun bir süre istikrarla yönetebilmiştir. İmparatorun kurmuş olduğu düzen ve kadro uzun süre devleti ayakta tutmuştur. Devletin yaşamış olduğu sıkıntılarda dahi deneyimli ve uzman kadro olaylara müdahil olmuş, istikrarın devam etmesi noktasında önemli rol oynamışlardır.

Askeri yapı düzeninde Roma İmparatorluğu'ndaki sistem uygulanmış ve bu sistemin geliştirilmesi kaydıyla da uzun süre askeri alanda başarılar elde edilmiştir. Uluslararası siyaset diplomasisinde devletin ayakta kalabilmesi için her türlü davranışın meşru kabul edildiği, yabancı devlet görevlilerine rüşvetin normal sayıldığı bir sistem Bizans İmparatorluğu'nun devlet anlayışı içerisine yerleşmiş idi.

Bizans Devleti'nin sosyal yaşam sürecinde en önemli parametre olarak hukuk alanındaki gelişmeler görülmüş ve sosyal yaşam noktasında bir kargaşa olmaması için de kamu düzeninin sağlanması için çalışmalar yapılmıştır. Fakat bununla birlikte coğrafya da yaşanan savaşlarla birlikte salgın hastalıklar ve doğal felaketler sosyal yaşam üzerinde olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir.

Sanat ve mimari alanında önemli çalışmalar yapılmış, ruhban sınıfı ve manastır için de destekler devam etmiştir. Büyük manastır ve kiliselerin yapımı için öncülük verilmiştir. Güçlü ve başarılı imparatorların devletin başına geçmesi yapılan savaşlarda da Bizans Devleti için kazanım olmuştur. Zaman zaman coğrafyada yaşanan gelişmeler devleti etkilediği görülmüştür. Bunlardan bir tanesi olan İslam fetihleri de bu dönemlere rastlamış ve Bizans topraklarına da sıçramıştır. Bunlarla birlikte Balkanlar'da yaşanan problemler, sürekli silahlı mücadelelerin olması, verimli arazilerin ekimi sürecinde problemler yaşatmıştır.

Başkent Konstantinopolis coğrafyada tam bir tüketim kenti olarak bilinmekteydi. Her bölgeden gelen tahıla ihtiyaç duymakta idi. Yaşanan sıkıntılara rağmen, Anadolu coğrafyasının Bizans'ın elinde bulunması tedarik sürecinde bir şans olmuştur. Yine bu dönemde idari ve askeri alanda yapılan en önemli oluşum ise thema sistemi olmuştur. Bizans Devleti'nin geliştirmiş olduğu bu sistem sayesinde, hem savunma kabiliyetini arttırmış, hem de askeri masraflarını azaltmıştır.

VII. yüzyıldan itibaren başlayan Slav yayılmaları X. yüzyılda onbinlere ulaşmış idi. Başarılı imparatorlar dışarıdan gelen bu nüfus akımını üretime yönlendirerek iş gücünden faydalanma noktasında bir fırsata çevirmişlerdir. Balkanlar ve Anadolu'da toprağa dayalı bir sistemin mevcut olduğu bilinmektedir. Dışarıdan gelen bu nüfusu üretim sürecine kanalize edilmesi ile birlikte büyük bir iş gücü olarak faydalanılmıştır. Bu nüfusun sosyal hayat içerisinde bir gerginliğe yol açacak davranışları da görülmemektedir. Fakat IX. yüzyıl itibarıyla de toplumun

etnik yapısında bir yozlaşmanın görüldüğü de aşikârdır. Bu yozlaşmanın neticesinde de ilerleyen dönemlerde devlet içerisinde farklı kırılmalara sebebiyet vereceği de görülmüştür.

Kırsal yaşamdaki değişimler, özgür köy komünlerinin, küçük köylü mülkiyetinin gelişmesinde ve çiftçilerin yer değiştirme özgürlüğünün yeniden ortaya çıkmasında bulmuştur.

Egemen sınıfın el değiştirmesi, köylü sömürsünün önüne geçmiş ve gerek askeri alanda, gerekse üretim alanında VIII. yüzyıldan sonra çiftçilerin malikâneye bağlılığı ve üretimin yoğunluğu noktasında belirli yasaların çıkmasını sağlamıştır.

Kırsaldan kente geldiğimizde ise, sosyal hayat Konstantinopolis'in dünyanın merkezi olarak görüldüğü ve yoğun bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Hipodrom ve sirkler büyük eğlence mekânları olarak halkın uğrak yerleri konumundadır. Yoğun bir nüfus ile birlikte ticaretin oldukça geliştiği ve bu yoğunluğa rağmen asayiş ve düzenin yeterli olduğu görülmektedir.

Çok sayıda güvenlik görevlisi ve devlet memuru sokaklarda nizamı korumak adına görev yaptığı ifade edilmektedir. Bizans hukuku bu nizamı yönetim anlayışına da aksettirmiştir. Her idari işlemin kayıt altında olduğu ve arşivlendi bir sistem mevcut idi. İmparator doğrudan kanun çıkartma yetkisine sahip bir konumda idi. Bu kanunlar bağlayıcı olan bir konumdaydı. Üst düzey din görevlilerin de karar alıp yayınlama yetkileri var idi. Fakat onlar sadece dini konuları kapsamakta idi.

Toplumun düzenini sağlayan gelenekler ve ahlak kuralları mevcut olup, Roma İmparatorluğu'ndaki kadar olmasa dahi Bizans İmparatorluğu da geleneklerine bağlı bir devlet görüntüsü çizmekteydi. Sosyal yaşam sürecinde barbar devletlerle mukayese edilemeyecek kadar medeni bir devlet konumunda idi. Ataerkil bir yapıya sahip olan Bizans toplumu, imparator devlet için neyse, baba da aile için aynı kavram çerçevesinde değerlendirilmekte idi.

Kadına verilen değer sadece anne olma sıfatını taşımasına rağmen, ilerleyen süreçlerde bu olgu yavaş yavaş farklılaşmış idi. Kadının toplumda fazla bir saygınlığı yoktu fakat her kadın aynı değeri de taşımamakta idi. İmparatoriçeler toplumda itibar gören kişiler idi. Ailenin dışında bir sosyal sınıf ayrımı da olan Bizans Devleti'nde, imparatorluktan köleliğe kadar farklı kademelerde insan grupları mevcut idi.

İmparatorun prestijine yakın olan gruplar din görevlileri, üst düzey yöneticiler ve rütbeli askerlerdi. Siyasetin dine müdahale etmesini doğru bulmayan Bizans toplumu, bu sürece dâhil olan imparatorları da eleştirir idi. Manastırlar sosyal bir kurum olarak değerlendirilir, fakir ve muhtaç kişileri de yardım sağlardı. Toplumun en zengin kesimleri arasında da din görevlilerinin olduğu görülmekteydi. Manastırlara büyük arazi sahiplerinin bağış yaptıkları da toplumsal paylaşma noktasında önemli bir parametre olarak görülmekte idi.

Devletin vergi ve savaş süreçlerinde vatandaş sıkıntılı dönemler yaşamakta idi. Bizans Devleti'nde gelir adaletsizliğinin olduğu bir sistemden de söz etmek mümkündü. Savaşlar, ağır vergiler, doğal afetler ve salgın hastalıklar birleşince üreticinin üzerine binen yükün fazlaştığı görülmektedir.

Eğitim sürecinde kadın erkek eşitsizliğinin olduğu, kadının eğitime ihtiyacı olmadığı bir görüş hâkimdi. Fakat buna rağmen önemli kadın figürlerinin de bu dönemlerde ön plana çıktıkları görülmektedir. Yeme içme kültürü Bizans Devleti'nde önemli bir yer kaplamakta ve kendine has mutfaklarının olduğu da görülmektedir.

Sonuç olarak Bizans Devleti yaşadığı coğrafyada etkisi bulunan bir sistem bırakarak tarih sahnesinde yer almıştır. Uzun süre tarih sahnesinde yer alan devlet kendisinden sonraki devletlerinde yapısına tesir etmiş ve iz bırakmıştır. İstanbul'un fethinden sonra azınlıkların kültürlerini devam ettirmelerine imkân tanınması, onların ilerleyen zamanlara da yansımaları olarak devam ettiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Cumhur Ersin, “Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik Münasebetler ve Bunun Endülüs’te İlmî Hayat ve Sanat Üzerindeki Etkileri”, İstem, Sy. 18, İstanbul 2020, s. 1-15.
- ADIVAR, A. Adnan, “Bizans’da Yüksek Mektebler”, Tarih Dergisi, C. V, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953.
- AFENTOULİDOU, Eirini, “Bizans Hayatının Bilinmeyen Bir Yönü Bizans Edebiyatı”, TTD, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 78-82.
- AKDEMİR Ülkü, Bizans İmparatorluğunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadının Konumu / The Position Of Women İn Social Life İn The Byzantine Empire, FÜ SBE, Elazığ 2018.
- AKIN Ömer Faruk, Bizans İmparatorluğu'nda Kurye Sistemi ve Haberleşme Ağları, EÜ Yay., 2013.
- AKSU Selçuk, Bizans İmparatorluğu'nun Yerel Yönetim Yapısı ve Eyalet Yönetimi, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017.
- AKSU Selçuk, Bizans İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Sınır Savunması, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018.
- AKYILDIZ Ali, Orta Çağ'da Bizans İmparatorluğu ve Devlet Yapısı, Yeditepe Yay., İstanbul 2009.
- AKYÜREK, Engin, “Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı”, Sanatın Ortaçağı – Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar, (haz.) Akyürek, Engin, Kabalcı Yay., İstanbul 1997, s. 71 – 87.
- ALTUN, Feride İmrana, İstanbul’un 100 Roma, Bizans Eseri, İBB Yay., İstanbul 2009.
- ARİSTAKES, Badmutyun, Lastivertli Aristakes’in Tarihi, Çeviren ve Notlandıran Engin ÖZTÜRK, Urzeni Yay., İstanbul 2020.
- ARSLAN Murat, Orta Çağ’da Bizans ve Askeri Gücü, Alfa Yay., İstanbul ,2015.

- ASLAN Serkan, Bizans İmparatorluğu'nda Adalet: Yargı Organları ve Hukuki Uygulamalar, Dost Kitabevi, İstanbul 2014.
- ASLAN Yasemin, Bizans Saray Teşkilatı: Protokol, törenler, memurlar, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, AÜ, Eskişehir 2019.
- ATAŞ Zilhace, “Bizans İmparatorluğu’nda Saray Teşkilatı”, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, FÜ, Elazığ 2007.
- AUGUSTE Bailly, Bizans Tarihi I-II, Çeviren: Haluk ŞAMAN, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul.
- AVCI Casim, İslam – Bizans İlişkileri, TTK, Ankara 2015.
- AYDIN Osman, Bizans Hukuku ve Yargı Düzeni, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2011.
- AYÖNÜ Yusuf, Selçuklular ve Bizans, TTK, Ankara 2014.
- BARKER, Ernest, Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü, Türkçe Terc. Tunçay, Mete, İmge Yay., Ankara 1995.
- BASKICI M. Murat, Bizans Döneminde Anadolu’da İktisadî ve Sosyal Yapı (900-1261), Phoenix Yay., Ankara 2009.
- BASKICI, M. Murat, Bizans Döneminde Anadolu; İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261), Phoenix Yay., Ankara 2022.
- BAYKARA, Tuncer, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2004.
- BAYRAKTAR Ahmet, “Bizans İmparatorluğu’nda Hukuki Reformlar ve Corpus Juris Civilis”. İÜ Tarih Dergisi 45, İstanbul 2015, s. 40-60.
- BAYRAKTAR Kazım, Bizans İmparatorluğu'nda Adalet ve Hukuk Sistemi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- BERKTAY, Deniz, Rusya – Batı Çatışmasında Fener Rum Patrikhanesi, Cumhuriyet Kitapları Yay., İstanbul 2021.
- BODMER Jean-Pierre, ‘Selçuklular Anadolu’da’, Çev. Ali Osman ÖZTÜRK, Cogito, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s. 33-46.

- BOTONAKİS, Antonios (haz.) ve (çizimler) Özbakkaloğlu, Ezgi, “Bizans Müzik Aletleri Sözlüğü”, Bizans’ın Sesi: Bizans Müzik Aletleri, (Ed.) Antonios Botonakis ve MerveÖzkılıç, Çev. Neyire Kar, KÜ Yay., İstanbul 2022, s. 63 – 93.
- BOURNOUTİAN George, A Concise History of the Armenian People, Mazda pub, California, 2006; Türkçe Çev; Ermeni Tarihi – Ermeni Halkının Tarihine KısaBir Bakış, Çev: Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçdağı, Aras Yay., İstanbul 2011.
- BROWN, Peter, Antikçag’da Dünyası, Çev. Turhan Kaçar, GeçRoma ve Bizans İstanbul 2000.
- BÜKE, Fatma Gül Öztürk, “Bizans Sivil Mimarisinin Kapadokya’daki Seçkin Örnekleri”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2021, s. 46 – 54.
- CAMERON Averil, Bizanslılar, Çeviren: Özkan AKPINAR, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- CAMERON Averil, The Byzantines, Blackwell Publishing, Oxford 2006.
- CHARANİS Peter, Bizans İmparatorluğu’nda Ermeniler, Çev. Engin Öztürk, Urzeni, İstanbul 2021.
- CHEİKH Nadia Maria El, Arapların Gözüyle Bizans, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul 2012.
- CHEYNET Jean-Claude, Bizans Tarihi, Çev. İsmail YERGUZ, Dost Kitabevi, Ankara 2016.
- CHEYNET Jean-Claude, “Ortaçağ İmparatorluğu’nun Oluşum ve Gelişimi: Olaylar”, Bizans Dünyası-Bizans İmparatorluğu (641-1204), (Ed.) Jean-Claude Cheynet, Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay., İstanbul 2018.
- CLAUSEWITZ Carl Von, Savaş Üzerine, Çev. Selma KOÇAK, Doruk Yay., İstanbul 2011.
- ÇELİK, Mehmet, Bizans İmparatorluğu’nda Din – Devlet İlişkileri I (Kuruluşundan X.Yüzyıla Kadar), Akademi Kitabevi Yay., İzmir 1999.

- ÇELİK Mehmet, Bizans İmparatorluğu'nda Yazılı İletişim ve Resmi Belgeler, İÜ Yay., İstanbul 2014.
- ÇELİK Murat, Bizans'ta İletişim ve Kurye Sistemi, İmge Kitabevi Yay., İstanbul 2012.
- ÇERLİK Gamze, Eski Yunanca-Türkçe Sözlük, Kabalcı Yay., İstanbul 2011.
- ÇETİN Orhan, “Bizans İmparatorluğu'nda Sanat ve Edebiyat”. GÜ Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 91, Ankara 2018, s. 88-105.
- DAGRON Gilbert, Konstantinopolis Hipodromu- Oyunlar, Halk ve Politika, Çeviri: İsmail YERGUZ, Sel Yay., İstanbul 2014.
- DALBY Andrew, Bizans'ın Damak Tadı - Efsanevi Bir İmparatorluğun Mutfağı, Çev. Ali ÖZDAMAR, Alfa Yay., İstanbul 2014.
- DECKER Michael, Bizans Savaş Sanatı, Çev: A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yay, İstanbul 2016.
- DEMİR Ali, “Bizans Toplumunda Sosyal Sınıflar ve Kilisenin Rolü”. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 112, Sakarya 2017, s. 110-125.
- DEMİR Mustafa, ‘Türk-İslâm Medeniyetinde Şehirleşme’, İslâmî Araştırmalar, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı, C.16, Sa:1, Ankara 2003, s. 156-165.
- DEMİR Mustafa, “Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı”, Türkler, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 324-334.
- DEMİRCİ Kürşat, Bizans İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Ordu Yapısı, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- DEMİRKENT Işın, “1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu”, Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler), Dünya Kitapları, İstanbul 2005, s. 1-15.
- DEMİRKENT Işın, “Bizans”, DİA, C.6, İstanbul 1992, s. 230-244.
- DIEHL Charles, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev. Selim SEZER, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018.

- DİKİCİ Radi, Bizans İmparatorluğu Tarihi (Byzantium 330-1453), Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.
- DİRİMTEKİN Feridun, “Selçukluların Anadolu’da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer, I Malazgirt Meydan Savaşı”, Malazgirt Armağanı, TTK Basımevi, Ankara 1972, s. 231-258.
- DOĞAN Ahmet, Bizans İmparatorluğu’nda Diplomatik Belgeler ve Mektuplar, EÜ Yay., İzmir 2013.
- EKMEKÇİ Zahide, Konstantine Porphyrogenitus’un De Administrando Imperio Adlı Eserinin Çevirisi ve Yorumlanması, AÜSBE, Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.
- EL-CHEİKH, Nadia Maria, Arapların Gözüyle Bizans, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul 2012.
- EMECEN Feridun, Bizans Askeri Yapısı ve Stratejileri, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2005.
- EMECEN Feridun, Bizans İmparatorluğu’nda Eyalet Sistemi ve Yönetim, İletişim Yay., İstanbul 2012.
- EMECEN Feridun, Bizans Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Kitabevi Yay., İstanbul 2013.
- ERDOĞAN Bilal, “Bizans İmparatorluğu’nda Aile Yapısı ve Toplumsal Düzen”, MÜİF Dergisi 77, İstanbul 2016, s. 75-90.
- ERGIN Mehmet, Bizans İdari Yapısı ve Köy Yönetimi, TTK Yay., Ankara 2010.
- ERKEN Ahmet, Bizans’ta Adalet ve Ceza Hukuku, Derin Yay., Ankara 2012.
- ERSAN Mehmet, Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler, TTK Yay., Ankara 2007.
- ERTAN Mustafa Hakkı, Bizans Denizcilik Tarihi: Deniz Kuvvetleri ve Haberleşme Sistemleri, TTK Yay., Ankara 2007.
- ERTUGRUL Özkan, Bizans Kültürü (Genel Bakış), İstanbul trz.

- EYİCE, Semavi, “İstanbul’da İhmal Edilmiş Tarihi Bir Semt Ayvansaray”, TAÇ Yay., Nisan 1987, Sa. 5.
- FEATHERSTONE Michael, “Bizans’ta Saray ve Geçit Töreni”, Bizans Dönemi’nde Anadolu (ed. Engin AKYÜREK ve Koray DURAK), Çev. Deniz SEVER GEORGOUSAKIS, YKY Yay., İstanbul 2021, s. 60–69.
- FRANCE AUZÉPY Marie, “Konstantinopolis’in Siyasal ve Dinsel Yaşamında Ayasofya’nın Yeri”, Bizans – Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar (ed. Annie PRALONG), Çev. Buket KİTAPÇI-BAYRI, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 100–117.
- FRANCE AUZÉPY Marie, “İstanbul’un Hipodromu”, Bizans – Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar (ed. Annie PRALONG), Çev. Buket KİTAPÇI-BAYRI, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 49–70.
- FREELY, John – Çakmak, Ahmet S., İstanbul’un Bizans Anıtları, Çev. Tanman, F. Gülrü, YKY Yay., İstanbul 2017.
- FULCHERIUS CARNOTENSIS, Kudüs Seferi, Çev. İlcan Bihter BARLAS, IQ, İstanbul 2009.
- GİROS Christophe, “Bizanslılar ve Savaş; 10.-13. Yüzyıllar”, Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar içinde (ed. Annie PRALONG), Çev. Buket KİTAPÇI BAYRI, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 337.
- GÖRMEZ Kemal, Şehir ve İnsan, MEB Yay., İstanbul 1991.
- GRANT Michael, Roma’dan Bizans’a, İ.S. 5. Yüzyıl, Çev. Z. Zühre İLKGELEN, Homer Kitabevi, İstanbul 2000.
- GREGORY Timothy E., Bizans Tarihi, Çev. Esra ERMERT, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2016.
- GROUSSET René, Ermenilerin Tarihi, Başlangıcından 1071’e, Çev. Sosi DOLANOĞLU, Aras Yay., İstanbul 2005.
- GUMİLEV Lev Nikoalaviç, Son ve Yeniden Başlangıç, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2004.

- GUMİLEV, Lev Nikoalaviç, Etnogenez–Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri, B.3, Çev: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2016.
- GÜL Gülay, Bizans Diplomasisi ve Diplomatik Haberleşme Sistemleri, TTK Yay., Ankara 2008.
- GÜL Nalan, Bizans İmparatorluğu’nda Resmi Yazışmalar ve Mektuplaşma, BÜ Yay., İstanbul 2011.
- GÜNAY Emre, Bizans İmparatorluğu ve Köy Ekonomisi, İÜ Yay., İstanbul 2006.
- GÜNAY, Görkem, “ Bizans’ta Kaya Oyma Mimari Ve Kapadokya “, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2021, s. 40 – 45.
- GÜNEŞ Cüneyt, Bizans Anadolu’sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar), Selenge Yay., İstanbul 2021.
- GÜNEŞ Cüneyt, Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar), Selenge Yay., İstanbul 2021.
- Gürcistan Tarihi, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2003.
- HALDON John, Bizans Tarih Atlası, Çev. Ali ÖZDAMAR, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- HARMAN Ömer Faruk, “Konsil”, DİA, C.26, Ankara 2002.
- HEATH I., MCBRIDE A., Bizans Orduları 900-1461, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.
- HERRİN Judith, Byzantium: The Suprising Life of a Madieval Empire, PUP, Oxford, 2009; Bizans – Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı, B.4, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay, İstanbul 2016.
- HONİGMANN E., Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı, Çev. F. İŞILTAN, İÜEF Yay., İstanbul 1970.
- İŞILTAN Fikret, Bizans Tarihi, İÜEF Yay., İstanbul 1975.
- İBN FADLAN, İbn Fadlan Seyahatnamesi, Çev. Ramazan ŞEŞEN, Yeditepe Yay., İstanbul 2010.

İBN HAVKAL, 10. Asırda İslâm Coğrafyası, Çev. Ramazan ŞEŞEN, Yeditepe Yay., İstanbul 2021.

İNALCIK Halil, Bizans Tarihi ve Askeri Yapısı, Dergah Yay., İstanbul 2007.

JOMINI A. H., Savaş Sanatının Ana Hatları, Doruk Yay., İstanbul 2002.

JONES Michael R., “Bizans İmparatorluğu’nda Kargo Gemileri ve Savaş Kadırgaları”, Bizans Dönemi’nde Anadolu (ed. Engin AKYÜREK ve Koray DURAK), Çev. Deniz SEVER GEORGOUSAKIS, YKY Yay., İstanbul 2021, s. 134–143.

KAEGİ Walter Emil, Byzantium and the Early Islamic Conquest, CUP, New York, 1992; Türkçe Çev. Bizans ve İlk İslam Fetihleri, Çev: Mehmet Özey, Kaknüs Yay, İstanbul 2000.

KAFADAR Cemal, Bizans İmparatorluğu ve Taşra Yönetimi, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2004.

KALELİ, Emrullah, “ Bizans İmparatorluğu’nda İpeğin Rolü ve Kullanımı “, KSBD, İlkbahar 2019, C. 11, sa. 20, s. 217 – 235.

KALLOSHYAN Kevork, “Kilikya Ermeni Krallığının Doğuşu ve Çöküşü”, Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, Ankara 2014, s. 223–230.

KAPLAN, Michel, Bizans’ın Altınları, Çev. İhsan Batur, İstanbul 2001

KAPLANOĞLU, Raif, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., Bursa 2000.

KAYA, Abdullah, “ Doğudaki Roma’nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi”, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 37(2), Sivas 2014, s. 17-40.

KAYA Ahmet, Bizans Köylüsünün Devlete ve Kiliseye Yükümlülükleri, MÜ Yay., İstanbul 2012.

KAYA Mehmet Ali, Bizans İmparatorluğu’nda Askeri Reformlar ve Ordunun Yapısı, İletişim Yay., İstanbul 2013.

- KAYA Mehmet Ali, Bizans İmparatorluğu ve Eyalet Yönetimi: 6.-10. Yüzyıllar Arası Dönem, İBÜ Yay., İstanbul 2018.
- KAYA Zeynep, Bizans'ta Devlet Haberleşmesi: Kurye ve Posta Teşkilatı, İÜ Yay., İstanbul 2008.
- KAYAPINAR Levent, “Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye’deki Durum”, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, TTK Yay., Ankara 2011, s. 141-205.
- KAZHDAN Alexander, Domestikos Ton Scholon, ODB, V.1, s. 647-648.
- KAZHDAN Alexander, Bizans Medeniyeti Ansiklopedisi, TTK Yay., Ankara 1995.
- KAZHDAN Alexander ve MCCORMICK Michael, Bizans Sarayı’nın Sosyal Dünyası, Bizans Saray Kültürü 829–1204, Maguire Henry (ed.), Çev. GÜNAY Müfit, YKY Yay., İstanbul 2017, s. 269–304.
- KEÇİŞ Murat, Bizans Döneminde İstanbul’un Kent Yönetimi, Büyük İstanbul Tarihi.
- KESKİN Esra, Küçük Asya’da Kutsal Kent Euchaita ve Bizans Dönemi Taş Eserleri, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015.
- KESSLER G., “Şehrin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu”, Çev. REFİİ Şükrü, İÜHF Mecmuası, S:1, İstanbul 1935, s. 524-534.
- KILIÇ İbrahim, Bizans İmparatorluğu’nda Adaletin Sağlanması ve Hukuki Düzenlemeler, EÜ Yay., İzmir 2013.
- KINGSTON Daniel Woolf, Tarihin Küresel Tarihi, Çev. MORALI Mehmet, Alfa Yay., İstanbul 2014.
- KOMNENE Anna, Aleksiad, Türkçe terc. UMAR B., Anna Comnena, Alexiad, İnkılâp Yay., İstanbul 1996.
- KONOMIS Nikos, Bizans Ordusu ve Askeri Teşkilat, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.
- KÖKNAR İlknur, “Bizans’ta Saray Hayatı ve Mimarisi”, İÜ, Monografi Değerlendirmeleri Bitirme Ödevi, İstanbul 2018.

- KÖYMEN Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK Yay., Ankara 1993.
- KUBAN Doğan, Türkiye’de Kentsel Koruma, Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001.
- LANKILA Tuomo, Bizans’ın Yeni Platonculuğa Yaklaşımı, Bizans’ın Entelektüel Tarihi – Seçme Makaleler, (ed.) Anthony Kaldellis ve Niketas Siniossoglou, Çev. Ercan Ertürk, YKY Yay., İstanbul 2021, s. 255–266.
- LEMERLE Paul, Bizans Tarihi, çev: Galip Üstün, İletişim, İstanbul 2016.
- LIGHTFOOT Chris-Mücahide, Amorium, Çev. Mücahide Lightfoot, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.
- LUTTWAK E., Bizans İmparatorluğu’nun Büyük Stratejisi, Çev. M.E. Tuzcu, Epsilon Yay., İstanbul 2012.
- MAGUIRE Henry, Bizans Saray Kültürü 829-1204, Çev. Müfit Günay, YKY, İstanbul 2017.
- MAJESKA George P., Ayasofya Kilisesi’nde İmparatorluk Ritüeli, Bizans Saray Kültürü 829–1204, (ed.) Maguire, Henry, Çev. Günay, Müfit, YKY Yay., İstanbul 2017, s. 13–26.
- MANGO Cyril, Bizans Mimarisi, Çev. Mine Kadiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- MANGO Cyril, Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, Çev. Güven, Gül Çağalı, YKY Yay., İstanbul 2011.
- MAURICIUS, Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı, Hz. George T. Dennis, Çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2011.
- MERÇİL Erdoğan, Selçuknâme, DVİA, c. 36, s. 397-398.
- MERÇİL Erdoğan, Büyük Selçuklu Devleti - Siyasi Tarih -, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2005.
- MITCHELL Stephen, “Geç Roma Anadolu’sunda Klasik Dönem Kent ve Yerleşmelerinin Gelişimi”, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yay., Ankara Tarihsiz, s. 193-205.

- MORGAN Giles, Bizans'ın Kısa Tarihi, Çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yay., İstanbul 2010.
- MORRİSSON Cécile, Bizans Dünyası – Doğu Roma İmparatorluğu 330-641, Çev: Aslı Bilge, Ayrıntı Yay, İstanbul 2014.
- MÜLAYİM Selçuk, Bizans'ın Savaş Sanatı ve Ordu Teşkilatı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- MÜLLER – WIENER Wolfgang, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı, Çev. Özbek, Erol, TVYY, İstanbul 1998.
- NORWICH John Julius, Bizans I, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yay., İstanbul 2013.
- OMAN Charles William Chadwick, The Byzantine Empire, Forgotten Books, NewYork, 2010; Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev. Ekin Duru, Say Yay., İstanbul 2019.
- OSTROGORSKY Georg, Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2015.
- OSTROGORSKY Georg, Bizans Devleti Tarihi, TTK Yay., Ankara 2019.
- OSTROGORSKY Georg, Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu, Çev. Törebey Günaydın, OKA ÜFEF Dergisi, 2020.
- OUSTERHOUT, Robert, Bizans'ın Yapı Ustaları, Çev. Yavuz, Fügen, KÜY, İstanbul 2016.
- OUSTERHOUT, Robert, Bizans Toplumunu Görünür Kılmak- Kapadokya'da Sanat, Maddî Kültür ve Yerleşim, Çev. Adam, Yiğit, KÜ GABAM Yay., İstanbul 2019.
- OUSTERHOUT, Robert, “ Bizans Konstantinopolisi'nde Kutsal Mekânın Oluşumu ve Anlamı”, Kutsal Mekânlar ve Kentsel Ağlar, (ed.) Uğurlu, A. Hilâl ve Yalman, Suzan, 11. Uluslararası Anamed Yıllık Sempozyumu, Çev. Cezar, Barış – Gültekin Çatak, Hilal, ANAMED Yay., İstanbul 2019, s. 89 – 104.
- OWENS E. J., Yunan ve Roma Dünyasında Kent, Çev. Cânâ Bilsel, Homer Kitabevi, İstanbul 2000.

- ÖTÜKEN, S. Yıldız, “Türkiye’de Bizans Sanatı“, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 78-79.
- ÖZCAN Mehmet, Bizans ve Savaş: İmparatorluğun Askeri Stratejileri, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.
- ÖZDEMİR Mehmet, “İkonoklazm ve Bizans İmparatorluğu’nda Dini Reformlar”, DEÜSB Dergisi, c. 34, İzmir 2019, s. 28-45.
- ÖZTÜRK Engin, Bizans Döneminde Anadolu’da Yaşayan Ermeniler, Urzeni Yay, İstanbul 2020.
- ÖZTÜRK Fatma, Bizans Sosyal Yaşamı ve Kilisenin Rolü, İBÜ Yay., İstanbul 2008.
- ÖZTÜRK Fatma, Bizans'ta Haberleşme ve Bilgi Akışı: Kurye ve Posta Sistemleri, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2011.
- PAZAR M. Talat, Bizans Hukuk Sistemi ve Adalet Teşkilatı, AÜYay., Ankara 2008.
- PILTZ Elisabeth, Orta Bizans Saray Kıyafeti, Bizans Saray Kültürü 829–1204, (ed.) Maguire, Henry, Çev. Günay, Müfit, YKY Yay., İstanbul 2017, s. 63–95.
- PIRENNE Henri, Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul 1994.
- POULTER Andrew, “Daha Geç Roma İmparatorluğu Döneminde Tuna Eyaletlerinde Kentleşmenin Yararı ve Sömürüsü”, John Rich, Geç Antik Çağ’da Kent, Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999.
- PROKOPIOS, Peri Ktismatôn, CSHB, (nşr.) G. Dindorf, Bonn, 1838; PROKOPIOS, Yapılar I, Giriş ve Türkçe Terc. Özbayoğlu, Erendiz, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 1994.
- PSELLOS Mikhail, Kronografya, Türkçe Terc. Demirkent, Işın, TTK. Yay., Ankara 2014.
- READER John, Şehirler, Çev. Fatine Bahar Karlıdağ, YKY, İstanbul 2007.
- RHEIDT Klaus, “Kent mi, Köy mü? Orta ve Geç Bizans Anadolu’sunda Konut ve Yerleşme”, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yay., Ankara Tarihsiz, s. 221-233.

- RICE Tamara Talbot, *Everyday Life in Byzantium*, New York, 1967; RICE Tamara Talbot, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Türkçe Terc. Altınok, Bilgi, Özne Yay., İstanbul.
- SAKAOĞLU Necdet, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul'da Yönetim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.
- SAKAOĞLU Necdet, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012.
- SAKAOĞLU Necdet, *Bizans İmparatorluğu ve Askeri Düzeni*, İmge Kitabevi Yay., İstanbul 2012.
- SARI Murat, *Bizans'ta Hukuk ve Adalet: İmparatorluğun Yargı Sistemi*, İletişim Yay., İstanbul 2010.
- SEIDLER G. L., *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev. Mete Tunçay, AÜSBFYay., Ankara 1980.
- SEVİM Ali, “Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları”, *Malazgirt Armağanı*, TTK Basımevi, Ankara 1972, s. 219-229.
- STATHAKOPOULOS Dionysios, *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, Çev: CumhurAtay, İletişim Yay, İstanbul 2018.
- SÜMERKAN Emine, “Bizans İmparatorluğu'nda Thema Sistemi ve İdari Yapı”, *AÜDTCF Dergisi*, C. 87, Ankara 2018, s. 85-102.
- ŞAHİN Kazım, *Bizans İmparatorluğu'nda Haberleşme Sistemleri: Kurye ve Posta Servisi*, TTKYay.,Ankara 2010.
- ŞİMŞİRGİL Ahmet, *Bizans İmparatorluğu'nda Ordu ve Savunma Sistemleri*, Timaş Yay.,İstanbul 2009.
- TANYELİ Uğur, “Anadolu Uygarlıklarında Yerleşme Düzeni ve Mimarlık”, *Yurt Ansiklopedisi*, Genel Cilt, İstanbul 1984.
- TANYELİ Uğur, “Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yay., Ankara Tarihsiz.

- TANYELİ Uğur, Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy), İTÜ Mimarlık Fakültesi'ne Sunulmuş Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987.
- TARİH-İ ÂL-İ SELÇUK (Anonim Selçuknâme), Terc. ve notlar: Gök, Halil İbrahim – Coşguner, Fahrettin, Atıf Yay., Ankara 2014.
- TAŞÇI Nihal, Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu Politikası ve Bizans'la Münasebetleri, SÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- TAYANÇ Fatih, Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler, Kitap Yay., İstanbul 2004.
- TEKİN, Oğuz, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yay., İstanbul 2015.
- TOKALAK İsmail, Bizans-Osmanlı Sentezi, Güler Boy Yay., İstanbul 2006.
- TURAN Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.
- TURAN Osman, Türkler Anadolu'da, Hareket Yay., İstanbul 1973.
- TÜRK, İbrahim Caner, Bizans Eğitim Müesseselerinin Osmanlı Eğitim Müesseselerine Tesiri, *Kesit Akademi Dergisi*, S.14, İstanbul 2018, s. 94-114.
- UÇAR, Şahin, Anadolu İslâm-Bizans Mücadelesi, İşaret Yay., İstanbul 1990.
- WATSON A., "Justinian's Corpus Iuris Civilis: Oddities of Legal Development, and Human Civilisation", *J. Comp. L.*, c. 1, 2006, s. 461.
- VAR Umut, Süryani Tarih Yazıcılığında Türkler, Timaş Yay., İstanbul 2021.
- VASILIEV Aleksander A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yay., İstanbul 2016.
- VIKON, Gary, "Bizans Sanati", Çev. Deniz Hakyemez – Yurdanur Salman, Sanat Dünyamız Dergisi, S. 69 – 70, İstanbul 1998, s. 12.
- VRYONIS JR. Speros, "Bizans Devri Anadolu Tarihindeki Problemler", Çev. Ekrem Memiş, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 7, EÜEF Yay., İzmir 1992.
- YAVUZ Sibel, Bizans Mektuplaşma Geleneği ve Yazılı Belgeler, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2012.

YILDIRIM Kazım, Ortaçağ'da Bizans: Taşra ve Yönetim, Alfa Yay., İstanbul 2015.

YILDIRIM Süleyman, Bizans İmparatorluğu'nda İletişim ve Taşımacılık Sistemleri, Derin Yay., İstanbul 2015.

YILMAZ Hasan, Bizans'ta Köy Ekonomisi ve Zanaat, EÜ Yay., İzmir 2015.

YILMAZ Hüseyin, “Makedonya Hanedanı Dönemi Bizans Reformları”, AÜSBE Dergisi, C. 56, Erzurum 2020, s. 50-65.

ZEYDÂN Corcî, İslâm Uygarlıkları Tarihi, Cilt I.II, B.5, Çev. Nejdet Gök, İletişim, İstanbul 2015.

ZUBER Christiane Klapisch, Kadınları Dahil Etmek, Kadınların Tarihi – Ortaçağ'ın Sessizliği, (Ed.) Duby, Georges ve Perrot, Michelle, Çev. Fethi, Ahmet, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2005, s. 11–19.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Şeyma GÜLLER

Uyruğu: T.C

